

VIGILIA

2003 / 8

DÁVID KATALIN: A kereszt mint jel és ereklje
az Árpád-kori Magyarországon

KÄFER ISTVÁN: Pater Patriae

HEIDL GYÖRGY: Ádám mint eretnek

BALASSA PÉTER: Leonóra papírai

Beney Zsuzsa, Schein Gábor és Visky András írása
Balassa Péterről

POSZLER GYÖRGY: „Hát értik ezt?” A legmélyebb bugyor(?)

BORBÁNDI GYULA: Tíz év a Regnumban

Beszélgetés Vizi E. Szilveszterrel

LUKÁCS LÁSZLÓ:	Barbárok	561
DÁVID KATALIN:	A kereszt mint jel és ereklje az Árpád-kori Magyarországon (<i>tanulmány, részlet</i>)	562
KÄFER ISTVÁN:	Pater Patriae. Rákóczi a szlovákoknál az egykorúságtól napjainkig (<i>tanulmány</i>)	569
SIMONE WEIL:	A hazát részvétellel szeretni... (<i>Bende József fordítása</i>)	574
GABRIEL MARCEL:	Simone Weil, egy modern Don Quijote (<i>Martin Attila fordítása</i>)	577
HEIDL GYÖRGY:	Ádám mint eretnek (<i>tanulmány</i>)	581

SZÉP/ÍRÁS

ISKY ANDRÁS:	Zsoltár Balassa Péter halálára (<i>vers</i>)	589
SCHEIN GÁBOR:	(...)	590
BENEY ZSUZSA:	Halottak között	591
BALASSA PÉTER	Leonóra papírai (<i>részlet</i>)	592
POSZLER GYÖRGY:	„Hát értik ezt?” A legmélyebb bugyor(?) (<i>esszé</i>) (II. rész)	596
PAUL CLAUDEL:	A hegy felé; A Felső-tenger; A szemlélődő; Nyilatkozat a fényről; Italáldozat az eljövendő napnak (<i>prózaversek</i>) (<i>Lackfi János fordításai</i>)	604
BORBÁNDI GYULA:	Tíz év a Regnumban (<i>önéletrajz, részlet</i>)	608
REMÉNYIK SÁNDOR:	A szépség átvonul; Sójaj a mindenségért; S mi lesz velem? (<i>versek</i>)	615
TÜSKÉS TIBOR:	Reményik Sándor és a Vigilia (<i>tanulmány</i>)	618

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

V. BÁLINT ÉVA:	Vizi E. Szilveszterrel	624
----------------	------------------------	-----

MAI MEDITÁCIÓK

MIHÁLYI ANIKÓ:	Elhagyatottság és szabadság	630
----------------	-----------------------------	-----

KRITIKA

KOVALOVSKY MÁRTA:	Négykezes. Sylvester Katalin kiállítása a Műcsarnokban	633
-------------------	--	-----

SZEMLÉ

(a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	636
---	-----

A 632. és a 635. oldalon Sylvester Katalin művei

Barbárok

Hogyan keresztelte-kulturálta Szent István kora barbár magyarjait? Egyik nemzedék, egyik kultúra követi a másikat. Személyes életünk őseink és utódaink közé ékelődik be, az emberiség története is egyetlen hosszú láncolatot alkot az egymást követő kultúrákból. A váltás azonban sokféle lehet. Olykor egy-egy kultúra, társadalmi rend megpróbálja konzerválni önmagát, s elzárkózik minden újítás elől. Pedig az élet: növekedés és fejlődés, öregedés és pusztulás egybefonódó láncolatából áll. A halált választja, aki ezt megakasztja: a dekadenciába hulló társadalmak, az élő-halott intézmények, struktúrák nemcsak muzeális értékek, hanem intő példák is.

A fejlődés elkerülhetetlen: az egyik kor ráépül a másikra, az idősök átadják helyüket a fiataloknak. A váltás mindig kockázatos, gyakran válságokkal jár. Lehetnek benne döccenők, olykor súlyos károkkal járó törések is: ha az új korszellem, az új nemzedék nem a már elért eredményekre épít rá, hanem földig rombolja mindazt, amiből kinőtt, elpusztítva nemcsak a túlhaladottat, az ideigvalót, hanem a maradandó értékeket is. Előbb-utóbb persze a pusztulás nyomán is kihajtanak újra azok az értékek, amelyek nélkülözhetetlenek emberségünkhöz, benövi a fű (vagy a gaz) a rommezőket is. Az elpusztult értékek, alkotások, az elfelejtett, pedig az élethez nélkülözhetetlen ismeretek kiheverhetetlen károkat okozhatnak: néhány év, sőt hónap alatt évszázadok eredményei semmisülhetnek meg. Megrendítő, hogy az öregedő Szent Ágoston hogyan ír leveleiben a közeledő „barbár hordákról”, amelyek elpusztítják a kereszténységet és a kultúrát.

Túlzás volna Babits Mihály kijelentése, hogy „új barbárság” korát éljük? A név és az eszközök változtak. Az újdonság a fontos, a hagyomány ismeretlen, a meglévőt eleve kidobásra ítélik. Néhány éve még csak az USA-t emlegették „mindent eldobó” társadalomként, mára mintha az egész világon tért hódítana ez a szellem.

Az egyház kétezer, a kinyilatkoztatás négyezer éves történetében a hagyomány mindig döntően fontos volt. Hagyomány és újítás, a régihez való hűség és az újnak teremtető keresése, a Krisztus mércéjéhez igazodó kritika szerves része az egyház életének. Az egyensúly azonban ma itt is megbillenni látszik. Az inkulturáció, az idők jeleinek figyelemmel követése fontos eleme a bűnbánatra, megújulásra mindig rászoruló egyháznak. De szabad-e „inkulturálódni” olyan élet- és gondolkodásmódokba, olyan szubkultúrákba, amelyek felkapott divatok, csillogó látszatértékek csupán? Hogyan tudja az egyház megőrizve-megújítva továbbadni az apostoloktól reá hagyott értékeket? Hogyan tud evvel modellet adni történelmi korfordulónk kritikus (=válságos) időszakában?

A kereszt mint jel és ereklje

DÁVID KATALIN

Az Árpád-kori Magyarországon (részlet)

A szerző Széchenyi- és Magyar Örökség-díjas művészettörténész, az idei Stephanus-díj kitüntetettje. Alábbi tanulmánya teljes terjedelmében olvasható a Szent István Társulat *Haza a magasban* című füzetsorozatában.

Az elpusztult templomok rekonstrukciója

Több mint fél évszázados kutatásaim folyamán két olyan témám volt, amelyek látványosan tükrözték a magyarság és a kereszténység kapcsolatát. Az egyik a középkori elpusztult templomok rekonstrukciója, amelyre azért volt szükség, mert a múltnak sehol nem történt olyan mértékű megcsönkítése, mint itt, a Kárpát-medencében. Tehát ha tudni akarjuk, hogy egykor mi volt itt, szerény maradványokból, egy-két eredeti formájában megmaradt emlékből, gyér írásos anyagból és nem utolsósorban a népi emlékezetre épülő hagyományokból kell rekonstruálnunk művészet- és művelődéstörténetünket.

A másik témám a keresztény ikonográfia kutatása, és ezen belül érthető ambícióm volt, hogy keressem azokat a sajátos megoldásokat, amelyekkel mi gazdagítottuk a keresztény ikonográfiát. Ennek rezüméje: nem tudom, van-e még egy olyan nép, amely úgy lett kereszténnyé, hogy értékeit nem tagadta meg, hanem átemelte a kereszténységbe. Úgy szeretem fogalmazni, hogy értékeit megkeresztelte.

Először néhány mondatot a rekonstrukcióról. Munkám eredménye azt mutatja, hogy a ma ismert középkori templomoknak eredetileg hét-nyolcszorososa állott. Ezzel kapcsolatban nem szabad elfelejtenünk, hogy a templomépítés nemcsak architektúra, hanem komplex művészet, a művészetek több ágát igényli. Ötvösség, textília, kő- és fafaragás, plasztika, festészet, könyvművészet mind szükséges ahhoz, hogy működni tudjon az egyház, a liturgia feltételezi e sokféleséget. Elképzelhetjük, milyen nagy-szerű műhelyek szolgálták ki a templomokat.

Két Árpád-kori vármegyét rekonstruáltam: Csanád és Zala vármegyét. Itt természetesen nem az újabb kori, hanem a történelmi Magyarország méreteire kell gondolnunk. Csanád vármegyét publikáltam, Zala vármegyéről a rekonstrukciós térkép készült el. Ez utóbbinál harmincöt, valamilyen formában — eredeti formában, átépítve vagy romokban — megmaradt középkori templomot ismerünk.

A rekonstrukció megközelítőleg kettőszáz templom egykori létét tudta bizonyítani. Gondoljuk meg, micsoda kulturális gazdagságra utal ez a beépítettség. (Részletesebben erről a Zalai Gyűjtemény 6. számában írtam: *Adatok Zala megye középkori*

művelődéstörténetéhez címmel.) A rekonstrukciós munka megkíván-
ta, hogy összeállítsam lehető teljességgel a legkorábbi időktől
templomaink patrónusainak jegyzékét. Amit témánkkal kapcsolat-
ban ebből hangsúlyozni szeretnék: a titulusok azt bizonyítják, hogy
az ideérkező magyarság nem pusztította el az itt talált szakrális
közösségeket és intézményeket. A honfoglalás előtt, a frank uralom
idején a Dunántúlról készült 9. századi salzburgi *Conversio* részlete-
sen ír a salzburgi püspökség által itt felszentelt templomokról.
Mindegyiknek megemlíti a patrónusát, jelezve, hogy az adott szent
ereklyéje is itt van. Mármint a magyar templomok patrónusairól
készült jegyzőkönyv azt bizonyítja, hogy a 11. században, tehát a
hivatalosan is keresztény Magyarországon minden, a 9. században
megemlített templom létezett, ami azt jelenti, hogy ezek átérték a
pogány 10. századot, átérték a honfoglalás korát. Fennmaradásuk
egyben azt is bizonyítja, hogy az ereklyék érintetlenek maradtak,
semmi támadás nem érte ezeket. Ismert példája ennek a zalavári, a
frank uralom idején mosaburgi Szent Adorján-templom, amelyet
salzburgi építők Salzburgból hozott kövekből emeltek a 9. század
derekán. Ezt a templomot renováltatja István király a 11. század
elején, és a máig megmaradt, Salzburgból származó köveken sem
égésnek, sem másféle rombolásnak nyoma nincs.

A patrónusok jegyzéke, sok más mellett, még egy fontos adat-
hoz vezetett. Ez a terület sajátos szerepet kapott az európai kul-
túra történetében. Amikor a római és bizánci kereszténység kö-
zött a szakadás elmélyül, úgy mondjuk, hogy a skizma teljes
lesz — ez a 12. század vége, a 13. század eleje —, a történelmi
Magyarország lesz Lengyelországgal és Horvátországgal együtt
a nyugati kereszténység határa kelet felé. Havasalföld, Kijev,
Szerbia már a túloldalra esik. Ez egy hihetetlenül erős művelő-
déstörténeti határt jelent. A művelődéstörténeti határnak pedig
az a jellemzője, hogy bár semmiféle politikai erő nem védi, nin-
csenek aknamezői és dróthálói, sem útlevélvizsgálat, sem vám,
de semmivel sem sérthető meg. Ezt a láthatatlan erejét jól mutat-
ja, hogy az ebben az időben megszülető gótika mintha falba üt-
közne, nem tudja átlépni ezt a határt. Nincs gótika a túloldalon.
Az a néhány gótikus elem, amellyel Erdélyen túl találkozunk,
Mátyás király által importált emlék. Ha ezt a művelődéstörténeti
határt megsértik erőszakkal — ez politikai erőszak kell legyen
—, akkor nem sok idő kell hozzá, a tragédiák sorát indítja el.
Alapvető kifogásom Trianon ellen éppen ez. Az a műveletlenség,
amellyel ott figyelembe sem vették ezt a kilencszáz éves műve-
lődéstörténeti határt, enyhén szólva érthetetlen. Következménye
világosan megmutatkozik Jugoszlávia elmúlt évtizedében. És
ugyanezt bizonyítja az a politikai erőszak, amely megsemmisíte-
ni akarta az erdélyi, Rómával egyesült görög katolikus egyházat.
Ezt a keleti-nyugati művelődéstörténeti határt tehát politikai ha-
tárokkal nem lehet érinteni, szétszakítani. Egyetlen magatartás

vele szemben, ha minden politikai határt eltüntetünk a közeléből. Abban a pillanatban megnyugszik a keresztény kultúra, és egymás értékeivel átjárja egyik a másikat. Ennek reményét elhozhatja az Európai Unió.

Másik kutatási területem, ahogy említettem, az ikonográfiai kutatás volt, azzal a célkitűzéssel, hogy keressem azokat a sajátosságokat, amelyekkel a magyarság gazdagította az egyetemes keresztény művészetet. (E kérdéssel foglalkozom: „A magyar ikonográfiai kutatás problémái.” In: *Ipolyi Emlékkönyv*, 1989). Most a témát két példával kívánom jelezni. Az egyik példám Szent György ikonográfiájához kapcsolódik. A Nagyobb Gellért-legenda leírja a Csanád vezér és Ajtony csapatai közötti ütközetet. Az első nap egyik fél számára sem hozott győzelmet, így a csapatok éjszakai pihenőre visszavonultak. Csanádnak ezen az éjszakán oroszlán alakjában megjelent Szent György, és biztatta, hogy azonnal, még az éjszaka folyamán támadjon ellenségére, és győzni fog. (Mellékesen jegyzem meg, hogy itt a legenda írója egy magyar haditechnikát őrzött meg. Ugyanis mindkét csapat, könnyűlovasság lévén, éjszakára pihenni kiköti a lovakat, és természetesen azé a győzelem, amelyik éjszaka támadva, az ellenség lovait szétkergeti. Így azok, lovak hiányában, sem támadni, sem menekülni nem tudnak.) A legenda elmondja, hogy Csanád megfogadta a szent utasítását, rátámadt Ajtony csapatára, és győzött. Ikonográfiailag az álomlátás érdekessége, hogy Szent Györgyöt az oroszlánhoz kapcsolja, pedig e szent kísérője a sárkány. A keresztény ikonográfiában sehol nem is találunk analógiát ehhez a megfogalmazáshoz, de annál inkább megtaláljuk a forrását a magyar mitológiában. Ugyanis mitológiánk a sárkányölőt oroszlánként írja le. Oroszlán alakjában jelenik meg a hős, s hajnal előtt támad a sárkányra, mert a Nap a sárkánynak erőt ad. A legendának ez a része még a 11. században íródott, amikor még elevenen élt a sárkányt legyőző oroszlánhős pogány hagyománya, és ez módosította ilyen sajátosan a sárkányt legyőző Szent György alakját. Hogy ez mennyire mélyen belegyökerezett a magyar mesevilágba, mutatja a száz évvel később, a 12. század végén íródott Szent László-legenda. Ebben a pogány kunok ellen harcoló Szent Lászlót is oroszlánhoz hasonlítja az életrajz írója: „Erat enim manu fortis et visu desiderabilis et secundum phisonomiam leonis magnas habens extremitates atatura quippe procerus ceterisque hominibus ab humero supra preeminens ita...”

A másik egy 16. századi Napbaöltözött Asszony szobrához kötődő népi hiedelem. Ez a csodálatos szobor Dozmaton, Vas megyében látható. A Napbaöltözött Asszony ikonográfiájának egész Európában megtalálható típusát őrzi: Mária karján tartja a Gyermeket, hátul, hosszú leomló haján a napkorong ragyog. Ezzel kapcsolatosan egy idős, a 19. század végén született asszonytól hallottam a következőket, amelyet neki még nagymamája

A Nagy Szent Rokonság

mondott el: a Nap úrfi kergeti a sárkány, s bár az menekül előle, a sárkány utoléri, rátelepszik, a világ elsötétül és a sárkány romlást hozó vizelete elönti a földet. Döghalál pusztítja az embert. A Nap úrfi anyja azonban megkeresi gyermekét, kiszabadítja és hosszú hajával megszárítja. A Nap újra ragyogni kezd és gyógyulást hoz a világnak. Tudjuk, hogy itt egy ősi magyar mitológiai elem keveredik a Napbaöltözött Asszony alakjával, amit az adott ikonográfiai típus ihletett. A dozmati szobor rúdon áll, tehát hordozható. És valóban, járványok idején, a pestis, a kolera pusztítása ellen végigvitték a településeken.

A magyarság által sajátosan formált ikonográfiai példákat tovább sorolhatnám. Kevesen tudják, hogy az úgynevezett Nagy Szent Rokonság ábrázolása hazánkban száz évvel megelőzte nyugatot. Ennek az ábrázolásnak az az ősi legenda az alapja, miszerint Annának három férjétől, Joachimtól, Kleofástól és Salomástól három Mária lánya született. Az első lett Jézus anyja, a második, aki Alfeushoz ment feleségül, négy gyermeket hozott a világra, ifj. Jakabot, Jozefus Justust, Simont és Júdást. A harmadik lány férje Zebedeus, és gyermekeik id. Jakab és János voltak. Ezek együttes ábrázolása kedvelt témája a 15. század végétől a nyugati művészetnek, míg Magyarországon már a 14. században megjelenik a képtípus. (Részletesen írok erről: *Az Árpád-kori Csanád Vármegye Művészeti Topográfiája*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974. című munkámban.)

A szentkereszt ereklje

A kereszt mint a kereszténység szent jele áthatotta tehát a magyarságot. De Szent Pál óta a kereszt egyben azonos a Golgota szent megváltó fájával. Így már nemcsak jel, hanem konkrét tárgy: ereklje.

A magyar kereszténység történetében ez az értelmezés, a kereszt ilyen tárgyiasulása Szent István személyéhez fűződik. Eredete összefügg első királyunk görög és szentföldi kapcsolataival. István Nagylegendájából tudjuk, hogy a király szerzetesházat építtetett Jeruzsálemben, és ezt megelőzően megnyitotta Európa számára a hazánkon átvezető szentföldi zarándokutat. Ez már az 1020-as években teljesen kiépült és egy 1031-ben készült itineráriumban részletes leírását kapjuk. Innen tudjuk, hogy az út tizenkilenc napot vett igénybe, a következő pihenőhelyekkel: Dévény, Győr, Fehérvár, Tolnavár, Baranyavár, Eszék, Valkóvár, majd átkelve a Száván, Belgrád következett. Innen már nem magyar földön mentek a zarándokok, ezért István a Szentföldre vezető út legjelesebb központjában, Konstantinápolyban szálló házat építtetett.

A szentkereszt ereklje Jeruzsálemből és Konstantinápolyból került Nyugatra. Jeruzsálemi Szent Cirill 347-ben, a katekuméneknek tartott egyik beszédében említi, hogy a Konstantinosz idején feltalált keresztnek egyes részecskéi elterjedtek a keresztény világban. Cirill erről részletesen tudhatott, a Szent Ilonát kísérő Makariosz püspöknek ő volt a második utóda, és feltehető,

**Az ereklye kétféle
őrzési formája**

hogy a császárné ott tartózkodásakor Makariosz kíséretében ő is jelen volt. A bennünket érintő évszázadokban hiteles darabokat őrzött közvetlen jeruzsálemi és bizánci kapcsolatok útján Róma, Aachen, Párizs, Bamberg, Regensburg. És e hiteles ereklyék egyikét kapta István is.

Mielőtt a szentkereszt ereklye hazai meglétének bizonyítékai-ra rátérnék, röviden az ereklye őrzési formájáról a legáltalánosabbakat el kell mondanom. A kereszt darabkáját kétféle módon őrizték. Az egyik a bizánci gyakorlat volt: tábla alakú nyitható tartó, amelyben láthatóan helyezték el a kereszt darabkáját, és körülötte több szentnek ereklyéjét. Sok esetben a táblát a kereszthez ikonográfiailag kapcsolódó ábrázolásokkal díszítették. Ezek között szinte mindig jelen van Ilona és Konstantinosz, az a két személy, akiknek köszönhető a kereszt megtalálása. Gyakori a passió, vagy a keresztlegenda, illetve az *arma Christi* darabjainak, tehát Krisztus szenvedése eszközeinek ábrázolása. Ezek közül a kereszt, a lándzsa és a töviskorona uralkodói jelvényként láthatók, mellettük az ecetes szivacs, a szégyenoszlop, az ostor, bilincs, kalapács, a három szög, létra, harapófogó, a három szercsekocka, amelyekkel sorsot vetettek köntösére, a kard a füllel, a kakas, a kézmosáshoz szükséges kanna, Veronika kendője stb. A tábla neve *szttaurotéka*, vagyis a kereszt görög nevéből, a szttauroszból képezi a kereszt tartóját, a tékát. Gyönyörű ötvösművészeti remek ezek. Csodálatos darabját őrzi az esztergomi Főszékesegyházi Kincstár.

A kereszttereklye őrzésének másik módja a nyugati ereklyék típusát jelenti. Ezek mindig kettős kereszt formájú tartók, amelyekben kapszulákban őrizték a szent részecskét. Ha kettős kereszttel találkozunk, bizonyosak lehetünk abban, hogy kereszt-ereklye tartója volt.

**Dlugoss krakkói
kanonok leírása**

A szentkereszt ereklye ittlétének legkorábbi időpontjáról, tehát István idejéről egy 1400-ban írt lengyel krónika tudósít. A krónika írója Johannes Dlugoss krakkói kanonok volt, akinek munkásságával sokat foglalkozhattam, amikor a lengyel-magyar kapcsolatok középkori történetét kutattam. Dlugoss jól ismerte egyházmegyéjét, és külön is foglalkozott az ott fekvő Lysa Gora-i szentkereszt kolostorral. Ezzel kapcsolatban ír István fiának, Imrének nagybátyjánál, Vitéz Boleszlávnál tett látogatásáról. Leírja, hogy Imre elzarándokolt Szent Adalbert sírjához, majd felséges rokona meghívására vadászaton vett részt. Ekkor olyan romokra bukkant, amelyek még alkalmasnak látszottak, hogy csekély újjáépítéssel emberi szállássá alakítsák ki. Imre kérésére Boleszláv kolostort alapított itt a szentkereszt tiszteletére. Ugyanis Imre a felépülő kolostornak ajándékozta azt a kettős keresztet, amely az „Úr keresztfájának nevezetes darabját őrizte ezüst foglalatban, s amelyet atyjának, István királynak a görög császár Konstantinápolyból nagy ajándékként küldött”.

Dlugoss leírja azt is, hogy ezt az ereklyét, melyet Imre apjától kapott, a mellén hordta. Tudjuk, hogy Dlugoss látta az ereklyét, alaposan megvizsgálta az eredetét igazoló feljegyzéssel együtt. Ennek tartalmát, amely a származását és az ajándékozást mondta el, részletesen rögzítette a maga számára.

A kettőskereszt
emléma mint utalás
az ereklyére

E késői adat mellett további bizonyítékokat kereshetünk a kereszttereklye István-kori jelenlétére. Megbízható bizonyíték, ha találunk a korból kettőskereszt emlémmét. Ugyanis általános szokás volt címereken, pénzekben, zászlókon feltüntetni, ha neves szent ereklye volt a címer tulajdonosának birtokában. Így került a skótok címerébe az András-kereszt, amelyet máig hirdet a brit lobogó.

A kettőskereszt emléma tárgyszerűen utal az ereklye ittlétére, hiszen a kettőskereszt a középkorban kizárólagosan foglalt volt a *vera crux* számára. Jóval későbbi az, amikor az apostoli keresztet téves megfigyelés alapján azonosították a kettőskeresztel. Tehát feladata volt a kutatásnak a kettőskereszt korabeli jelentkezésének vizsgálata. Györffy György *István király és kora* című nagyszerű monográfiájában részletesen kitér erre a kérdésre, és ismerteti István egyik obulusának ebből a szempontból döntő ikonográfiáját. Ezen az obuluson kirajzolódik a kettőskereszt, úgy, hogy a „Stephanus rex Regia civitas” körbefutó felirat kezdetét és végét egy, az érme közepéből induló kettőskereszt választja el.

Kereszttereklyék
IV. Béla korában

István után először csak a 12. század második felében, III. Béla pénzein találkozunk újra a kettőskeresztel, majd ezt követően III. Béla unokájánál, a tatárjárást elszenvedő IV. Béla címerében jelenik meg újra, és ettől az időtől állandósul mint a magyar hatalmi jelvény tartozéka. IV. Bélánál a kettőskeresztnek csapvégződése van, ami arra utal, hogy hordozható nyéllel ellátott ereklyét ábrázol a címer. Az ő korából három kereszttereklyéről tudunk. Az egyik Anna lányához kapcsolódik, aki titokban Prágába visz egy mellkereszt-ereklyét, amely Györffy kutatása szerint még István ereklyéjéből maradt meg. Emellett tudunk egy sztaurotékáról, amelyet drágakövek díszítettek, s amelynek megszerzése érdekében IV. Béla birtokot adományozott a sztaurotéka tulajdonosának. És végül a harmadikról Szent Margit legendájában olvasunk. Idézem Ráskay Lea a 16. században másolt szöveg idevonatkozó részét, amely szerint egy beteg soror részére Margit orvosságot készít, de az orvosság bevétele után a beteg „elvesztette nyelvét és okosságát, esztét. Ezt látván Szent Margit asszony igen megijede, hogy ne lenne a soror halálának oka. Ezért nagy hamarsággal elküldte egy sorort és hagyá elhozni az ő aranyból csinált tábláját, amely táblán vannak sok szenteknek ereklyéjük és az eleven Szent Keresztfa”. Egyértelmű a leírás, Margit tulajdonában volt egy sztaurotéka. Tudjuk, hogy Ráskay Lea pontosan ismerte Margit hagyatékát, hiszen még azt is leltárszerűen megadja, mi volt a szobájában lévő lezárt ládában, amelynek kulcsát haldoklásakor átadta a priorissának.

Még egy adattal ki kell egészítenünk a szentkereszt ereklye Árpád-kori ittlétét. A 13. század második felében, IV. Béla fiának, V. Istvánnak a korában motívumváltozásra figyelhetünk fel. Megjelenik a címer kettőskeresztjének harántszárán egy átfűzött karika. Felirata adja meg a magyarázatot, amit a király pecsétjén olvashatunk: „corona et crux sit virtus sigilli”. Az a korona, amely a kettőskereszthez kapcsolódik, mindig a *corona spinea*, a töviskorona jele.

Mit tudunk erről az ereklyéről? Eredetileg ennek is Bizánc az őrzőhelye, azonban elzálogosítják Velencének. Innen 1238-ban Szent Lajos francia király váltja ki és viszi Párizsba. Őrzésére építteti fel a Sainte-Chapelle-t. Szent Lajos unokaöccse, Károly, Szicília, Nápoly, Jeruzsálem királya. Feleségül vette V. István királyunk leányát, Máriát, unokahúgát, Izabellát pedig V. István fia, a későbbi IV. László király vette feleségül. E kettős házasság alkalmával, megtisztelő szakrális ajándékként került a töviskoronából egy ereklyerészecske a magyar királyi család tulajdonába. Ezért látjuk a két király címerének kettőskeresztjén az átfűzött karikát.

Ennyit röviden a felvetett témáról. Zárógondolatként azonban még valamit. A kereszt mint jelkép meghatározója az európai kultúrának. Olyan valami, ami elkötelezi az egyént, a közösséget, egy népet a művelődés meghatározó tartalma felé. És ez a kultúra a Kárpát-medence alapvető sajátossága volt és maradt. Úgy kell tekintenünk a magyar államiság kezdetét és történelmét, mint részét az egyetemes keresztény kultúrának. És ne felejtjük el, hogy a magyarság missziós munkája fejezte be Európa kereszténnyé válását. Utolsóként ugyanis Litvánia keresztelkedett meg, és térítője a mi Nagy Lajosunk leánya, Szent Hedvig volt.

Nagyon otthon kell éreznünk magunkat Európában.

Már csak azért is, mert címere minden tudatosság nélkül a Napbaöltözött Asszonynak, Máriának az Apokalipszisben megfogalmazott tizenkét csillagos koronája. Véletlenül alakult így, hiszen éppen tizenkét állam alkotta a szövetséget akkor, amikor Európai Unióként nevezték meg magukat. Ezért rögzült a tizenkét csillag, és nem kívánták követni az amerikai gyakorlatot, amelynek címerét annyi csillag díszíti, ahány állam alkotja az Uniót.

Ha tudatosan alakul Európa címere Mária-jelképpé, akkor is nagyon jó. De ha ez akaratlanul vált ilyenné, akkor tudjuk, hogy a kegyelem érintette meg a kontinenst, és helyezte Mária védnöksége alá.

Nagyon otthon kell éreznünk magunkat Európában.

Pater Patriae

Rákóczi a szlovákoknál az egykorúságtól napjainkig

1935-ben született Budapesten. Irodalomtörténész, bibliográfus. 1992 óta a PPKE Szlovák Intézetének vezetője.

A 17. századi cseh-magyar kapcsolatok

Nem sok töremkedne ki a török időkbeli maradék Magyarország térképéből, ha ráhelyeznénk a mai Szlovákia földabroszát. Van is ebből sok furcsaság, hiszen a térség két ősnépe, a magyar és a szlovák, meg a hozzájuk érkezett „vendégek” Szent Istvántól Kossuth Lajosig békességben megfértek Regnum Hungariae-ban. A két ősnépből a történelem nemzeteket formált, s ezek aztán ide-oda rajzolgatják a térképeket, azokon az elnevezéseket. Jó másfél évszázada folyik az örökösödési per. 1920-ban akkora csapást kaptunk, hogy még mindig tántorgunk belé. Sírunk, félünk, veszünk, győzünk, néha annyira, ha nem vigyázunk, az örökösödési adóra rámegy az örökség. A magyar is, a szlovák is, a hungarus is.

A 17. század viharaiiban a cseh Mohács, a fehérhegyi csata után igen sok cseh protestáns értelmiségi, pap, pedagógus, tudós, kereskedő menekült Észak-Magyarország szlovák etnikai régiójába, meg azon túl is. Különösen az erdélyi fejedelmi udvartól várták a segítséget hazájuk függetlenségének visszaállítása, a felszabadulásra a Habsburg elnyomás alól. „Bohemo-Pannonus”-nak nevezték magukat, az Úr cseh és morva népe egyházának a dicső Magyar Királyságban. Európa humanista kultúrája folytatódott Lőcsén és Trencsénben, Puhón és Zsolnán, Batizfalván és Eperjesen — aztán Gyulafehérváron, Sárospatakon. A Comenius, Ján Efron Hranický nevekkel fémjelezhető helvét hitvallásuk a magyar reformátusokkal, Tranoscius, Jakub Jakobeus és társaik a szlovák evangélikusokkal alkottak testvérséget. Gyulafehérvárra tartottak, részben hogy a fejedelmi akadémián doktoráljanak a herborni Johann Heinrich Bisterfeld professzornál. Működésük szlovák és magyar, német és ruszin, meg lengyel társaikkal együtt érthetően igen erős szellemi és anyagi bázist teremtett a felföldi tájakon a fejedelem mozgalmának. Olyan legenda is fennmaradt, hogy Mikuláš Drabík a fejedelem éjjeliszekrényére csempésztette jóskönyvecskéjét, hogy olvassa el és cselekedjen végre: a Rákóczi-ház szabadítja meg e tájakat az osztrák sas uralmától.

A Králicei Biblia

A Králicei Biblia nyelve országos nyelv lett, sorra születtek a szellemi-politikai élet lüktetését tanúsító írások. Szlováknak nevezték, pedig csak annyi köze volt a nép nyelvéhez, hogy az egyszerű nép is értette, és evangélikus liturgiája szent nyelvének tisztelte. Lett is ebből bonyodalom a későbbiekben, mert a tényleges szlovák nyelvre sokáig nem kellett lefordítani a Bibliát, s ez a nemzetek ébredésének pillanataiban a tragikus megkésettiségre

döbbsentette rá a ráadásul hungarus hazatudatú szlovákokat. Anál is inkább, mivel a szlovák katolikusok más nyelvet dolgoztak ki maguknak, hiszen nekik eretnek volt az a bizonyos cseh szlovák, szlovák cseh, netán cseh-szlovák és csehszlovák. Mindebből félelmetes térkép- és országmanipulációk értelmezhetők.

Cantus Catholici

A Rákóczit váró felföldi világban a szlovák *Cantus Catholici* bevezetője a szláv apostolok példájával lelkesíti olvasóit a keresztény élet értékeire, tudván, hogy a nép nyelvén kell hirdetni a pannon nemzet eszmeiségét. A hazája függetlenségét veszített cseh evangélikus Jakub Jakobeus Eperjesről, a Regnum Hungariae szláv-szlovák világára alkalmazta Prágát, a cseh nemzet könnyeit, s így védelmezi népe becsületét. És a katolikus Rákóczi érkezésére az evangélikus szuperintendens Krman Dániel a börtönből kiszabadult József képébe helyettesíti a nagyságos fejedelmet, a haza atyját.

A szlovák költészet Rákócziról

A magyarhoni szlovák nyelvű költészet együtt sír fel a magyar nyelvűvel. Bornemissa Péter Buda-sóhajlásának van szlovák megfelelője: „Uram Isten, engedj szebb időket látnunk, / Magyarhon királyát Budán viszontlátnunk.” A szenvedő Hungaria képei (lehanyatlott, senyved, könnyezik fiaiért; siratlak, Hungária, odalett vitézi dicsőség; ó, mi okozta nyomorúságodat?). A szabadító fejedelmet köszöntő szlovák vers így szól: „A mindenható Úristen nem szenvedhette / a németet kedves hazánkban, / hanem méltóztatott felébreszteni Rákóczi urat, / hogy újra kiűzze a kegyetlen németet. / Elindult, jön folyvást, míg / a magyarhoni erősségekben végigviszi művét. / Mi valamennyien hisszük, hogy az Úr meghallgat minket, / hogy Rákóczi fejedelmét valamennyit elpusztítja.”

Krman Dániel zászlószentelése

A Querela Hungariae szellemisége szólalt meg 1707. március 8-án Zsolna főterén, amikor Krman Dániel ekképp szentelte meg Czelder Orbán seregének nyolc különösen díszes zászlaját: „Most is adott az Úristen ilyen zászlót azoknak, akik félik őt, hogy fel-emeljék az igazságot... Magyarország népének, amely az utóbbi időben bűnei miatt keményen megaláztatott és megnyomorított... vezető emberei által felkészítve fölkelt... még maguknak az ellenségeinek is el kellett ismerniük... hogy maga az Úr a kurucokkal tart... Most imádsággal... mind ezt a nyolc zászlót consecrálok; azaz kihirdetem, hogy átadatnak a Magyar Királyság katonai céljaira... azt kívánva, hogy szerencse, valamint győzelem kísérje őket... Jézus Krisztus... tedd meg, hogy e zászlók nyomában a megnyomorított Magyarországra sok jó fakadjon, hiszen hazánk valaha az országok díszé volt. Urunk, aki igazságot szolgáltat az elnyomottaknak... légy a mi Nagyságos Fejedelmünkkel, drága urunkkal, Rákóczi Ferencsel, add, hogy mint börtönből kiszabadult József, legyen a haza atyja, s jó tanácsaival és a haza szerencsés megvédelmezésével az összes előző magyarhoni hazafit, Báthorit, Bethlent, Bocskait, Thökölyt és elődeit is felülmúlja hírnévben...”

A fejedelem szlovák sajtószóvivőjének politikai célja a szláv világ és a Regnum Hungariae összekapcsolása. Ezért nevezi már Szvatoplukot Magyarhon királyának és a szlovákság kereszténnyé tevőjének, s ezért tudósít oly hangsúlyosan a külhoni kapcsolatokról: „Lengyel, moszkvai, török követések érkeztek fényességgel Felső-Magyarországra, s ugyanígy fényesen kiállított magyarhoni ment a moszkvai udvarba...” Az 1707. évi kalendáriumi sajtótájékoztató vége: „Úr Jézus, adj Királyt és békét egész Magyarhonnak!”

A *Jaj régi szép Magyar nép* kezdetű ének dallama Szabolcsi Bence szerint a szlovák úgynevezett *svihrovai dallal* rokon, s annak lengyel és ukrán számai vannak. A Vietorisz-kódexben *Oláh tánc* néven bukkan fel, ezért Sárosi Bálint szerint „hosszú utat tett meg ez a dallam, amíg a híres Rákóczi-induló lett belőle”.

A szabadságharc
szlovák irodalmi
utóélete

Rákóczinak és szabadságharcának minden politikai ellenpróbálkozás dacára belső arányaiban a magyaréval azonos szlovák irodalmi utóélete van, közvetlenül napjainkig. A Kossuth – Stúr-korszak történeti prózájában Ján Kalinčiak szlovák nemzeti ügynek tekintette a szabadságharcot és tragédiának a „natio hungarica” magyar, szlovák és más szekértáborokra bomlását. A dualizmus magyarosító és magyarosodó évtizedeinek elején Samuel Tomášik így fejezi ki a szlovákok várakozó-aggódo álláspontját Rákóczi moszkvai pohárköszöntőjében, a *Kuruci* című elbeszélésben: „Örömmel látom, uraim, hogy a szlávok két leghatalmasabb ága... barátságot fogad... Megtiszteltetésnek tartom, hogy mint a magyarság képviselője kijelenthetem: szívesen csatlakozunk testvéri szövetségekhez, és biztosíthatom a lengyel és az orosz testvéreket, hogy a magyar nemzet egyenrangú szláv honfitársaival, akikkel együtt szenved a német elnyomástól, kész belépni a testvéri szláv szövetségbe. Először arra kell gondolnom, hogyan űzöm ki a zsarnok németet Magyarországról. Ehhez kérem segítségeket. És ha elvégeztem a feladatomat, megtapasztalhatják a szlávok, milyen hűséges szövetségesre találtak honfitársaikban, főleg a magyarokban... A ruszin nemzet iszonyú elnyomás alatt sínylődik. Elérkezett az ideje, hogy minden ruszin büszkén álljon a szabad nemzetek sorába...” Az ígéretek nem teljesültek. A szlovák író így foglalja össze Majtény okait: „Magyarhon csak akkor állhat ellen a külső ellenségnek, ha minden kebelében élő nemzet testvéri, szövetséges egészlet alkot. Különben minden igyekezetünk hiábavaló, és jaj mindannyiunknak, de ezerszer jaj annak a népnek, amely kizárólagos jogokat akar magának, és a szabadság zászlaja alatt más népek elnyomására törekszik.”

Az 1945 után
született írások

Ezután néhány évtizedig a csehszlovák szemléletű szlovák írások igyekeztek kisebbiteni a szlovákság részvételét a kuruc mozgalomban, s az árvalányhajás-bús-tárogató magyarokodó millennium-környéki világnak csakis a szlovák távolodás lehetett a megfelelője. 1945 után erőteljesen rárajzolták a 20. századi

határokat a kuruc kori (meg a mindenkori) térképekre, és megállapították, hogy a néptömegek elégedetlenségét Rákóczi csak saját hatalmi és rendi érdekei számára használta ki, és a harcok csak nyomort és szenvedést hoztak a szlovák népnek. A szocializmus nemzeti korszakában a szovjet határok történelmi igazolására is születtek a história határsorompói. Szlovák-török határnak kezdték értelmezni a végvári harcok korát, cseh-szlovák államközi kapcsolatoknak a cseh országrészekből érkező birodalmi támogatást a török ellen Európát védelmező Szlovákiának, miként szovjet „történészek” szerint Rákóczi mozgalma szovjet-kárpátontúli területről terjedt át Magyarországra és Csehszlovákiára...

Jozef Horák, Ján
Hrušovský írásai

Mindennek ellenére 1945-től százezres nagyságrendűre tehető a szlovák irodalom kuruc témájú könyvtermésének példányszáma. Nora Baráthová, Milan Ferko és mások több jelentős terjedelmű regényben dolgozták fel a korszakot. A kritika hűvös tartózkodással vagy elutasítással fogadta valamennyit. Nem is csoda, hiszen Krman Dániel Pater Patriae-ja csak előbukkan valamennyi mai szlovák Rákóczi-írásban.

Jozef Horák fogalmazásában a fejedelem minden igyekezete ellenére képtelen volt egyesíteni a fakunyhók és a kastélyok világát. A csatavesztések után tovább vonult vissza Kelet-Szlovákiába, de nem adta fel a reményt. Ebben a határozatlan, bizonytalan, lágy, érzékeny emberben úgy robbant a reménység, mint a kialvó pásztortűz lángjai.

Ján Hrušovský Rákóczi-ja egyértelműen pozitív, és kifejezetten az a szlovákok számára is. Egy sárospataki várjelenetben a Perényi-erkélyről levezető lépcsőn Martini Tamás szlovák származású kancellista véletlenül összeütközött a fejedelemmel, aki a Vörös teremből, a kis tanácsteremből a közvetlenül az erkély mögötti szobáiba tartott. Rákóczi beszélgetve nyugtatta a kétségbeesett Martinit és egy másik hűséges szlovákja, Čipka őrmester hogylétéről érdeklődött.

Nora Baráthová
könyve

Hasonlóan intim, saját hőse a fejedelem Nora Baráthovának is, aki Késmárk várostörténetén és Kray Jakab bíró életén keresztül formálja Rákóczit. Így írja le találkozását Péter cárral: „Több mint száz éve harcolunk már Bécs ellen... Számos nemzet él országunkban: magyarok, osztrákok, románok, szerbek, szlovákok, horvátok. De egyetlen nemzet, az osztrák akar mindannyiunk felett uralkodni, csak magának szerezni birtokokat, gazdagabb lenni valamennyiünkénél... Azért harcolunk, hogy legyen önállóságunk és saját uralkodónk. Eddig senkinek sem sikerült. Sem Bocskainak, sem Bethlennek, sem Thököly mostohaapámnak. Ha végre békét kötnek, a császáriak mindent megígérnek, de semmit sem teljesítenek... Már Bécs alatt álltunk, de én okatlanul elfogadtam a császár béketárgyalási javaslatát. A császár közben magához tért, és aztán már csupa vereség következett... A szatmári békét viszont tudtom és beleegyezésem nélkül kötötték meg.”

Milan Ferko a szlovák betyár, Jánošík trilógiájában foglalkozik a kuruc korral. Jánošík szájába adja a fejedelmi kiáltvány kezdő mondatát, Ráday Pál fogalmazásában. Ferko Rákócziya hiú, határozatlan, befolyásolható nagyúr, de egybeforr a szlováksággal: „Senkivel, Bercsényivel sem akar osztozni a lengyel-magyar határ átlépésének dicsőségében. Ellenkezőleg. Arra vágyik, hogy egyedül őt, a szabadító fejedelmet köszöntsék a fellázadt nép tömegei, a nemesi bandériumok, a ruszin hajdúk, a céhlegények elégedetlen csoportjai, a kiugrott papok, a vallási fanatikusok, a megyei insurgensek, a nemesi csapatok, Thököly öreg kurucái, aggok, gyermekek, asszonyok, szép, piros arcú szűzek — az egész magyarhoni nép lelkesen élteti majd, hurrá, nech žije, éljen, sláva, áldd meg, Isten a felszabadító fejedelmet!” A trencsényi csata napjára virradó éjszakán töprengésében az is eszébe jut, nem rokona-e az ónodi gyűlésen lekaszabolt turóci követ, Rakovszky... Aztán másnap a majdani szlovák betyár szabadítja ki a fejedelmet a csatából.

„Édes hazám...”

Nora Baráthová Késmárkról szóló könyvében magyar eredetiben és szlovák fordításban is közli az alábbi sorokat:

*Gyenge violának eltörött a szára,
az én bánatomnak nincs vigasztalása.
Suhog a szél Késmárk felett,
Édes hazám, Isten veled.*

*Zašliapli fialku, zahynul kvet malý,
nič ma nepoteší v mojom krutom žiali.
Nad Kežmarkom vietor veje,
bud'te zbohom rodne kraje.*

Egész könyvének a „Suhog a szél” szlovák változatát adta. A fejezet címe: *A szabadságért és igazságért. Bercsényi Miklós búcsújától 1848-49 bukásáig.*

A Rákóczi-szabadságharc kitörésének 300. évfordulóját országos ünnepek köszöntik. Sajnálatos, hogy közös magyar-szlovák rendezvényre eddig nem került sor. Hasonló mulasztás ez, mint a millenniumi ünnepek, amikor csak a Pázmány Péter Katolikus Egyetem és a Nagyszombati Egyetem (Trnavská univerzita) vállalkozott annak megvallására, hogy a szlovákság ugyanúgy a Korona népe, mint a magyar.

A gazdag szlovák Rákóczi-irodalom közel fél évszázada kutatómunkám egyik témája. A kedves Olvasó bővebb beszámolót és pontos adatokat talál a *II. Rákóczi Ferenc és szabadságharca a szlovák nemzet kultúrájában* című írásomban, amely a *Mi-énk és az övék* (Magvető, Budapest, 1991) című kötetemben jelent meg. Hozzáférhető egyetemi tankönyvemben is: *Dona nobis pacem. Magyar-szlovák kérdések* (PPKE BTK, Piliscsaba, 1998), legutóbb pedig 2001-ben a *Hármas halom megett. Szlovák Rákóczi-tükör* (Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc) című kötetben, ahol magyar fordításban olvashatók Kalinčiak és Tomášik elbeszélései. (Káfer István)

A hazát részvétellel szeretni...

SIMONE WEIL

Simone Weil (1909–1943) francia filozófus, esszéista. Részletek a hatvan éve elhunyt szerző *L'Enracinement* (Meggyökerezettség) című munkájából (Gallimard, Paris, 1949).

Patriotizmusunk egyenesen a rómaiaktól származik. Ezért bátorítják ma a fiatal franciákat arra, hogy Corneille műveiben keressék hazaszeretetük megerősítését. Pogány erény ez, ha egyáltalán használhatjuk e két szót együtt. A pogány szó a rómaiakra alkalmazva teljes egészében kifejezi azt a borzalommal teli jelentést, amit az első keresztény hitvitázók tulajdonítottak Rómának. A rómaiak valóban pogányok és ateisták voltak, ráadásul még csak nem is bronzból öntött vagy kőből faragott szobrokat bálványoztak, hanem önmagukat. Önmagunk bálványozását hagyták ránk napjaink patriotizmusa formájában.

Az erkölcsünkben rejlő ellentmondásosság botrányos módon tárul fel, ha a valódi keresztény morálra gondolunk, melynek egyébként csak mintegy felhígított, a szélesebb néprétegek számára átformált változata a laikus erény. A keresztény morál középpontjában, forró, lényegi centrumában az alázat áll, az önkéntesen vállalt alászálló mozgás. A szentek az alászállásnak köszönhetően hasonlítanak Jézusra. „Ő, isteni mivoltában nem tartotta Istennel való egyenlőségét olyan dolognak, amihez föltétlenül ragaszkodjék... kiüresítette önmagát... megalázta magát és engedelmes lett mindhalálig, mégpedig a kereszthalálig.”

Ám ha ma egy francia Franciországra gondol, közfelfogásunk alapján szinte kötelező számára a gőg; az alázat valóságos árulás lenne. Keserű szívvel leginkább efféle árulással vádolják manapság a vichy-i kormányt, amiben igazuk is van, mert az ő alázatuk nagyon is kétes értékű: a rabszolga alázata, aki azért hízeleg és hazudik, hogy elkerülje a büntetést. Viszont a valóban értékes alázat teljesen ismeretlen előttünk e téren. Még csak a lehetőségében sem hiszünk, s már pusztá lehetősége feltételezéséért is nagy erőfeszítést kellene tennünk.

A keresztények lelkében a pogány jellegű patriotizmus bomlasztó hatású. Rómától kaptuk, ám anélkül jutott el hozzánk, hogy sor került volna megkeresztelésére. Különös, hogy a barbár, vagy az általunk barbárnak nevezett népek szinte nehézség nélkül meg lettek keresztelve a hódítások idején, ám az antik Róma öröksége soha. Kétségtelenül azért, mert nem is lehetett megkeresztelni, még annak ellenére sem, hogy a Római Birodalom államvallássá tette a kereszténységet.

Könnyű azt mondani, amit Lamartine mondott: „Az én hazám mindenütt ott van, hol ragyog Franciaország dicsősége... Az igazság az én hazám...” Ám sajnos ennek csak akkor lenne értelme, ha Franciaország azonos lenne az igazsággal. Megtörtént, megtörténik és még meg is fog történni, hogy Franciaország hazudik és igazságtalanul viselkedik; hiszen Franciaország távolról sem azonos Istennel. Egyedül Jézus mondhatta: „Én vagyok az igazság...” Világunkban senki más nem mondhat ilyet, sem ember, sem közösség, de emberi közösség végképp nem. Mert az lehetséges, hogy valaki a tökéletesség olyan fokára jut el, hogy már nem ő él, hanem Jézus él benne, viszont szent nép nem létezik.

Ám ha a corneille-i típusú elképzelések nem táplálhatják hazaszeretetünket, vajon mivel helyettesíthetjük azokat? Létezik egy nem kevésbé hatásos, teljes egészében tiszta és a jelenlegi helyzetnek tökéletesen megfelelő érzés, nevezetesen a részvétel a haza iránt. Ragyogó példa erre Jeanne d’Arc, aki azt mondta, szánalmat érez a Francia Királyság iránt.

De hivatkozhatunk egy végtelenül tekintélyesebb dologra is. Az Evangéliumokban nem találjuk nyomát annak, hogy Jézus szeretethez hasonló érzéssel viseltetett volna Jeruzsálem vagy Júdea iránt, hacsak nem részvéttel teli szeretettel. Sohasem tanúsított másféle érzelmet országa iránt, de részvételét többször is hangoztatta. Elsiratta a várost, mert előre látta annak közeli pusztulását. Úgy beszélt hozzá, akár egy emberhez: „Jeruzsálem, Jeruzsálem, hányszor akartam...” Még keresztjét hordozva is tanúságot tett iránta való szánalmáról.

A szép, értékes, törekeny és mulandó dolgok iránt érzett szívszorító gyengédség érzése másképpen szívet melengető, mint a nemzeti nagyság érzése. A benne rejlő energia tökéletesen tiszta és nagyon is intenzív. Az ember gyermekei vagy öreg szülei védelmében képes csak igazán valódi hősiességre, jóllehet hozzájuk nem kapcsolódik nagyság érzése. A haza iránt érzett tökéletesen tiszta szeretetben nagyon is sok közös vonás van az ember gyermekei, öreg szülei vagy éppen imádott asszonya iránt érzett szeretetével. A gyengeség gondolata ugyanúgy táplálhatja a szeretetet, mint az erő tisztelete, ám az előbbi esetben sokkal tisztább. A törekenység iránt érzett részvétel elválaszthatatlan a valódi szépség iránti szeretettől, hiszen mindannyian szeretnénk, hogy a valóban szép dolgok örökéletűek legyenek, ám nem azok.

Franciaországot lehet szeretni a dicsőségéért, ami látszólag örök életet biztosít számára térben és időben. De lehet szeretni úgy is, mint ami elpusztítható, hiszen földi dolog, s ami ezért csak még értékesebb.

E kétféle szeretet gyökeresen különbözik egymástól; ráadásul valószínűleg még összeegyeztethetetlenek is, jóllehet nyelvileg

nem teszünk különbséget közöttük. Akik a második módon szeretik hazájukat, kényszerből használhatják az elsőhöz tartozó szavakat is.

A keresztények számára egyedül a hazaszeretet második módja megengedett, mert egyedül az tükrözi a keresztény alázatot. Egyedül az kapcsolódik ahhoz a típusú szeretethez, amely méltó a valódi szeretet elnevezésére. És ne gondoljuk, hogy az efféle hazaszeretet kizárólag a bajban lévő hazára irányulhat.

A boldogság iránt ugyanúgy érezhetünk részvétet, mint a szerencsétlenség iránt, hiszen a boldogság földi, vagyis tökéletlen, törekény és mulandó. Ráadásul egy ország életében mindig találunk éppen elég szerencsétlenséget.

Azt se gondoljuk, hogy az efféle hazaszeretet nem vesz tudomást mindarról a hiteles és tiszta nagyságról, ami csak fellelhető Franciaország múltjában, jelenében és alakuló jövőjében. Éppen ellenkezőleg. A részvét annál gyengédebb, annál szívszorítóbb, minél inkább látjuk részvétünk tárgyában a jót; a részvét a jó felismerésére készíti. Ha egy keresztény elképzei magában Jézust a kereszten, részvétét nem csökkenti a tökéletesség érzése, sem a tökéletességet a részvét. Másrészt pedig az efféle szeretet nagyon is világosan látja az igazságtalanságokat, kegyetlenségeket, tévedéseket, hazugságokat, bűnöket, szegyenletes tetteket hazája múltjában és jelenében, képmutatás, szándékos elhallgatás nélkül; ám mindettől a részvéte hazája iránt egyáltalán nem csökken, csak még szívszorítóbbá válik. A részvétteljes szeretet számára a bűn nem eltávolodásra, hanem közeledésre ad okot, hogy megosztozzon, nem a bűnösségben, hanem a szegyenben. Az emberek bűnei sem csökkentették Jézus részvétét. Tehát a részvét világosan látja a jót és a rosszat egyaránt, s mindkettőhöz szeretettel közeledik. Világunkban a részvét a szeretet egyedi formája, mely valóban igaz és igazságos.

A Franciaország iránt érzett részvét nem hamis vigaszt nyújt, hanem átszellemíti az elviselt szenvedéseket; még az éhséget, a hideget és a testi fájdalmakat is képes átformálni. A hidegtől és éhségtől szenvedő franciák, nem engedve az önmaguk iránt érzett szánalom kísértésének, saját meggyötört testükön át képesek szólni Franciaországot; a testükben érzett éhség és hideg által lelkük legmélyéig hatol hazájuk szeretete. S az efféle részvét akadály nélkül jut túl a határokon, kiterjedhet valamennyi szenvedő országra, kivétel nélkül; hiszen valamennyi nép védtelen a nyomorúsággal szemben. Míg a nemzeti nagyságból fakadó gőg természeténél fogva kizárólagos jellegű, nem kiterjeszthető, addig a részvét egyetemes; a távoli és idegen dolgokkal szemben virtuális jellegű, a közeliakkal szemben pedig nagyon is reális, kézzelfogható, hatékony, vérrel és könnyekkel teli.

Bende József fordítása

Simone Weil, egy modern Don Quijote

GABRIEL MARCEL

Gabriel Marcel (1889–1973) francia filozófus. Alábbi írása a *Liens* című folyóirat 1954. márciusi számában jelent meg.

Nem emlékszem pontosan, mikor találkoztam először Simone Weilrel. Azt hiszem, 1939-ben történt, nem sokkal a háború kitörése előtt. A *Nouveaux Cahiers* című lapban olvastam egy Homéroszról szóló tanulmányt, amely mélyen megragadott: egyszerre volt nagyon intelligens és nagyon alapos. Egy előttem ismeretlen szerző, Emile Novis jegyezte. Természetesen érdeklődni kezdtem utána, s megtudtam, hogy egy fiatal filozófiatanárnő, Simone Weil álneve. E név sem volt sokkal ismerősebb számomra, ám az írás olyan nagy hatással volt rám, hogy amikor megtudtam, előadást fog tartani, már nem emlékszem milyen témáról, elmentem. S be kell vallanom, nagyot csalódtam. Egy közepes termetű, csaknem sovány fiatal nőt láttam, aki monoton, ugyanakkor ellentmondást nem tűrő hangon beszélt. Egyes értelmiségiekre jellemző módon külsőleg csapzott és elhanyagolt volt, mondanivalója pedig a szememben mindenféle mértéket nélkülözött. Később tudtam meg, hogy e napon is borzalmas fejfájástól szenvedett, ami különben egész életében kínozta. Holtfáradtnak tűnt. Nem úgy beszélt, mintha valakit is meg akarna győzni vagy rokonszenvet próbálna ébresztetni maga iránt — belső elmélkedéseit folytatta fáradhatatlanul. Ugyanakkor mondanivalója oly nagy komolyságot tükrözött, hogy még ha stílusa bántólag hatott is rám, lehetetlen volt nem tisztelettel viseltetni e szenvedélyes elme iránt.

Előadása végén Simone Weil azonnal eltűnt, s én sohasem láttam többé. De jól emlékszem megfeszített arcára, amely akár szép is lehetett volna, ahogyan bizonyára az volt gyermekkorában. Szerintem semmiféle leírás sem illik rá jobban annál, mint amit Rivarol mondott Joubert-ről: „Olyan lélek ő, aki véletlenül találkozott egy testtel, és úgy-ahogy hozzászokott.”

Egészen rendkívüli könyvet lehetne írni e makacs, szenvedélyes, mindenféle kompromisszum és igazságtalanság ellen lázadó nő életéről, aki örökké azon fáradozott, hogy a ráeső résznél is több jusson neki az emberi nyomorúságból. Simone Weil egy modern Don Quijote volt. Nagylelkű és erőszakos, híján a józan észnek, néha még nevetséges is, ám sohasem közepszerű. Valamennyi vele kapcsolatos anekdota hű képet fest róla, így az alábbi kis történet is, amely tudomásom szerint nem túl ismert.

Télen történt, valahol vidéken, hét vagy nyolc éves korában. Szüleivel és bátyjával az állomásra mentek. Bátyja egy bőröndöt vitt, ő pedig egy kis táskát. Útközben észrevette, hogy testvére

csomagja nehezebb, mint az övé. Követelni kezdte, hogy adják át neki, s amikor ezt megtagadták tőle, megállt, leült a hóba, és makacsul nem akart addig továbbmenni, míg neki nem adják a bőröndöt, amit valójában el sem bírt volna. Szándékosan utasította el magától az ésszerűséget. Ismétlem, hiányzott belőle a józan ész, ami nagyon is jellemző a hősök egy bizonyos csoportjára — Antigonétól Don Quijotéig.

Nézzünk egy másik példát. Gustave Thibon barátomtól tudom, hogy a német megszállás idején azt tervezte, Finnországba megy ápolónőnek. Magától értetődik, hogy képtelen lett volna akár csak egy kötést is elkészíteni, vagy autót vezetni — kimondhatatlanul ügyetlen volt. Igen, képtelen lett volna rá, de mégis megtette volna. Ahogyan arra is képes volt, hogy ő, aki a szellem régióiban kalandozott, munkásként dolgozzon; vagy mint 1941-ben is ahelyett, hogy a szabad zónába menekült szüleivel együtt nyugton maradt volna Marseille-ben, inkább egy farmra ment napszámoslánynak, ahol ugyanúgy dolgozott, mint mások, és ugyanúgy szenvedett — a rá jellemző szenvedéllyel, amivel minden máshoz is viszonyult.

Mert vasakarata volt, jöllehet megvetette az akaratot. Talán éppen azért vetette meg, mert saját képességeit egytől-egyig elégtelennek érezte. Nem szerette magát. Láttam néhány kéziratát: gondosan megrajzolt betűi nagy akaratőről tanúskodnak. El tudunk képzelni egy kalligráfus Don Quijotét? Pedig az egy mástól olyannyira elválaszthatatlan spirituális és emberi életútja ugyanolyan tiszteletreméltó és néha ugyanolyan nevetséges színezetű, akárcsak a „búsképű lovag”, a nemes Don Quijote lovag története. Mert nevetséges dolgai voltak. Ami az ésszerű emberek szemében a nagyság közvetlen ára.

Simone Weil már a spanyol polgárháború idején megfizette ezt az árat. Önkéntesnek állt, de nem azért, hogy harcoljon, hanem hogy együtt lehessen azokkal, akik szerinte a legszentebb ügyet védelmezték. Csakhogy hamarosan haza kellett szállítani: magára öntött egy nagy edény forró vizet. 1942-ben Londonban makacsul abban bízott, hogy a megszállt Franciaországba küldik, ám ezt megtagadták tőle. Így hát elfogadta azt, ami számára a legelviselhetetlenebb volt: a hátszágban szolgált. S mivel nem tudott osztozni a franciákat sújtó nehézségekben, legalább nélkülözéseikből szerette volna kivenni a részét.

Akkoriban már beteg volt. Ápolatnia kellett volna magát, védekeznie a hideg ellen, s ennie, ám ő ezt nem akarta. Mindössze annyi táplálékot vett magához, amennyi a megszállt országban honfitársainak jutott. Ott halt meg idegenben, fázva és éhségtől szenvedve. Valójában sorsa már előre meg volt írva: csak rosszul végződhetett, vagyis csak idő előtt. A hozzá hasonló emberek nem élnek sokáig, ahhoz túl sok önmagunk iránt tanúsított elnézésre lenne szükség. Nehezen tudnánk elképzelni Antigonét

¹Simone Weil: *La Pesanteur et la Grâce*, avec une introduction de Gustave Thibon. Plon, Paris, 1947. Magyarul: Simone Weil: *Kegyelem és nehézkedés*. Pilinszky János fordításai. Vigilia, Budapest, 1994.;

Simone Weil: *Jegyzetfüzet*. (Ford. Bárdos László és Jelenits István.) Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1993.;

Simone Weil: *Jegyzetfüzet II*. (Ford. Bárdos László és Jelenits István.) Hatodik Síp Alapítvány – Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1994.;

Simone Weil: *Jegyzetfüzet*. (Ford. Bárdos László és Jelenits István.) Új Ember – Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2003. (A ford.)

százévesen, vagy a dédunokáit ringató Don Quijotét. Simone Weil nem kímélte magát: egyfolytában égett. Könyvei ugyanolyan tűzzel égnék, mint amit személyében is megtapasztalhattunk, ha csak egy kicsit is ismertük. Amikor Gustave Thibon átadta nekem olvasásra a Simone Weil naplófeljegyzéseiből általa összeállított *Kegyelem és nehézkedés* című válogatást, én valóban éreztem a lapokból áradó nagy-nagy emberi melegséget. Ezért boldogan publikáltuk a könyvet Jean de Fabrègues-gel a „L'Epi” sorozatban.¹

* * *

Sokan szemére vetették Gustave Thibonnak, hogy tematikusan csoportosította a napról napra írt feljegyzéseket. Csakhogy Simone Weil szabad kezét adott neki, és ha Thibon nem tette volna meg, akkor talán még azok sem ismerték volna meg soha Simone Weil gondolatvilágát, akik ma kritizálják e csoportosítást. Egyébként is Thibon volt a legalkalmasabb arra, hogy rendszerezze e feljegyzéseket, mindenekelőtt a filozófusnőhöz fűződő csodálatos barátsága révén. Igen, csodálatos barátsága révén, jóllehet kezdetben igen távol álltak attól, hogy megértsék egymást, és első találkozásaik egészen lehangolóak voltak. Thibon feleségének kellett férje figyelmét felhívnia Simone Weil kivételes tulajdonságaira. A későbbiekben barátságuk soha sem hazudtolta meg magát. Ezért is ő volt igazán képes arra, hogy bemutassa a nagyközönségnek azokat a gondolatokat, amelyek oly sokat köszönhetnek közös beszélgetéseiknek. Tehát hálátlanság kritizálni munkáját, amit oly nagy odaadással végzett.

Olvastuk a *Kegyelem és nehézkedés*t. Mindenki a saját javát kereste benne. A metafizikusok egy új Spinoza művét szerették volna benne látni, a konvertitákra specializálódott kutatók pedig ugyanúgy megpróbálták a magukénak követelni, akárcsak Bergsont. Olyannyira, hogy feledésbe merült, hogyan is íródott a könyv: feljegyzésről feljegyzésre, megannyi jelzőpontként az általa megtett misztikus életúton. Nem didaktikus munkáról van szó, hanem személyes jellegű naplóról. A feljegyzések esténként születtek, amikor hazatérve a kimerítő munkából, migréntől sajgó fejjel, kasszától vagy vasvillától kerges kezekkel megpróbált számot vetni gondolataival. Ezért a *Kegyelem és nehézkedés* egyben egy lázban égő lélek kórlapja is, a maga felívelő szakaszaival és mélypontjainak együtt. Csakhogy kivételes lélekről van itt szó. Amikor egyesek például azt írják: „Ma elviselhetetlenül fáj a fejem”, ő ezt jegyzi fel: „Az emberi nyomorúság elviselhetetlen lenne, ha nem oszlana szét az időben.” Mert nem önmaga érdekli, nem a saját életét próbálja igazolni, hanem az élet értelmét kutatja. Ezért ismétli néhol önmagát, ezért jegyez fel ellentmondásokat is. Sőt erre alapozva még az igazság keresésének egy sajátos módszerét is kidolgozza: „mihelyt gondolunk valamit, azonnal kutatnunk kell azt is, hogy milyen értelemben igaz az ellenkezője”. Folyton kutat. Esténként a fáradságtól félholtan jegyzi fel meglátásait, olyan végletes tisztán-

látással, amit egyesek a fizikai fáradtságból nyernek. Másnap újabb gondolata támad, amely kiegészíti vagy éppen megcáfolja a korábbi, esetleg Thibon egy újabb megjegyzése ébreszti rá egy másik, lelki mezítelenséghez vezető útra, ahonnan megpillantható az igazság. Nem értekezést ír: mindennapi elmélkedéseit tárja elénk, egy olyan misztikus elmélkedéseit, aki a legnehezebb utakon közelít Istenhez. Feljegyzéseit olvasva sohasem szabad elfelejtenünk, hogy mindazt át is élte, amit leírt. S éppen ez teszi számunkra olyanmennyire értékké és fontossá valamennyi gondolatát.

* * *

Az egyház történelmi valósága elriasztotta, hogy Róma és Izrael örökségét hordozza, ugyanakkor tanítása mélységesen vonzotta. Vajon mondhatjuk-e róla, hogy szívében keresztény volt? Annyi bizonyos, hogy szerette felebarátját, valamennyi szenvedő lényt, azonban önmagát nem szerette, saját lényének egyetlen porcikáját sem, ami számomra nem tűnik túl keresztényi magatartásnak. Az egyház harcos vonásai is elborzasztották. Talán abban is bálványt gyanított, ahogyan a társadalmi fejlődés fogalmát is annak értékelte. Mert a szélsőbaloldali Simone Weil egyáltalán nem hitt a társadalmi fejlődésben. Csak azért volt baloldali, mert ösztönszerűen a szenvedők, a nincstelenek oldalára állt. Tudatosan tartotta magát távol minden elnyomó jellegű rendszertől. Olyannak kell elfogadnunk őt, amilyenek a füzeteiben mutatja magát: misztikus volt, aki végletesen lehántotta magáról mindazt, ami eltakarja az ember elől az istenit, s ezáltal éppen olyan közel került a buddhizmushoz, mint Platónhoz, a taoizmushoz, mint Keresztes Szent Jánoshoz.

Kompromisszumok nélkül élt meg egy olyan spirituális életutat, amit csak kivételes lények tudnak a végsőkéig vállalni. Nagysága éppen abban rejlik, hogy ennek nem volt tudatában. Természetesen felháborodhatunk egyes szövegkörnyezetből kiragadott megjegyzésein. Csakhogy nem szabad elkülönítve olvasnunk, nem szabad elválasztanunk attól, aki megfogalmazta azokat.

Jegyzetfüzeteiből egy minden tekintetben szabad szellem hangja szól hozzánk. Nevetséges vonásai is vannak, vagyis eltér a józan esztől, néhol pedig még önellentmondásokba is keveredik, hiszen az embernek nem lehet mindig mindenben igaza, s felesleges erőfeszítéseket is tesz. Csakhogy mindez sohasem kelti bennünk a közömbösség érzését. Nem lehetünk közömbösek a középszerűség ily nagyfokú elutasításával szemben. Az élet meghazudtolja Don Quijótét, Antigonét és Simone Weilt — mindazokat, akik nem kímélik magukat. De lelkünk mélyén valami mégis nekik ad igazat. Miközben megannyi irodalmár bőbeszédű, erőltetett okoskodásokba bonyolódik, Simone Weil jegyzetfüzetei tiszta hangon szólnak hozzánk. A *Kegyelem és nehezkedés* egy kivételes lélek intim naplója.

Martin Attila fordítása

Ádám mint eretnek

„Az isteni gondviselés megengedi, hogy a különféle tévedések következtében sok-sok eretnecség létezzék, mégpedig azért, hogy amikor támadnak bennünket, és olyasmiről faggatnak, amit nem tudunk, akkor legalább ily módon levetközzük lustaságunkat, s igyekezzünk megismerni a Szentírást.”
(Szent Ágoston *A Teremtés könyvéről a manicheusok ellen* 1.1.2.)

A szerző esztétörténész, tanszékvezető egyetemi docens a Pécsi Tudományegyetem Esztétika Tanszékén.

Számtalan elképzelés él az emberek fejében arról, hogy mi az, ami „még belefér a kereszténységbe”. Gyakorta egészen megdöbbentő nézetekkel szembesülhetünk, például vannak, akik keresztényként hisznek a lélek preexisztenciájában vagy a reinkarnációban, sőt egyesek magukénak vallják a buddhizmust is a maga egészében. Az eretnekeket egykor átok sújtotta, manapság szinte dicsfény övezi. Az egyház nagy teológusai természetesen másként, mélyebben gondolkoztak erről a kérdéstről, ezért érdemes az ő véleményüket is meghallgatni. Ezzel a szándékkal mutatom be az alábbiakban, hogy miként vélekedett az eretnecség mibenlétéről Szent Ágoston.

Legelső írásmagyarázati munkájában, a *De genesi contra manichaeos* (*A Teremtés könyvéről a manicheusok ellen*, a továbbiakban rövidítve: DGM)¹ című kommentárban mondhatni „rendszeres” tanítást ad az eretnecség geneziséről és természetéről, mégpedig elsősorban a manicheizmus kapcsán. Nem pusztán arról van szó, hogy e művében eretnek manicheus eszméket ismertet és cáfol: Ágoston, a rá nagyon is jellemző módon, vagyis mindig a jelenségek gyökerét kutatva és lényegét megragadva, magát az eretnecséget s annak alapvető jellemzőit igyekszik feltárni. Világossá teszi ugyanis, hogy a manicheus eretnecség sok szempontból minden eretnecség reprezentánsának tekinthető, hiszen minden eretnecség mögött ugyanaz a lelki-intellektuális beállítódás húzódik meg. Különösen figyelemre méltó az a tény, hogy a heresiológia, ha szabad a rövidség kedvéért ezt a szakkifejezést használnom, az említett korai Genézis-értelmezést nem egyszerűen kiegészíti, hanem annak szerves részét képezi. A szerző ugyanis nem csupán az egyes szentírási versek kapcsán ismerteti, cáfolja és kommentálja az esetleges eretnek kifogásokat és ellenvetéseket, hanem művének utolsó részében az úgynevezett „prófécia szerinti” Teremtés-magyarázat során magából a bűnbeesés-történetből világítja meg az eretnecség természetét. Az első ember bűnbeesését minden részletre kiterjedően párhuzamba állítja azenső változással, amelynek során egy ember, bárki, eretnekké válik.

¹Szent Ágoston:

A Teremtés könyvéről a manicheusok ellen.

(Ford. Heidl György.)

Paulus Hungarus –

Kairosz, Budapest,

2002.

**Teremtés-magyarázat
és heresiológia**

Heresiológiai értelmezésének tehát az a ki nem mondott eszme az alapja, hogy az ördög volt az első eretnek, Ádám pedig a második.

Profetikus értelmezés: az eretnekség genezise

Tisztázni kell először is, hogy pontosan mi az az értelmezési keret, amely lehetővé teszi Ágoston számára ezt a rendszeres megfeleltetést ősbűn és eretnekség között. Az effajta értelmezési módszer tehát, mint Ágoston hangsúlyozza, profetikus, amit megszokottabb kifejezéssel tipologikusnak mondhatunk, noha ezzel talán kiszélesítjük a tipológia hagyományos jelentéstartományát. Ágoston röviden meghatározza a profetikus magyarázatot, amikor leszögezi, hogy az Éden-történet, mint ószövetségi történet, alapvetően kétféle módon értelmezhető: történet szerint és prófécia szerint: „Tehát ezt az egész elbeszélést először a történet szerint kell vizsgálni, azután a prófécia szerint. Történet szerint eseményeket beszél el az Írás, prófécia szerint eljövendő dolgokat hirdet meg” (DGM 2.2.3).

**Allegorikus és
profetikus magyarázat**

A történeti értelem lehet szó szerinti, de csak akkor, ha az nem sérti Istent. Az istenkáromlás képletes, allegorikus magyarázattal kerülhető el. Úgy tűnik tehát, és a kommentár számos pontja azt látszik igazolni, hogy Ágoston megkülönbözteti az allegorikus és profetikus magyarázatot. Ha a széles körben elterjedt és jobban ismert — egyébként Órigenész által kimunkált — értelmezési szintekhez viszonyítjuk az ágostoni magyarázatokat, akkor azt mondhatjuk, hogy Ágoston allegorikus értelmezései elsősorban a morális-spirituális magyarázatoknak felelnek meg, a profetikus értelmezések pedig, legalábbis részben, a misztikus magyarázatoknak. Ádám, Éva és a kígyó történetének ágostoni allegorikus értelmezése ugyanis morális jellegű, vagyis az egyéni lélekre, annak bűnbeesésére vonatkozik. Eszerint minden bűnbeesés a sugalmazás (*suggestio*), gyönyör (*delectatio*) vagy vágy (*cupiditas*), és jóváhagyás (*consensio*) képlettel írható le.

**Sugalmazás, vágy,
jóváhagyás**

„Most is az játszódik le mindnyájunkban, ha valaki bűnbe esik, ami akkor történt ezzel a hárommal: a kígyóval, az asszonnyal és a férfival. Először megvalósul a sugalmazás, vagy a gondolkodás révén, vagy a testi érzékszervek: a látás, a tapintás, a hallás, az ízlelés, a szaglás által. Ha a sugalmazás megtörténik, de nem ébred bennünk vágy a bűnre, akkor hatástalan a kígyó cselvetése. Ha pedig igen, akkor sikerül mintegy meggyőzőnie az asszonyt. Olykor azonban a már felébredt vágyat is megfékezi és elnyomja az ész. Ha ez történik, nem esünk bűnbe, hanem megkapjuk a kisebb küzdelemért járó koszorút. Ha pedig az ész jóváhagyja és úgy ítéli, hogy meg kell tenni, amire a vágy indít, akkor az embert máris kiűzi a boldog életből, a paradicsomból. Mert noha nem követi a tett, attól még bűnnek számít, hiszen az egytetértés miatt vád alá kerül a lelkiismeret” (DGM 2.14.20–21).

**Az Éden-történet
ekkléziológiai
értelmezése**

Az Éden-történet prófécia szerinti értelmezése ekkléziológiai jellegű, vagyis hasonló ahhoz, amit Órigenész exegézisében rendszerint mint misztikus értelmezést látunk. Ágoston kommentárjában ez az ekkléziológiai magyarázat két módon bontakozik ki az első emberpár történetéből: egyrészt a Ter 2,24 kapcsán, az Ef 5,32 alapján — „Nagy titok ez, én pedig Krisztusról és az egyházzal mondom!” — Ágoston előadja az Adám-Krisztus, Éva-Egyház analógiát, amely egyébként erősen emlékeztet az órigenészi kifejtésre (DGM 2.24.37, vö. Órigenész, *Máté-kommentár* 14.17). Másrészt, mint már utaltam rá, szintén e profetikus magyarázat részét képezi az a párhuzam, amely szűkebb témánk alapjául szolgál, nevezetesen az első emberpár bukása és az eretnek bukása közötti analógia (DGM 2.25.38–27.41). Ennek az értelmezésnek is Pál apostol egy megjegyzése biztosít szilárd alapot: „De félek, hogy amint a kígyó félrevezette Évát álnokságával, úgy a ti értelmek is elfordul a Krisztus iránti őszinte és tiszta odaadástól” (2Kor 11,3). A korinthusiakhoz írt második levél e helyén Pál valóban az eretnekeket hasonlítja a kígyóhoz, akik elcsábítják a keresztényeket, a Krisztusnak eljegyzett szüzeket. Ők a hamis próféták, akik más Krisztust, más szellemet és más evangéliumot hirdetnek, mint Pál. Világos tehát, hogy Ágoston a Szentírásból kölcsönzi az eretnekséggel kapcsolatos fejtegetésének kiindulópontját.

**Az Éden-történet
heresiológiai
értelmezése**

Tekintsük át röviden Ágoston e profetikus és azon belül heresiológiai Éden-értelmezését; lássuk, hogyan válik a bibliai bűnbeesés története, mely morális értelemben minden bűnbeesés története, az eretnekség általi elcsábítás történetévé! Ágoston szerint a keresztények a katolikus egyház Édenkertjében lakoznak, ahol a fák a szellem Gal 5,22–23-ban felsorolt gyümölcsseit termik: „szeretetet, örömet, békességet, türelmet, kedvességet, jószágot, hűséget, szelídséget, önmegtartóztatást”. A paradicsom közepén a jó és a rossz tudásának fája áll, amit nem szabad érinteni, vagyis nem szabad kérkedni természetünkkel, amely a katolikus tanítás szerint köztes helyet foglal el a létezők rendjében: fölötte az isteni természet, alatta a testi világ helyezkedik el. Ezzel szemben az eretnek manicheusok felforgatják a léthierarchiát, azt állítva, hogy a lélek természeténél fogva azonos Istennel. A jó és rossz tudására azáltal tesz szert a félrevezetett ember, hogy elhagyja az egyszerű katolikus hitet az eretnek csalfaságok kedvéért. A manicheusok különösen is hasonlítanak a kígyóra, egyrészt mert egyéb gnosztikus szektákhoz hasonlóan a paradicsomi kígyóban Krisztust tisztelik, másrészt, mert ők is a jó és a rossz tudását ígérik, amennyiben dualista elméletükkel magyarázatot kívánnak adni a világban lévő rossz és jó okaira. Gőgös hazugsággal elcsábítják az embereket, azt ígérve, hogy olyanok lesznek, mint Isten, hiszen azt tanítják, hogy az emberi lélek egylényegű Istennel. Ezen a ponton Ágoston általánosít, és az összes

eretnekségről kijelenti, hogy a kígyóhoz hasonlóan hamis tudást ígér: „Általában is igaz, hogy minden eretnek a tudás ígéretével vezeti félre és ragadja meg azokat, akikről látja, hogy egyszerű a hitük. És mert áldozataikat teljességgel testi-érzéki dolgokról győzi meg, mintegy arra készítetik őket, hogy testi szemüket nyissák ki, s így benső szemük megvakuljon” (DGM 2.24.38).

„...elfordítják fülüket
az igazságtól”

Az eretnekek tehát azt ígérik, hogy felnyílik a szemünk, de közben meséikkel a tudatlanság vakságába taszítanak bennünket. Megkísértik a keresztényt, akinek művelnie és őriznie kellene a paradicsomkertet, vagyis az igazság megértésén kellene munkálkodnia, és megőrizni azt, amit kapott. Az eretnek szavai azonban félrevezetik őt, mezítelennek látja magát, megveti hús-vér testét, és mint fügefalevelekkel, körülövezi magát hazugságokkal (vö. DGM 2.26.39). Ily módon az eretnekek Isten színe előtt, az igazság előtt elrejtőznek saját hazugságaik mögé, amint az Apostol mondja: „elfordítják fülüket az igazságtól, és átadják magukat a meséknek” (2Tim 4,4). Bűnének következményként az eretnek bőrruhát kap, vagyis elborítják a fantazmák, az érzékszervek révén kialakított olyan képek, amelyek nem reprezentálnak semmit, amelyeknek nincs valódi referenciájuk. Az eretnekké lett ember így módon elhagyta a katolikus hitet, kiűzetett a paradicsomból, az egyházból és azzal szemben lakozik, mert ellentmond a hitnek.

Az eretnekek
visszatérésének
kettős útja

Az eretnekek kettős úton térhetnek vissza az elvesztett Édenbe. Egyrészt a lángpalloson, vagyis jelen életünk szorongattatásain és nehézségein keresztül, mert ezek lehetővé teszik, hogy ki-k felismerje saját bűnösségét, hiányosságait, és így bűnbánatot tartson. Ez tehát az erkölcsi megtisztulást jelenti, amely a bűnbánati teológia szerint a vezeklés különféle módozatai által történhet meg. A másik út, amelynek az előző az előfeltétele, a kerubon, vagyis — az etimológiai magyarázat szerint — a „tudás teljességén” vezet át, ami nem más, mint a szeretet kettős parancsa, hiszen a törvény teljessége a szeretet (DGM 2.27.41). Ebben az esetben tehát olyan tudásról van szó, amelyet az igaz hit, az ortodoxia biztosít.

Eretnekség és
bűnösség

Mindebből úgy tűnhet, hogy az „eretnekség” Ágoston használatában túlságosan tág fogalomná válik: eretnek az ördög, mert elpártolt Istentől, eretnek Ádám, akit az Istentől elpártolt ördög Éva által félrevezetett, eretnek minden ember, aki enged a kívülről érkező kísértésnek, és jóváhagyását adja a gyönyörhöz, amely érzéki természetében ébredt. Mintha minden bűnös ember egyben eretnek lenne, az eretnekség fogalma pedig végső soron azonos jelentésű volna a bűnnel. Csakhogy nem erről van szó. Ágoston természetesen különbséget tesz a bűnök között, enyhébb vétkek és súlyos gáztettek között. A katolikusok is elkövetnek személyes bűnöket, amelyekért vezekelnek, sőt Ágoston fel fogása szerint a földi életben szükségszerűen vannak és lesznek

Eretnekek és skizmatikusok

vétkeink. E vétkek azonban természetüknél fogva különböznek az eretnekségtől vagy — tegyük hozzá — a skizmatikusságtól. Az eretnekek mint eretnekek a hit, az istenszeretet és testvéri szeretet ellen vétnek, a skizmatikusok pusztán a testvéri szeretet ellen. Mivel pedig az egyetemes egyház az istenszeretet és testvéri szeretet által létrehívott közösség, e közösségből *per definitionem* kizárják magukat az eretnekek és a skizmatikusok. Ortodoxia nélkül nincs valódi istenszeretet, mert nem tudjuk, ki-csoda az az Isten, aki felé szeretetben megnyílhatunk. Idézem Ágoston egyik jellemző gondolatát, amelyet a Hitvallás kapcsán fejt ki: „Hiszünk a valóban egyetemes szent egyházban is. Hiszen az eretnekek és skizmatikusok is egyházaknak nevezik gyülekezeteiket, az eretnekek azonban Istennel kapcsolatos hamis vélekedésükkel magát a hitet sértik, míg a skizmatikusok gyalázatos szakadásai a testvéri szeretetben való meghasonlásuk eredménye, még ha hitük és hitünk egyezik is. Ezért, minthogy a katolikus egyház szereti Istent, az eretnekek nem tartoznak hozzá. És mert az embert is szereti, nem tartoznak hozzá a skizmatikusok sem” (*De fide et symbolo* 10.21).

Az eretnekség természete: a hármasság sódarángja tana

²Megfontolandó, hogy a hármasság kísértés tana első előfordulásakor már rendszeres tanításnak tekinthető, és egzegetikai összefüggésben, erőteljes anti-manicheus tanításként jelenik meg. E nagy jelentőségű ágostoni etikai tanítás háttérében érdemes talán apologetikus keresztény egzegetikai hagyományt keresni, mindig szem előtt tartva azt a tényt, hogy Ágoston autonóm módon, szabadon kezeli a számára egyébiránt rendkívül fontos egyházi hagyományt.

Ágoston a *Vallomások* tizedik könyvének híres tanítását megelőlegezve már legelső kommentárjában kifejti a hármasság gondolatát, melynek alapja 1Jn 2,16 vers: „mert minden, ami a világon van, a test sódarángja, a szemek sódarángja és az élet kevélysége”. A verset ugyan nem idézi a kommentárban, de három kulcsfogalom: a testi kívánság (*carnale desiderium*), a kíváncsiság (*curiositas*) — ami nyilvánvalóan a „szemek sódarángja” kifejezés megfelelője — és a kevélység (*superbia*) egyértelműen e vershez kapcsolható (lásd DGM 1.23.40 és 2.17.26–18.27). Vitatott, hogy miként gyökerezik e fogalom-hármasság a filozófiai és miként az egzegetikai hagyományban, e vitához azonban nem kívánok részletesebben hozzászólni.² Számomra most elsődlegesen az a fontos, hogy e három tulajdonság kitüntetett szerepet kap az eretnekek, illetve az eretnekség jellemzésében. Nem személyes hibákra, morális tökéletlenségre vonatkoznak, hanem alapvetően hamis és fonák lelkiületre, olyan habitusra, amely ellentét az azzal a feladattal, amelyre Isten a teremtményét rendelte. A gőg, az érzéki vágy és a kíváncsiság a kommentár szövege alapján egyaránt lényegileg jellemzi az Isten ellen lázadó és elbukó angyalt, az általa félrevezetett Ádámot és az eretneket.

Ami a kígyót vagyis az ördögöt illeti, azt hallja Istentől, hogy „melleden és hasadon csúszol és földet eszel életed minden napján” (Ter 3,14). A „mell” jelképezi a kevélységet (*superbia*), a „has” az érzéki vágyat (*carnale desiderium*), az pedig, hogy földet fog enni, két dologra vonatkozhat: egyrészt arra, hogy a földi

vágyak foglyai, a bűnösök őhozzá tartoznak, másrészt a kísértés harmadik fajtájára, a kíváncsiságra (*curiositas*): „Mert aki földet eszik — mondja Ágoston —, az ugyan mély és homályos, de mégiscsak időleges és földies dolgokba hatol be” (vö. DGM 2.17.26–18.27). E gondolat és egyben az ördög büntetésének párhuzamaként Ágoston az eretnekek tévedéséről kijelenti: „Az eretnekek tévedése... mellen és hason csúszik, és földet eszik. Mert vagy a gőgösöket vezetí félre, akik másnak tartják magukat, mint amik valójában, és hamar elhiszik, hogy a legfőbb Isten és az emberi lélek azonos természetű; vagy az érzéki vágyak által körülfont embereket szedi rá, akik szívesen hallják, hogy amit buján elkövetnek, azt nem is ők maguk teszik, hanem a sötétség népe; vagy pedig a kíváncsiakat csapja be, akik földiesen gondolkoznak és földi szemmel fürkészik a szellemieket” (DGM 2.26.40).

Gög — *superbia*

A gögös tehát másnak akar látszani, mint ami valójában: ilyen a manicheus és minden gnosztikus, aki azt állítja, hogy természete azonos Istenével. Hasonlóképpen határozza meg Ágoston az ember gögjét, amikor az ősbűnt, a lélek Istentől való eredeti eltávolodását írja le: „Amikor a lelket ilyen [benső] forrás öntözte, még nem „hányta ki életében benső részeit” (Sirák 10,10). „Az ember gögjének kezdete ugyanis az elpártolás Istentől” (Sirák 10,14). S mert gögjében kifelé dagadt, s így többé nem a benső forrás öntözte, joggal vetik az ember szemére a prófétai szavak: „Mit kevélykedik a föld és a hamu? Hiszen még életében kihányta benső részeit” (Sirák 10,9–10). Mert talán nem kevélység az, amikor a lelkiismeret rejtekét elhagyva annak akarunk látszani, ami nem vagyunk?” (DGM 2.5.6).

Gög és alázat

Az eretnek tehát mindenekelőtt gögös, hiszen a gög minden eretnek szülőanyja: *mater omnium haereticorum superbia* (DGM 2.8.11). Ez a gög nem azonos a személyes göggel — bár Ágoston ellenfeleivel vitázva rendszerint ezt is felhánytorgatja, ha alkalom és megfelelő indok kínálkozik rá. Az eretnek gögje teológiai értelemben vett gög: az Istentől elforduló, önmagát Isten helyébe állító ember lényegi jellemzője. A gög Szentírásra alapozott, teológia kulcsfogalom: ez az emberiség bukásának oka, az Istentől való elpártolás kezdete. Az eretnek gögje ily módon nem más, mint a bukott ember kevélysége, szorosabb értelemben azé a bukott emberé, aki a megváltás egyetlen igaz, valóságos formáját és módját utasítja el, és így fantazmáinak fogságában él. A gög ellentéte az alázat, amely fogalom szintén lényegi szerepet játszik Ágoston és az atyák teológiájában. Amint a gög nem egyszerűen erkölcsi hiba, úgy az alázat nem egyszerűen erkölcsi hőstett, nem a dicséretes tulajdonságok egyike: az alázat a teremtés és újjáteremtés, vagyis a megváltás alapvető sajátossága és mozgatója. A teremtésben Isten alázata önkorlátozásként nyilvánul meg, hiszen a mindenható Isten létrehoz valamit, ami nem ő; valamit, ami határt szab neki, korlátot jelent

számára. Isten olyannyira alázatos, hogy megteremti a teljességgel mást, az anyagot, amit ugyanakkor megformál, és így fölemel önmagához. A megváltás alázatos műve hasonló az anyag megformálásához, hiszen Isten a bűn formátlanságából emeli fel önmagához a bukott embert (vö. DGM 2.26.39). Ellentétes gyógyírt ad a gőg betegségére: alászáll, megtestesül, kiüresíti önmagát, ember lesz, vagyis Jézus Krisztusban az alázatosság példáját állítja az emberek elé. Ezt az alapvetést sokféleképpen kiegészíti és színesíti Ágoston, erős a csábítás, hogy megfontolandó gondolatait tovább elemezzük. Kitűzött célunktól azonban nem akarunk eltérni.

Lássuk, mit jelent az eretnekséggel összefüggésben a másik kulcsfogalom, az érzékiség! Látszólag ellentmondásos dolog érzéki vágyakozást tulajdonítani azon manicheusoknak, akik éppen szigorú aszketikus előírásaikra, önmegtartóztató életvitelükre voltak olyannyira büszkék. Ágoston másutt ugyan nem hagyja szó nélkül azt, hogy a manicheus aszketika sokszor képmutatás, ám amikor érzéki vágyakozással vádolja ellenfeleit, ennél többre gondol. Az érzéki vágyaktól körülfont emberek, mint mondja, nem vállalnak felelősséget tetteikért, így a manicheusok például a sötétség népét hibáztatják a rossz miatt. Olyanok — tehetjük hozzá —, mint Ádám, aki azt feleli Istennek: „az asszony adta, akit te adtál mellém”. „Semmi sem jellemzőbb a bűnösre”, mondja e versről Ágoston, „mint hogy szeretné Istenre hárítani azt, amivel őt vádolják” (DGM 2.17.25). A rosszról, a bűnről kialakított helytelen fogalom, voltaképpen a léthierarchia teljes felforgatása, eltorzítása jellemző azokra, akiket Ágoston érzékiséggel vádol. Az érzéki vágy akkor uralkodik el az emberben, ha az emberi adottságok és képességek nem természetes rendjüknek megfelelően működnek. Amikor az ész (*ratio*) uralkodik a neki alávetett lelki indulatokon, az ember lelkén (*anima*) vagy lelki részén (*animalis pars*), akkor közvetve a léleknek alávetett testet is uralja. Ebben az esetben érzelmeinket, indulatainkat az észnek és igazságnak megfelelően kormányozzuk, és szenvedélyeinket örömöknek, szent, tiszta és jó szerelmeknek nevezzük (DGM 1.20.31). Ez a paradicsomi állapot, amikor Ádám, az ész, uralja és kormányozza Évát, a lelket (*uo.* 2.11.15). Ha ez a rend megbomlik, az örömök szenvedélyekké, a tiszta és jó szerelmek kéjvágyakká és gonosz sóvárgássá változnak (*uo.* 1.20.31). Ágoston szerint ez történt az első ember bukásakor: az ész jóváhagyta a lélekben ébredt gyönyört, vagyis felborult a természetes rend, amely valójában a szeretet rendje, s ennek következményképpen jelen állapotunkban, Ádám utódaiban, a hús-vér test szembeszegül a szellemmel, a testi sóvárgás az ésszel (*uo.* 2.12.16). Az érzéki vágy tehát a tiszta és jó szerelem, vagy más néven a *caritas* ellentéte. Röviden: az eretneket érzéki vágyak fonják be, mert vét az isteni *caritas* ellen.

Áttérve a kísértés harmadik fajtájára, meg kell említeni, hogy a modern olvasók gyakran elcsodálkoznak azon, hogy a kíváncsiság milyen súlyosan megbélyegző fogalom Ágostonnál. Ugyanakkor a modern ember a három kísértés közül talán éppen ezt a ma erényként számon tartott tulajdonságot gondolja az eretnekség természetével leginkább összeillőnek. Ma ugyanis, mint a bevezetőben utaltam rá, az egyházatyák tanításával szemben, a felvilágosodás örököseiként hajlamosak vagyunk az eretnekséget valamilyen szellemi kalandnak, sőt hőstettnek tekinteni, a dogmatizmustól, korlátozó tekintélytisztelettől mentes, kíváncsi elmék hőstettének. Mindazonáltal nagy a különbség a *curiositas* ágostoni fogalma, valamint a természetes és egészséges kíváncsiság között. Ágoston szóhasználatában a kíváncsiság, amely az ostoba emberek tulajdonsága, nem egyszerűen ellentéte, hanem akadálya a bölcsességnek. A kíváncsi emberek, mint főttebb idéztem, „földiesen gondolkoznak és földi szemmel fürkészik a szellemieket”. A kíváncsi ember nem azért ostoba, mert hiányzik a tudása, bár igaz, hogy minden tudatlan lélek kíváncsi (vö. *De agone christiano* 4.4.), hanem azért, mert tudása öncélú, zárt, ha szabad ezt a jelzőt használnom. Mert amit mi mostanság a kíváncsiságban nagyra értékelünk, azt Ágoston keresésnek nevezi, amely nyitottságot jelent: nyitottság arra, amit még nem ismerek, vagy amit természeténél fogva nem is ismerhetek meg. Az ágostoni *curiositas* ellenben hiúságból és elfogultságból eredő, célt tévesztett kutakodást jelent. A kíváncsi ember előfeltevéseiről és előítéleteiről nem hajlandó lemondani, ezért korlátolt és ostoba kérdéseket tesz fel, például azt, hogy mit csinált Isten, mielőtt a világot megalkotta (vö. *DGM* 1.2.3.). Ezt és a hasonló kérdéseket nem a keresés, hanem az ármánykodás szándéka vezérli (*uo.* 1.15.24), hiszen az eretnek hamis kérdéseivel le akarja rombolni a Szentírás tekintélyét. A kíváncsi ember tehát fantazmáinak, testies látásmódjának fogja marad, hiába törekszik örökévaló dolgok ismeretére.

Összefoglalás

A fentieket összefoglalva kiemelem a történeti, a morális-allegorikus és a profetikus értelmezések benső koherenciáját. A megfeleltetések nem egyszerűen retorikai fogások: három szempontból világítják meg ugyanazt a dolgot, nevezetesen a bűnbeesést. Az eretnekség önmagán túlmutatva nyilvánvalóvá teszi az eredeti bűn mibenlétét, hatását és következményeit. Az eretnekség mint eltorzult lelkület lényegileg jeleníti meg az Istentől való eltávolodást, az eredeti bűnt.

VISKY ANDRÁS

Zsoltár

Balassa Péter halálára

Az embereket te meghagyod halni,

Engeded az ember közelébe férközni a sebes halált;

Hagyod beköltözni a Halál Angyalát az üres mellkasba, mint egy hajléktalant;

Engeded közénk szakadni a szótlan, tekintet nélküli testet,

Hagyod kihunyni, jelzőtüzet, máglyát, égő betűrakást, a hegyoldalban.

Te vagy hajlékunk nemzedékről nemzedékre,

Aki így szólsz, magadhoz szólítván minket: legyetek porrá, kik porból lettetek:

De engeded a halál éjszakáján fellépkedni a férfit a Szélső utcán,

Engeded betérni a Kőkert utcába,

Hagyod álmodni az álmot, amíg megszólal a csengő,

Hagyod halálba hajlani az ébredést.

Te vagy hajlékunk nemzedékről nemzedékre,

Aki így szólsz, magadhoz szólítván minket: legyetek porrá, kik porból lettetek,

És a te hangod rettenetes szél, mely kitölti a rész szerinti függést teljes egésszé,

Nincs elfogyás, és nincs többé fogyatkozása az elfogyónak.

Te vagy hajlékunk nemzedékről nemzedékre,

Aki így szólsz, magadhoz szólítván minket: legyetek porrá, kik porból lettetek,

És a te hangod rettenetes szél, szerteszét szórsz a pusztaságban

Égre meredő csipkebokrok néma talajául.

Elragadod őket, olyanok lesznek, mint az álom, mint a fű.

Elragadod őket, olyanok lesznek, mint egy kitépett betű a szóból.

Elragadod őket, olyanok lesznek, mint egy gazdátlan könyv a napon.

Beszélni, megbeszélni, szóhoz jutni, kimondani a négybetűs nevet itt elfogy az idő.

Szólj, legyetek szóvá, kik szóból lettetek.

Szólj, legyetek könyvvé, kik könyvből lettetek.

Szólj, legyetek hanggá, kik hangból lettetek.

Te vagy hajlékunk nemzedékről nemzedékre,

Aki otthontalan vagy.

Hajlékod vagyunk nemzedékről nemzedékre,

Akik otthontalanok vagyunk.

Térj vissza, meddig késel.

1969-ben született Budapesten. Költő, kritikus, irodalomtörténész, műfordító, a Pannonhalmi Szemle szerkesztője.

Utolsó találkozásunk alkalmával Péter asztalán a sok könyv között láttam egyet, amelyet valószínűleg még nem kezdett el olvasni, csak kikészítette magának. Sejtettem, miért érdekli. Hans Ulrich Gumbrecht munkája volt, melynek címe egyszerre ironikusan és megrendülten utal romantikus címadási szokásokra: *A nagy románisták életéről és haláláról*. A könyv borítóján a szerző látható, amint egy tömött könyvespolc előtt ülve öltönyben, nyakkendőben magyaráz, előad valakinek, bal kezét a szék karfájára támasztva két ujjja között cigarettát tart, jobb kezével mintha a levegőben igyekezne megragadni füstszerű tárgyát. Vontatottan, fájdalmasan beszélgettünk Péterrel, sok csenddel. Kedvelt foteljében ült, lesóványodott lábait felhúzta maga alá, mögötte nyitva volt az ablak, sütött a nap a Gellérthegy utca háztetőire. Az ablak alatt a fal szürke volt, a festék tenyérnyi darabokra repedt szét. Arról beszélt, hogy nincsen más, csak a természet, a napfény, a betegsége, a fájdalom, a fájó test, és hogy nincsen isteni könyörület, isteni méltányosság, ha van isten, ez túl van a lehetőségein, talán csak együttsszenvedésre képes, minden egyéb „keresztény hazugság”. Néztam őt, és úgy láttam, hogy az arca rejtélyes módon visszafiatalodott. A szoba viszont, amely a rengeteg könyvvel, az íróasztallal, a heverővel ezekben az utolsó időkben végképp hozzátartozott Péter testéhez, mintegy második kiterjedése volt, most megdőbbsentett, holott sokat jártam benne, és korábban semmi ilyesmit nem éreztem: a szoba patinája elhasználtságnak, szürkéségnek hatott, és hirtelen szűkebb lett a tér, és Péter is közelebb ült, mint szokott.

Néztam őt, a könyv borítóján pedig Gumbrecht professzor képét, aki mint hangsúlyozza, őt német történetet ír a modern német romanisztika atyamestereiről. Egyikükről, Erich Auerbachról megjegyzi: „Tekintettel azoknak a témáknak és problémáknak a sokaságára, amelyek a történeti megértés történelemkonceptióját és módszerét megnyitották, felmerül a kérdés, miért összpontosított Auerbach egész életében mindenekelőtt »a hétköznapi valóságok legkomolyabb ábrázolására«. Ezenkívül nem világos, hogyan viszonyulnak a hétköznapi valóságok a »sors«, a »dráma«, vagy a »tragédia« fogalmához, amit Auerbach folyton használt, amikor a szigorú szövegelemzésről áttért az emberi lét filozófiai reflexióira.”

Péter nem használta ezeket a fogalmakat, mégis odaérthetőek voltak szótárába. Tekintettel egyfelől és szorosabban a családtörténeti megértés, az apa-fiú viszonyok problémáira, másfelől és szélesebben kulturális helyzetének művelődéstörténeti hátterére, az ő esetében is az volt az egyik legfontosabb kérdés, mi közvetít a mindennapi reáliák és a sorsára hagyott, sorsára hagyatko-

zó ember narratívája között. Péter a legutolsó napokban, amelyekről nem tudta, hogy a legutolsók lesznek, izgatott és ideges volt, részben a csontfájdalom, részben a fájdalomcsillapító hatására. Ekkorra szétfoszlott az a meditatív figyelem, amellyel betegségének első időszakában figyelte az élete ellen forduló testi működés folyamatát. Készült rá, de nem volt módjában megírni, amit ekkor érzett meg: a természet közvetít, a természet feltárhatatlan emlékezete, a test, amely az utolsó napokra szörnyű fájdalomgéppé változott. Amikor ott ültünk egymás mellett abban a hirtelen szűkössé vált szobában, Péter egy évvel előtte elhunyt édesapám szavát ismételte, egy elfelejtett nyelv hirtelen visszatérő szavát: SIRALOM.

BENEY ZSUZSA

Halottak között

1930-ban született Budapesten. Költő, író, esszéíró. Legutóbbi írását 2002. 7. számunkban közzöltük.

Mindig abban reménykedünk, hogy a végén majd megnyílik előttünk annak az útnak egyenes, belátható szakasza is. Egyszerre belátható és beláthatatlan: megszűnnek labirintikus kanyargásai, kismul, de ugyanekkor minden eddiginél rejtelmesebb is a titokzatos cél, ami felé vezet bennünket. Innét már csak visszafelé nézhettünk: mintha az előrefelé látás képességétől megfosztottak volna bennünket. A visszafelé út azonban megszűnt: lépéseinket vastagon benőtték a falevelek, az „eleven textil”. A múlt nem kevésbé beláthatatlan a jövőnél.

És az út, ami idáig vezetett, mégis megmarad, nemlétében létezik, változtathatatlanul. Az marad meg, ami létezésünk alapja volt, az, amiért talán megszülettünk: fájdalomunk, magának a létezésnek fájdalma. Talán ezért születettünk? Hogy ezzel a fájdalommal, amit szóval-szótlatlanul, tudva-tudatlanul viseltünk, megtermékenyítsük a földet, s azt, ami egykor zárt volt, megnyissuk a másféle ismeretlenség, a belenyugvás, a belesimulás ismeretlenségének?

Hol játszódik le ez a folytonosan megújuló, mindig közös és mindig magányos dráma? A fájdalom drámája, ami, mintha csak száraz bot lenne, kivirágzik kezeink között, rózsát virágozik, melynek szirmai aztán porba hullanak. Semmivé lesznek, mégis, mindörökre virágoznak az elmúlhatatlanság derengésében. Áttűnnek a nemlétezés létezésébe, izzanak az emésztő lángokban, amelyekben soha el nem égnek.

Most és mindörökké.

Leonóra papírai

2003. június 12.

Hosszan tartó súlyos betegség után 2003. június 30-án, életének 57. évében elhunyt Balassa Péter József Attila-díjas esztéta, egyetemi tanár, a filozófia doktora. 1973-tól az ELTE BTK Esztétika Tanszékén tanított, 1987-1991-ben az Újhold Évkönyv főmunkatársaként, 1988–1997-ben a Jelenkor szerkesztőbizottságának tagjaként, 1993-tól a Pannonhalmi Szemle szerkesztőjeként dolgozott. 1989 és 1991 között tagja volt a Vigilia szerkesztőbizottságának. Mély fájdalommal búcsúzunk tőle. Alábbi írása részlet utolsó, kéziratban maradt tanulmányából. Ezúton is köszönjük Balassáné Gáspár Juditnak, hogy közölte hetjük. (A szerk.)

Biztosíthatom az Olvasót, legyen az korai vagy késői, nem naplót tart a kezében; nem kívánok személyes vallomásokot tenni (tettem már ilyet, s meglehet, nem szerencsés formák között; ez nem azt jelenti, hogy úgy és annak kellett történnie naplókísérleteim körül, aminek és ahogy). Arról is biztosíthatok mindenkit, hogy a fogadtatásban rejlő üdvös felejtés és leváltásmánia nietzschei értelemben hasznomra vált. És egy rám vetített hatalommániás apafigura dekonstrukciója úgyszintén. Lényeg az, hogy ez itt nem napló, amely a bomló idő mesterséges megszigorításával és megállítással akarna rendet teremteni. Ez a könyv számadás sem akar lenni. Nincs különösebb célja, sem iránya (vagy ha igen, akkor az magától kiderül a haszonból és a kárból, vagy nem derül ki). A legkevésbé fikciós, esztétikai célkitűzései volnának ennek a könyvnek, de azért szeretném, ha mondataim esztétikai programok nélkül is korrektek maradnának. Tudományosságuk pedig kimerülne abban, amiben mindig is: a tudás iránti vágyban, a tudásra vágyó *paideiában*.

Nem, ez inkább elmélkedés, megfosztva e szót minden közvetlen teológiai, lélektani, kultúrtörténeti húzóerejétől. Írom, amíg bírom, és írja a lejegyző, amíg bírja.

2003. június 14.

Persze a naplóírás túltermelése éppenséggel bizonytalanságra vall. Azért emlékezünk annyit, mert a felejtés nagy paradigmájában vagyunk, annak a védekezésnek a jegyében, amiről Nietzsche kétértelmű röpiratát írta. Az egész Nyugat, legalábbis 1945 óta, pregnánsan felejt, mert emlékei valamiképpen bűnökké váltak, de itt most nem akarok továbbmenni, akár morálteológiai, akár egyszerűen teológia nélküli morál irányába. Mindenki tudja, miről van szó; és nem csupán egyvalaminek (civilizációnk példátlan barbarizálódásának) felhalmozódásáról. Mindenesetre a napló mint emlékezés, éppen úgy érvényes bizonyos értelemben a természet- és orvostudományokra, mint a társadalomtudományokra. Különösen éles a historizmus válságában megmutatkozó törés e kettő vagy három elválásában. Ebben a folyamatban beteljesedik Keletnek és Nyugatnak az az eredendő különbsége, hogy a Nyugat fogalomképzése mindig kissé koloniális volt: mindig kellett lennie valamilyen nagyobb totalizáló általánosságnak, amely

maga alá gyűri és leigázza a jelenségek nagy sokaságát, így építményszerűséget hozván létre, amelybe egy egyre rémesebb háziúr települt. A Kelet viszont, ha jól érzékelem egyáltalán, a kicsiben mint egyesben pillantja meg, szó szerint láttatja, láthatóvá teszi: a láthatót, a látványt, a Nyugat számára utolsó pillanatként Platón barlangmoziját, végpontként pedig Husserlt és az ő fenomenológiáját. A kicsi látványszerű, a nagy általánosság pedig építményszerű. Az ebből adódó gondolkodásbeli, teológiai, logikai stb. különbség világokat állít szembe egymással. Ebből fakad a Nyugat számára a történelem megőrzésében rejlő monumentalitás, nem szólva a logikai rendről, mely különböző alakzatokat ölt magára mint élet és halál kérdését. (Erre irányul az a mai és termékeny törekvés, amely a Semmivé magasztosult szabadságtörténetben a Fenséges újraértelmezését teszi lehetővé. A Fenséges 18. századi történetének korunkbeli francia, elsősorban újkanti alapokon történő modernizálása a Nyugat ez idáig egyik legeredetibb kísérlete.) A Kelet számára viszont — s ez a Nyugat szempontjából végzetesen diadalmas — a látás és a látvány az elsődleges, ami kiolthatja a történetiséget, s hatalmi történelem helyett az esztétikai regulát tekinti elsődlegesnek. Az igazságnak két különlegesen meghasonlott vágyformája ez. Jól látható ez a 20–21. század fordulóján, amikor a vizuális világegyetem eluralkodása, a piktogramok, a vizuális kódok, egyszerűen a digitális világegyetem, a vélt keleti láthatóság mutatkozik hirtelennek látszó fordulattal győztesnek. Egyébként mindez az értelem túlfeszítéséről való lemondás, mely végsősoron maga is *via negativa*: erőteljesen beszélni valamiről, ami nem egzisztál.

Ákár innen nézve is beszélhetünk a história mint rossz apa végzetes trónfosztásáról. Egy olyan nagy példányszámú, megszámlálhatatlanul sok *ars memoriae*-ről, amelyet alig olvas valaki, hogy annál inkább az *ars oblivionis* lomtárába kerüljön (lásd erről Harald Weinrich *Léthé* című könyvét, továbbá mindennapi életünk üdvös és kevésbé üdvös általános vizualizálódását, például Holocaust-filmek, Auschwitz vizualizálása, amit már ortodoxzsidó szempontból is képtelennek érzek, hiszen „Isten” nyilván negatívan is ábrázolhatatlan).

Mindaz, ami modernizációnak nevezhető, '45 után és még inkább '89 után, nem egyszerűen a '45 utáni korszak hidegháborús időszakának megszakadását követő föleszmélés, hanem az archaikus nyugati történelemnek és minden archaikus formának végső ellehetetlenülése — amely az amerikai kultúra (mert bízást nevezhető ez annak) úgynevezett végső győzelmének látszik — valamiféle egypólusú, amerikanizáló, monokultúras korszak győzelme, amit lehet globalizmusnak, *musica mondanának* stb. nevezni, szeretni vagy nem szeretni, édes mindegy. Ezt a világméretű, de azt hiszem, minden szellemi ember számára pro és kontra egyértelmű folyamatot nem részletezném

tovább; ismét csak olyasmiről van szó, amit pro és kontra mindenki tud. Végül is az Időről beszélek, amelyben az időmúlás „innen”-je minden ezt megelőzőt archaikusként és mulékonyként érzékel, és minden, ami „onnan” van, visszahozhatatlanul anti-európai, tehát muzeális. Minden durva és nyers felosztás ellenére érzékeljük, hogy „az egészben van valami”. Ilyen erővel legfeljebb 1789 és a napóleoni háború vége, illetve 1945 jelent meg, de még ebben sem vagyok egészen biztos. Ez a „valami”, amit érzékelünk, Nietzsche és a dekonstrukció nagy hagyományra tekintő dichotómia-kritikája. Maga a kettősség, mint évezredek óta primitíven végighaladó tagolóelv, menthetetlenül hierarchiát teremt; a bázeli professzor egyik legdémonibb és legtöbb vidámságra okot adó, nagyon is moralista felismerése, hogy az egyiknek mindenképpen árnyékosnak, a másiknak fényesnek kell lennie. Például ahhoz, hogy Név legyen, névtelen senkinek is kell lenned, viszont az igazán nagy Névben (személyiségben) mindig valami személytelen senkiféleség működik. Ez Napóleontól, a hegeli „lovon járó világszellemtől” Peeperkornig igaz.

A *pax americanát* (ami a legkevésbé sem *pax*) többnyire *dis-harmonia terestris*nek lehet nevezni, amely tehát valami olyan tisztán emberiről rántja le a leplet, amely mögött vagy amelynek színe előtt nincsen semmi és senki. Ennek pártfogói azt mondják, s emellett súlyos érvek szólnak, hogy az ember amennyire szabad lény, annyira transzcendencia nélküli (transzcendentálásra állandóan kész). Látjuk, milyen könnyűszerrel eszkábálható egy finoman mozgatható dichotóm szerkezet. A tiszta modernitás sorsáról van szó. Ezen a ponton maga a dekonstrukció oltja ki magát, hiszen nincs mit leépíteni többé. A bábeli torony mint építmény — mese. A szabadsággal szemben nincsen semmi. A „földi”-vel szemben saját immanenciája van, semmi egyéb. Létrejött a szabadság monokultúrája. Ez az épületszerűségnek radikális sivataggá változása, ami még így is nagyszerű műalkotásokat hoz létre. Gondoljunk azokra, akiket magunk sem posztmodernnek, hanem utolsó, nagy késő moderneknek nevezünk, például Beckett-re vagy John Cage-re. Ironikusan jegyzem meg, hogy posztmodernnek talán még azok sem mondhatók, akik a kiürülés nagy és tulajdonképpen a keleti paradigmát megújító szerzőinek nevezhetők (például ők). Mindenesetre a posztmodernben érdekes visszarettenés tapasztalható a radikális redukcionizmustól.

Természetesen mindez Nietzsche, a historizmus és a genealogikus szemlélet nagy dekonstruktőre nyomán mélységesen vitathatónak mondható. A nagy későmodernnek esztétikai beteljesedése ugyanis éppen azért jöhet létre, amiért a bázeli professzor szerint tévedés azt hinni, hogy egyetlen történetnek egyetlen levezetése van. Vagyis tagadja, hogy idézőjelbe téve egy családnak, egy törzsnek, egy rokonságnak, egy fiúnak stb. egyetlen levezetése

tése, vagyis egyetlen apja volna, következetesen ahhoz a már említett elképzeléséhez, ami az „egy jelenség, egy név” egymáshoz rendeltségével kapcsolatos archaizmusbírálattal. (Szépen terjeszti ki ezt Jacques Derrida az eredetprotézis ellen írott kis esszéje: „Ki az anya?”). Ha egy levezetése volna egy történetnek, akkor annak éppen a jelentése oltódna ki, amelyben maga a jelentés az egyetlen, amely a jelentéstulajdonítást létrehozza. Ha viszont nem jöhet létre jelentéstulajdonítás, akkor értelem sincs, azaz nem jön létre a Nyugat nagy kanyarulata a történelem irányába, ily módon felvéve a harcot a Kelet történet nélküli pusztán látványszerűségével. Itt kiderül, hogy az emberre sincs szükség, hiszen az ember, vagyis a humanizmus története voltaképpen a létező története (lásd Heidegger 1946-ban publikált humanizmuskritikáját). A genealógia nem hoz létre értelem-többletet, pontosabban, amit létrehoz, az nem más, mint erőszak a *physisen*.

Az értelem-többlet ily módon semmi egyéb, mint az a fajta pillanat, amikor erősebb, jobb szemüveget vásárolunk, s így jobban látunk. Az 1989 utáni sajátos *Weltgeist* olyasminnek látszik, mint amikor magát a szemüvegszerszámot mint gépezetet szét-törjük, mert nem hiszünk többé abban, hogy értelmesebben fogjuk látni, amit látunk, viszont totális megszámlálhatatlan lencséből álló kaleidoszkópot szerzünk be, amelynek minden üvegcséjén egyforma élességgel láthatunk. Példátlan élesség és színesség ez. Anélkül, hogy hiú módon lehetségesnek tartanám, és bárki annak tartaná, amit ilyenkor kritikának meg ilyesminek szoktunk nevezni, megkérdezem: látunk-e így bármit is? Hiszen, ha jól tudom, a mondott műalkotások meg az összes többi, az Időt magát érzik kizökkenve, de nem ábrázolhatják azt. „Az idő művészete” maga is mintha nyugati fikció lett volna.

Lejegyezte: Márton Andrea

„Hát értik ezt?”

A legmélyebb bugyor(?)

Halálvonat

1931-ben született Kolozsvárott. Akadémikus, egyetemi tanár, esztéta és irodalomtörténész. Az esszé első részét lásd 2003. 7. számunkban.

¹¹Jorge Semprun:
A nagy utazás.
Európa, 1964.

¹²In: Magyar megfontolások a Soáról.

„... a semuri fiú egy szót sem szólt abban a néhány órában, mely a téboly éjszakáját, az utazás utolsó éjszakáját megelőzte... a halál épp akkor gyűjtötte össze erejét, latba vetette minden fortélyát az utolsó rohamra, arra, hogy az artériákon át hirtelen rátörjön, árnyból szőtt, hideg vérrög volt a halál. Annyi bizonyos, hogy a semuri fiú nem szólt egy szót sem. Kétségbeesett erőfeszítéssel nemsokára azt mondja majd: »ne hagyj el, pajtás« — és meghal. Vagyis halála célba ér.” (Jorge Semprun: A nagy utazás)¹¹

„Pápaságom alatt számos alkalommal mély szomorúsággal emlékeztem meg a zsidó nép szenvedéseiről a II. világháború alatt. Az a bűntény, amely Soá néven vált ismertté, eltörölhetetlen szégyenfoltja marad végéhez közeledő századunknak.” (II. János Pál levele Edward Idris Cassidy bíborosnak)¹²

A történetek két aspektusa. A második a történetek gyalázata. A részletek nélkül. Állomás az úton. Az elítéléstől a kiengesztelésig. Az első a segítség lehetősége. A „mit lehet tenni” gyötrő kérdése. A végső elmagányosodás. Ahol az egyik magányos csak a másik magányosra számíthat. Ennek megrázóan költői sóhaja a „ne hagyj el, pajtás”. Kevés és sok is. A halálvonatban — Compiègne-től Buchenwaldig — semmit sem segít a megszólítón, a semuri fiún. A halálmenetben — a rámpától a táborig — igen sokat segít a megszólított, a főhős Gérard-on. Nem közvetlenül a semuri fiú, hanem közvetetten, aki helyére lép. Amikor hirtelen oda tartja a vállát. Amint a menetben, kimerültségében, pillanatra megszédül. A mozdulatban a néma jelbeszédnek spontán-tragikus esztétikája. És a téma szempontjából most ez, az első aspektus fontos.

Nemcsak, hogy mi történt. Inkább, hogy miért történt. Leginkább, hogy miként történhetett. Ehhez néhány — ismert — adalék. Főként csak hazai vonatkozásban. Örökölt előítéletek és történelmi folyamatok.

Az örökölt előítéletek az istengyilkosság, az „újtestamentumi antijudaizmus” — az egyháztól azóta megtagadott — hiedelmek. Az „újtestamentumi antijudaizmus” nem azonos a politikai antiszemitizmussal. De ha nem is preformálja, legalábbis táplálja, nem értelmileg, ám hangulatilag annak indulatait. A középkorban a különválasztásban — megjelölés, sárga folt, vörös köpeny, csúcsos kalap, gettó — egyik elemként az „újtestamentumi antijudaizmus” is benne van. A 20. században a kiközösítésben — megjelölés, sárga csillag, csillagos ház, téglagyári gettó, halálvonat — egyetlen elemként a politikai antiszemitizmus benne van.

Kétségtelen: eltérő vallásában, zárt közösségében, keleties templomában, sokféle külsőségében — más. A másból pedig könnyen lesz idegen. Az idegenből — az istengyilkossággal a nyakán — titokzatos, bűnös rítusok hordozója. De mindez együtt sokáig nem robban. Legfeljebb elszórtan. Például — ne tagadjuk! — '48-ban. A városokban, nem a falvakban. Az emancipáció szándékának hírére. Vörösmarty mond ki valami nagyon lényegeset. A gyűlölet két gyökeréről beszél. A keresztények kirekesztő és a zsidók elzárkózó hajlamában. És főként az örökké forgó kerékről. Hogy kirekesztik, mert elzárkózik. És elzárkózik, mert kirekesztik. E kereket kellene megállítani. De az előítéletek talaján nem lehet. Ez örökölt előítéletekhez járulnak hozzá történelmi folyamatok. A keleti bevándorlás és a berobbanó kapitalizmus.

A keleti bevándorlás megnöveli a zsidóság össztársadalmi számarányát. Igaz, van továbbvándorlás is. És a népszámlálási eredményekre is hat. Amennyiben a magát magyarnak valló zsidóság javítja az országban — a Trianon előtti országban, a magyarok javára — a magyarok és nemzetiségi arányát. Ugyanakkor konzervál, sőt, meg is erősít bizonyos, az elkülönülést segítő külső jegyeket. Amik karikatúralehetőséggé és viccanyaggá is válnak. Ezzel pedig alantas tápanyagot adnak vagy adhatnak a szerveződő, szárnyait próbálgató politikai antiszemitizmusnak. Ez alantas tápanyag kerül a két világháború között a sajtó egy részének csatornáiba. És ennek felélesztésére vannak ma is kísérletek.

A berobbanó kapitalizmus megnöveli a zsidóság össztársadalmi erejét. Még hozzá két irányban is. Amennyiben a kapitalizmus csinálásában és bírálatában, felépítésében és aláásásában, megtestesítésében és megdöntésében egyaránt gazdagon reprezentált. A csinálásban-felépítésben-megtestesítésben nyilván a meggazdagodott vagy gazdagnak maradt, a bírálatban, aláásásban, megdöntésben nyilván az elszegényedett vagy szegénynek maradt zsidóság. Az első fele közeledik az arisztokráciához vagy a dzsentrihez, részben össze is fonódik vele. Valamiféle pszeudo-arisztokratává vagy kvázi-dzsentrivé is válva. A második fele közeledik a radikalizmushoz vagy a szocializmushoz, részben össze is fonódik vele. Valamiféle originális radikálissá vagy autentikus szocialistává is válva. A társadalmi vesztesre álló vagy magát vesztesnek vélő nem érti a folyamatokat. Esetlegesen egyébként is előítéletességre hajló szemléletében mindenhol zsidót vél látni. Egyik és másik oldalon is. Ebből fakadhat — előítéleteit tovább „fejlesztve” — politikai antiszemitizmusa. Van ennek egy furcsa ellentéte is. Az originális radikalizmus vagy autentikus szocializmus oldalán. A pszeudo-arisztokratává vagy kvázi-dzsentrivé vált gazdag zsidóval szemben érzett „zsidó antiszemitizmus”. Valahogy így alakul a megdöntendő régi és a megdöntő új rendben is megjelenő, úgynevezett „zsidó túlreprezentáltság”. A hozzá kapcsolódó előítéletekkel és ellenelőítéletekkel. Indulatokkal és ellenindulatokkal együtt. Eb-

¹³A folyamatok vázolásában támaszkodtam Száraz György *Egy előítélet nyomában* (Magvető, 1976) című munkájára. Innen való a Vörösmartya való hivatkozás is.

ből táplálkozhat a gazdagság és szegénység, pszeudo-arisztokrata és originális radikális, kvázi-dzsentri és autentikus szocialista ellentétét áthidaló zsidó szolidaritás vélelme. A '18 őszi polgári forradalmat és a '19 tavaszi álproletárforradalmat egyaránt zsidó forradalomná mitizálás indulata. És a trianoni traumával kapcsolatos bűnbakkeresés pszichés mechanizmusa is. Vagyis kialakul a tragikus robbanáshoz közelítő politikai antiszemitizmus szindrómája. Ami ráépül az egykori előítéletekre, közöttük antijudaista előítéletekre is. Atmoszférát teremt. Ami megengedi a későbbi zsidótörvényeket. És lehetővé teszi a vészorszakot.¹³

Az okok és körülmények felvillantásával a történetek küszöbére érkeztünk. De még nem ahhoz, ami valóban végbement. Mert mindehhez kellett még valami. Ami benne van az okozatban és következményben. De nincs benne az okban és előzményben. Vagy legalábbis nincs az okban az okozat, az előzményben a következmény kellőképpen lefedve. Valami plusz, valami irracionális elem a hazai történetekben. Valami a hidegen célra törő, náci német tervező és végrehajtó mechanizmustól eltérő vagy amellettt jelentkező, lobogón gyűlölő mozzanat. Természetes, hogy az egyébként is másnak vagy idegennek is érzettek teljes és végső kiszolgáltatottsága a végrehajtókban előhívhatta és mozgásba hozhatta a kegyetlen hatalmaskodás legrosszabb ösztöneit. És közelről nézve ez látszik valami irracionális, plusz elemnek. Ehhez csak két bizonytalannak látszó mozzanat. Infernális indulatokból és infantilis illúziókból összerakva. Régebbi dokumentumfilmben kérdezik Franz Novakot, az Eichmann-kommandó „vagonfelelőset”. Adolf Eichmann, a kommandó főnöke, ugye, izzó antiszemita volt? Egyszerűen válaszolja. Nem Adolf Eichmann, a kommandó főnöke, hanem Endre László, a belügyminisztérium államtitkára volt izzó antiszemita. Másutt Otto Winkelmann SS-tábornokot és Baky László államtitkárt kérdezik. Mióta tudta, hogy a háború elveszett. Már '43 februárja, a sztálingrádi katasztrófa óta — így a tábornok. Még '44 októberében, a nyilas hatalomátvételnélkor sem — így az államtitkár. Nem tudom, kell-e kommentár? Nem tudom, de kommentárra nem is vállalkoznék. Csak egyszerűen itt érzem az emlegetett irracionális, plusz elemet. Persze van valami öngerjesztő, a téboly felé hajtó mechanizmus nemcsak a hazai végrehajtásban, de a német tervezésben is. Először korlátozó faji törvények. Később rögeszmés kitelepítési tervek. Majd tömeggyilkosságok keleti területeken. Befejezésként a „végső megoldás”.

Ez irracionális, plusz elemre a holokauszt-irodalomban sincs valódi magyarázat. Az okozatra, következményre igen, sőt, részletesen. Az okra, előzményre nem, csak hézagosan. Pedig éppen ez az, amit a teória nem tud megragadni. Legfeljebb a költészet tud sejtetni.

Ez irodalomban — különösen a régebbiben — dominál egy apokaliptikus-teátrális-szimbolikus változat. Hajdanában nagy

megrendülés volt. Ma világossá vált. Nem azonos színvonalú. Ám sok mindent feltár. És olykor a legmagasabb művészetté is válik. Némi erőszakkal még valami történeti-logikai sor is konstruálható. A megjelenített világban és lépcsőfokokban. Max Frisch Biedermannja beengedi a házába a gyújtogatókat. Mert fél. A félelmet valami megragadhatatlan atmoszféra szüli. *Andorrájában*¹⁴ bűnbakká is teszik-kiszolgáltatják az állítólagos zsidót. Mert félnek. A félelmet a megszálló erőszak okozza. Megragadhatatlan atmoszférából megszálló erőszak. Magára, a „végső megoldás” színhelyére Jorge Semprun *A nagy utazása*, Peter Weiss *A vizsgálata* és Rolf Hochhuth *A helytartója*¹⁵ visz el. Azt hiszem, az első kettő ma is nagy művészetnek érezhető. A harmadik harsány tendenciáját kikezdte az elmúlt idő. Az elsőt a resistance mítosza lengi körül. A másodikat a dokumentum egzakt-sága emeli magasra. A harmadik a protestálás pátoszára épít kompozíciót. Mindháromban az utolsó színhely baljós fényű, égett bűzű, gyilkos hangzavarú clair-obscure. A legmélyebb bugyor(?) alvilági szcenikája. Néhány megrendítő mozzanattal. Csak két példát. Semprun „semuri fiúja”. Az ellenállókhoz ment, hisz „elvégre hazafi”. Kitalálta az ajkakra kent fogkrém szomjúságot űző, túléléstechnikai csodáját. És kimondta a nehezen felfedhető, praktikus-szimbolikus szavakat: „Ne hagyj el, pajtás.” Meg Weiss és Semprun hőseinek ellentéte. Weiss áldozatai, akik némán és megzavarodottan mentek a végső útra. Semprun hőse, aki fegyvert fogott, hogy elkerülje a „zsidó halált”. Mindez főként vakító fényszórók fehér vagy égő krematóriumok narancsvörös, tényleg infernális fényében. Hideg birodalmi kósasok, hangosan vezénylő SS-ek, élesen ugató kutyák harsogóan tragikus, szinte kétesen nagyoperai alvilágában.

Csak ez lehet, ha egyáltalán lehet ilyen, *A helytartóban* a sátáni „Doktor” és az angyali Riccardo, valóban Sátán és Angyal, az ál-filozófus SS-tiszt és a valódi teológus pap-diplomata pszeudofilozófiai-teológiai vitájának színhelye. Hangsúlyozandó, nem filozófiai, csak álfilozófiai vita. Ami csupán ott lehet megindító vagy akár figyelemre méltó, ahol megszólal. Mert éppen a rést kívánja kitömní, amiről szó esett. Az okok, de nem elegendő okok, az előzmények, de nem magyarázó előzmények és az okozatok, de ad absurdum vitt okozatok és következmények, de infernóba vezető következmények között. Az irracionális pluszt közelíti az indulathalmozó lappangás és a tragikus robbanás között. Ha oda tudom képzelni magam az alvilági díszletek, a legmélyebb bugyor(?) díszletei közé, archaikus gondolatmeneteket idéző drámái összecsapás lehet. Ha nem tudom odaképzelni magam, archaikus gondolatmenetek karikatúráját idéző logikai játék lehet. Az első változat meggyőzően erős. A második fellengzősen gyermekes. Sátán vagyok — így a tézis. Ha lenne Isten, nem engedné, amit teszek. Ha teremtette az embert, irányítsa is cselekedeteit. Tettem

¹⁴Max Frisch: *Andorra*.
Európa, 1978.

¹⁵Rolf Hochhuth: *Der Stellvertreter*.
Volk und Welt, Berlin.

Isten létének cáfolata. Sátán vagy — így az antitézis. Ha van Sátán, Istennek is lennie kell. Teremtette az embert, de nem irányítja cselekedeteit. Léted Isten létének bizonyítéka. Itt valóban alvilági gondolat kísérletek. A háttérrel drámaiak. A háttér nélkül nem.

Kertész Imre változata nem apokaliptikus, mint Jorge Semp-runé; nem teatrális, mint Peter Weissé; nem szimbolikus, mint Rolf Hochhuthé. Apokaliptikus helyett dokumentáris; teatrális helyett prózai; szimbolikus helyett pszichologikus. Nem is vizsgálja a tettetést. Csak az áldozatot. Hogy mit tett vele, a gyerekek az atmoszféra. A sok éves előkészítés. A lappangó szakasz. Ami után és ami által a tragikus robbanást fogadja. Hogy mi történik a családias vidéki vasútállomás mögött. Ahol nincsenek hideg birodalmi kőszasok, hangosan vezénylő SS-ek, élesen ugató kutyák. Nincsenek operai díszletek, csak könyörtelen folyamatok. Ahol a természetellenes még természetesnek, az abnormális még normálisnak, a gyilkos irracionális még közönyös racionalitásnak is tűnhet. Ez álságosan természetesben, normálisban, racionálisban az identitászavar és az elmagányosodás a legmegdöbbentőbb. Ahogy a magyarok közt zsidó, a zsidók közt magyar. Ahogy leszakadnak a születés és nevelés adta legtermészetesebb kötelékek. Jean Améry egyik esszéje e tekintetben a legmeggrázóbb. A bújkáló hallja a gyilkosok beszédét. Amint anyanyelve leghazaibb, legsajátabb, leggyermekkoribb dialektusán szólnak. A *Sorstalanság*ban is csak a pusztá, meztelen szolidaritás fogódzója van. Mint *A nagy utazásban*. Nem a semuri fiú fogkréme és az ismeretlen oda nyújtott válla. Hanem Citrom Bandi humora, pesti utcanévei és megrontatlan-elpusztíthatatlan otthon-nosztalgiaja. Itt is elhangozhatna a „ne hagyj el, pajtás” praktikus-szimbolikus ígéje. De itt más az atmoszféra. Ebben nem mondanak ilyeneket.¹⁶

Ám a tragikus robbanás, a „végső megoldás” többfajta megjelenítésében is marad az irracionális plusz. Félig megfejtve, nagyrészt megfejtetlenül. Amiben segíteni lehet, de megmagyarázni nemigen.

Meddig hallatszott el a „ne hagyj el, pajtás” praktikus-szimbolikus ígéje? Felszólítása vagy segélykiáltása? Az egyházig biztosan. A tragikus robbanásban, a vészidőszakban ennek jegyében tette, amit lehetett. Nem bizonyos, hogy a legmagasabb szinten, Rómában és Esztergomban minden lehető. Legalábbis a nyílt, a *Mit brennender Sorge* szintjéhez hasonló elvi állásfoglalásban nem. De a választott módszer kérdése most nem lehet tárgy. A gyakorlati segítség, segíteni akarás terén azonban igen. És érseki-püspöki szinten állásfoglalásokban is. Láttuk, a Szentszék — kívülről —, nem Magyarországról Roncalli érsek tájékoztatja. Pozsonyból Burzio, Berlinből Orsenigo nuncius. Az utóbbi jegyzi meg: a deportáltak sorsával kapcsolatosan a leghátborzongatóbb feltételezések sem lehetetlenek. És a hazai mentőakciókban — köztudomásúan — a legaktívabban jelen van a budapesti nuncius, Angelo Rotta. Tiltakozik a hatalmasságoknál. Tényleges vagy félig tényle-

¹⁶A *Sorstalanság* tekintetében támaszkodtam Szirák Péter elemzésére. Szirák Péter: *Kertész Imre*. Kalligramm, 2003.

¹⁷A magyarországi zsidó-
 üldözés és az
 egyházi tiltakozások
 és segítő akciók
 tekintetében
 Randolph L. Braham:
A magyar holocaust
 (Gondolat, 1988) és
 Karsai László:
Holokaust (Pannonica,
 2001) című műveinek
 adatait használtam és
 gondolatmeneteire tá-
 maszkodtam. Angelo
 Rotta Imrédy
 Bélához írott levelét
 Karsai László idézi az
 általa szerkesztett
 Az Endre-Baky-Jaross
 per című kötet
 jegyzetanyagában.

¹⁸Márton Áron és Apor
 Vilmos tevékenységére
 vonatkozóan Vitéz László:
*Márton Áron, a lelkiis-
 meret Apostola* és
 Balássy László: *Apor
 Vilmos, a vértanú püs-
 pök* (Ecclesia. é.n.) című
 kötetekre támaszkodtam.
 E kötetekből való a
 hivatkozott szentbeszé-
 dek szövege is.

ges szentszéki figyelmeztetéseket ad át. És menleveleket oszt min-
 denfelé. Talán két mozzanat a legmegrendítőbb vagy legfeleme-
 löbb. Szemrehányást tesz Sztójay Döme miniszterelnöknek. Aki a
 deportálást németországi munkának nevezi. A családok elhurco-
 lását az együttlét biztosításának. A nyugodtabb légkör megterem-
 tésének. Ezt minősíti a nuncius utálatos és becstelen magatartás-
 nak. Az eljárást és a magyarázatot is. Majd levelet ír — az akkor
 kormánytag — Imrédy Bélának. Miután a segítségben való gyakor-
 lati tehetetlenségéről Esterházy Móricnak panaszkodott. A levél
 elkeseredetten kemény hangú. A történetek szemben állnak min-
 den igazságérzettel. Sárba tiporják a keresztény-emberi erkölcsöt.
 Magyarország sorsa múlik most tanúsított magatartásán. Kihívja
 maga ellen az úr haragját. Sok mentőakció egyházi szervezetek és
 egyének részéről is. Igaz, a püspöki kar egyébként is ellentmon-
 dásos és kései körlevele nem hirdettetik ki. Ám ez és a Szentszék
 mentő módszere tovább vitatandó és kutatandó dilemma.

Néhány tény azonban mindenképpen hangsúlyozandó. Czapik
 Gyula egri, Grósz József kalocsai érsek tiltakozik. És ezt teszi
 Shwoy Lajos, Virág Ferenc és Kovács Sándor székesfehérvári,
 pécsi és szombathelyi püspök is. Hamvas Endre csanádi püspök
 a szegedi székesegyházban mond beszédet. Benne érződik a hét
 évvel korábbi *Mit brennender Sorge* hangulat- és érzelmvilága.
 És főképpen az érvrendszere. A cselekedetek mögött új pogány-
 ság van. A legmegdöbbentőbb, hogy mindezt a kereszténység
 nevében teszik. Noha a kereszténység szellemével összeegyeztet-
 hetetlen.¹⁷

A leghatározottabb Márton Áron és Apor Vilmos. A gyulafe-
 hérvári és győri püspök. Szentbeszédben és levélben is. Márton
 Áron a kolozsvári Szent Mihály templomban beszél. Apor Vil-
 mos a győri székesegyházban. Mindketten XI. Piusz enciklikája
 szellemében. Az emberi nem egységes. Minden ember Isten
 gyermeke. Minden ember egymás testvére. Most mindkét elvet
 megtagadják. Az emberiség egységét, az emberek testvériségét
 is. Krisztus papja kiáll az igazság mellett. Pogány, aki a felebará-
 ti szeretetet elvitatja. Akár egyéntől, akár csoportoktól. Mert az
 emberi személy méltóságát gyalázza meg. Így a gyulafehérvári
 püspök. Pogány, aki hirdeti: egyéneket, csoportokat, fajokat lehet
 gyűlölni — származásuk miatt. Így a győri püspök. Mindketten
 a világi hatósághoz is fordulnak. Márton Áron a deportálások
 végrehajtóinak ír. Akadályozzák meg az embertelenséget. Égbe-
 kiáltó bűn. Kihívja Isten büntetését. És a földi megtorlás sem
 marad el. Apor Vilmos a belügyminiszternek ír. Isten, a magyar
 és a világtörténelem előtt őt teszi felelőssé. A gettóba is be akar
 menni. De nem engedik, nem nyújthat vigaszt.¹⁸

Az elméleti következtetések levonása később következik. A II.
 Vatikáni zsinat alatt és után. Láttuk már: a *Nostra Aetate* a *Mit
 brennenender Sorge* gondolatait folytatja. Kiszélesítve a nem ke-

resztény egyházakra, alkalmazva a vészkorszak utáni világra. II. János Pál pedig kimond két igen lényeges dolgot. A szentföldi zarándokúton, 2000-ben. Hatvanhárom évvel XI. Piusz korszakos enciklikája után. Először: az ószövetségi teológiai hagyomány közössége; az „idősebb testvérnek” járó szeretet; Krisztus földi valójának zsidó eredete. Másodszor: a katolicizmustól minden rasszizmus távol; és távol minden antiszemitizmus is; elsiratja a Soá rettenetes tragédiáját. Ezáltal, e kettő által a szentszéki diplomáciában a szeretet missziójává alakítja a *Mit brenneneder Sorge* és a *Nostra Aetate* tételeit.

¹⁹Emlékezet és
kiengesztelődés.

A Nemzetközi Teológiai
Bizottság dokumentuma.
Szent István
Társulat, 2000.

A szentföldi zarándokút előtt — II. János Pál megbízásából — megfogalmazódik két megkerülhetetlen elméleti dokumentum. Az első '98-ban. *Emlékeztünk: Megfontolások a Soáról*. A Zsidósággal Való Vallási Kapcsolatok Szentszéki Bizottsága adja ki. Edward Idris Cassidy bíboros vezetésével. A második '99-ben. *Emlékezet és kiengesztelődés*. A Nemzetközi Teológiai Bizottság adja ki, Joseph Ratzinger bíboros vezetésével.¹⁹

Az első dokumentumban a régi-új tételek egyértelműen összefoglalva. Innen valók II. János Pál szentföldi igéi is. Néhány elméleti megállapítás, néhány történeti folyamat. Az Ótestamentum hagyománya. Jézus evilági származása. A Soá szörnyűsége. Meg az emberi nem egysége. Amelyet csak a náciizmus osztott magasrendű északi-árja és alacsonyrendű, nem északi-nem árja fajokra. (Nem tagadom — némi elfogultsággal — úgy tűnik, mintha Márton Áron és Apor Vilmos olvasták volna az ötvennégy évvel későbbi dokumentumot. Amikor '44-ben beszédüket mondták a kolozsvári plébániatemplomban és a győri székesegyházban.) A legfontosabbak, mert korábban ilyen határozottan nem mondatnak ki, talán az antijudaizmusról írottak. Hogy az antijudaista előítélet talán segíthette — egy-egy keresztény esetében — a tragikus robbanás elfogadását. Noha ez az Újszövetség téves értelmezésén alapul. Mert abból a zsidó nép feltételezett bűnössége ki nem olvasható.

A második dokumentum ezt helyezi szélesebb történeti összefüggésbe, és gondolatilag mélyebbre is megy. Teszi ezt a kiengesztelő egyéni és történelmi emlékezet jegyében. Ehhez, a kiengesztelő emlékezethez fogalmaz meg két bölcséleti rangú tételt. A kritikai-históriai önvizsgálat értelmében. Arról, hogy a történelmi, vándorló egyház nem büntelen. De törekszik az állandó tökéletességre. Egyszerre van meg benne a gyengeség érzése és a szentség eszménye. A gyengeség leküzdésére irányul a megújulás szándéka. Meg arról, hogy a történelmi körülmények befolyásolják a történelmi cselekedeteket. De nem adnak mindenre felmentést. Mert a cselekedetek megméretnek a múltó történelmi körülményeken. De a tartós erkölcsi törvényeken is. Az emlékező be is lép az adott korbba, de kívül is marad rajta. És a belül és kívül tapasztalatainak egységében emlékezik, netán ítélkezik. E kiengesztelő emlékezet

okán nyúl a múlt nagy dilemmáihoz. A nyugat-keleti szakadás-hoz, a reformáció megoszlásához, a zsidóüldözés alvilágához.

Körülbelül eddig a történet. Tényekben és tételekben. Néhányat összegyűjtöttem. A tények megmászhatatlanok. A tételek emelkedettek. Ám nagyon derűlátó nem vagyok. Nem tesz azzá sem a megmászhatatlan tények, sem az emelkedett tételek felidézése — a maguk infernalitásában vagy humanitásában. Mert érdemes tudni: előítéletek világa. Az előítéletek pedig tévhiteken és érzelmeken alapulnak. Nem tényeken és tételeken. Indulatokon, nem érveken. Tévhitekkel, érzelmekkel és indulatokkal szemben tény, tétel és érv tehetetlen. Az előbbiek az irracionalitás világában, az utóbbiak a racionalitás világában hatásosak. Irracionalitás és racionalitás nem egyazon síkon ellentétes. Hanem más-más síkon érvényes. Az indulat pszichés feszültség, ami ki-robbanni akar. Az érv logikai meggondolás, ami meggondolkodtatni akar. Sartre írja. Az antiszemita rossz és jó harcában látja a világot. Rossznak ott a zsidó. Jónak ott a nem zsidó. Előbb antiszemita, utána érvel. Nem tapasztalataiból és érveiből fakad antiszemitizmusa. De antiszemitizmusából fakadnak tapasztalatai és érvei.²⁰ Ezért tehetetlen az okfejtés. Az előzetes irracionális-illogikus indulattal szemben az utólagos racionális-logikus érv. Mégis csinálni kell. A tények és tételek megidőzését. Háttha egyszer lassítható vagy majdan meg is állítható Vörösmarty forgó sorskereke. Amin kirekesztő szándék szül bezárkózási hajlamot; bezárkózási hajlam szül kirekesztő szándékot.

Ezért ereszkedtem a legmélyebb bugyor(?) felé. És idézem most a legiszonyatosabbat:

„Azon a napon láttam meghalni a zsidó gyerekeket... A háború utolsó tele volt, leghidegebb tele a háborúnak... a pályaudvar peronján, a hóban, a hóborította fák között egyszerre csak ott álltak a zsidó gyerekek, körülbelül tizenöten... nyolc és tizenkét év között lehettek a gyerekek, bár némelyik, ijesztő soványságával és furcsa tekintetével, aggastyánnak is beillett volna... az SS-ek erejük teljes tudatában érkeztek vissza, kutyákkal, harsányan nevettek, tréfás megjegyzéseket kiabáltak egymásnak, hahotáztak... elengedték a kutyákat, és gumibotokkal ütlegetni kezdték a gyerekeket, hogy futásra késztessek őket, hogy a főúton megkezdődjék a vadászat, melyet ők találtak ki, vagy parancsba kaptak...” (Jorge Semprun: *A nagy utazás*)

Meg idézem a választ rá:

„Emlékezni akarunk. De célzatosan akarunk emlékezni, tudni-illik azért, hogy soha többé meg ne történhessen az, ami a nácizmus sok millió áldozatával megtörtént.

Miért vált képessé ember arra, hogy így meggyalázza az embert? Mert megvetette Istent. Csak egy Isten nélküli ideológia volt képes megtervezni és végrehajtani egy egész nép kiirtását.” (II. János Pál: *Bocsássunk meg és kérjünk bocsánatot*)²¹

²⁰Jean-Paul Sartre:
*Elmélkedések a
zsidókérdésről.*
Göncöl, 2003.

²¹Beszéd Jeruzsálemben
a Jad Vasem
emlékhelyen. In: *Bocsás-
sunk meg és kérjünk
bocsánatot!*

A hegy felé

Francia költő, író (1868–1955). Részletek a szerző *Connaissance de l'Est* (A Kelet megismerése) című művéből.

Mezítláb kilépek a verandára, és balra tekintek: a hegy lejtőjén, a kavargó fellegek között egyetlen foszforeszkáló ecsetvonás jelzi a hajnalt. A ház lámpáinak imbolygása, gémberedett és félálomba fúló étkezés, csomagok igazgatása: útra fel. A meredek partoldalon átvágva a külvárosba érkezünk.

E borongós órán ébred a város. A szabadtéri kifőzdék szakácsai begyűjtanak a kályhába: néhány bodega mélyén meztelen tagokra vetül a hunyorgó fény. A helybeliek szöges deszkákat fektettek a kirakatok elé, erősítettek a párkányokra, szögeztek a beugrók elé, mégis minden talpalatnyi helyen alvó emberek hevernek. Egyikük már ébredszik, hasát vakargatva, kéjes lomhaságban, tágra nyílt, üres tekintettel bámul ránk. Egy másik oly kicsiny helyen fekszik, hogy már-már odatapad a kőhöz. Valaki más csípőig feltúrta nadrágja szárát, még a fenekére ragasztott hólyaghúzó flastrom is kilátszik, s a nyitott ajtó mellett háza falára vizez. Egy öregasszony, aki az állott víz tetején úszkáló lepedékhez hasonló rongyokat visel, két kézzel fésülgeti ótvaros feje búbját. Nem fogom elfeledni azt a kannibál-képű koldust sem, akinek tüskés koponyáján vad bozótként meredezett a haj, és aki csontos térdét kinyújtóztatva, hátán elnyúlva aludt a kora reggeli napfényben.

Nincs különösebb egy alvó városnál. Az utcák akár a nekropoliszok ösvényei, a házak az álmodtát óvják, minden zárva, így minden méltóságteljesnek, fenségesnek hat. Az álomba fagyott arcokon beállnak a halottak fiziognómiájára jellemző, különös elváltozások. Az alvó ilyenkor sóhajtvá harapja az anyaföldet, akár egy hunyt szemhéjú, vaksi csecsemő, aki erőtlenné kezével nyögdécselve gyürkődja dajkája mellét. Mindenütt némaság, mert a föld ilyenkor szoptatja fiait, és még a legkisebb is jóllakik széles keblén. Tejtestvérként szürcsöl itt szegény és gazdag, gyermek és agg, igaz és bűnös, bíró és börtöntöltelék, ember és állat egyaránt. Minden merő rejtelem ilyenkor, mert hisz anyjához búvik most az ember. Az alvó szunnyad, fel nem ébred, rátapad az emlékre, és nem ereszti, hisz ez a korty még jár neki.

Az utca, mint mindig, most is mocsok- és hajszagú.

Közben ritkulnak a házak. Fügefá-ligetek mellett haladunk, a töből pedig, melynek tükrére árnyat vetnek, kövér bivaly veti ránk rémült tekintetét: csak gerince és ormótlan nagy félholdat viselő feje látszik ki a vízből. A mezőre libasorban igyekvő asszonyok mellett megyünk tovább. Ha egyikük felnevet, nevése egyre halványulva végigterjed az utána következő négy arcon, s kihuny az ötödiken. Mire a nap első nyílveesszője végigha-

sít a szűzi égbolton, már kiértünk a tágas, kihalt síkra, és a kanyargós földutat magunk mögött hagyva a rizs-, tök-, bab- és dohánytáblákon, uborka- és cukornádültetvényeken keresztül a hegy felé tartunk.

A Felső-tenger

Hegyet mászom, már fenn is vagyok a megfelelő magasságban, és a hegyek közötti medence mélyén, ahonnan sötétlő szigetek bukkannak elő, a távolban megpillantom a Felső-tengert.

Igaz, veszélyes utakon eljuthatnék partjára is, ám sétáljak bár a víz mentén, szálljak bár hajóra, felszínén nem hatol át a tekintet.

Éppenséggel fuvolázhatnék is, ütném a tamtamot, a révész-asszony pedig, aki féllábon állva, mint a golya, másik térdén mellén csüggeszkedő gyermekét tartva szampanját kormányozza a sima tükrön, azt hinné, az istenek mulatnak templomuk udvarán, a fellegek függőnye mögött.

Vagy akár lecsatolhatnám cipőmet, és belehajítanám a tóba. Bárhol is érne partot, az arra járó földre borulna, magával vinné, és babonás tisztelettel elfüstölne négy tömjénrudat előtte.

Vagy kezemmel tölcsért formázok, és neveket kiáltok: először a szó hal el, majd a hang is. A pusztá jelentés pedig valakinek a fülébe csendülne, s ő aztán körbeforgolódna, mint aki álmában úgy hallja, nevén szólították, s megpróbálja átszakítani a hálót.

A szemlélődő

Laktam valaha másutt is, mint e kőbe vájt kerek üregben? Három óra tájban egy holló alighanem elhozza majd nekem a szükséges mennyiségű kenyeret, ha ugyan időközben a vízesés állandó moraja jól nem lakat. Mert a hegyi patak odafenn, százlábnyi magasságban, mintha egyenesen a sugárzó égboltból törne elő kérlelhetetlen erővel, átveti magát a váratlanul emelkedő peremen, a futását megtörő bambusztövek közt, és egyetlen függőleges, félig sötétlő, félig világító oszlopban összeforva sulykolja a dübörgő barlangüreg padlóját. Emberi szem soha meg nem pillanthatja, hol rejtőzködöm. Az árnyak közt, melyek csak délben oszlanak el, a szakadatlan zuhogástól állandóan mozgásban lévő tó fövényén van lak-

helyem. Odafentről, a bőkezű égből csupán a félköríves mélyedésen kiapadhatatlan hullámaival túlcorduló, egyetlen harapásnyi, ragyogó víz- és tejsugár jut le hozzám. A patak e kitérő után tova-
iramlik, s olykor hátam mögül, az állandó zubogáson át, melynek fültanúja vagyok, hallom a földek felé alászálló ér madárdalba vegyült, távolba vesző locsogását.

Nyilatkozat a fényről

Nem tudom elhinni, egész bensőm tiltakozik ama közhiedelem ellen, hogy a színek az elsődleges alapelemek, s a fény csak hetüknek összetevődéséből jön létre. Nem látom be, ugyan miért lenne fehér a fény, még kevésbé, miképpen módosíthatná bármely szín vagy határozhatná meg akár mindjük egyessége annak leglényegét. Külső támaszték nélkül nincsenek színek, amiből következik, hogy az a százféle hódolat is külsődleges, amellyel az anyag fejet hajt az oszthatatlan ragyogás egyszerű forrása előtt. Ne próbáljátok elemeire bontani a fényt, hiszen ő bontja meg az árnyat, ereje mértékétől függően hét tónust hozva létre! Egy vízzel telt kancsó vagy egy prizma sűrű, áttetsző közege és felületeinek elmentés játéka révén lehetővé teszik, hogy tetten érzük ezt a jelenséget: a szabad és egyenes sugár változatlan marad, a szín felbukkan, mihelyt törés és visszaverődés következik be, mihelyt az anyag betölti sajátos funkcióját. A prizma, lapjainak gondosan kiszámított szöge és a három sík tükrének összehangoltsága folytán magában rejti a visszaverődéshez szükséges összes játéklehetőséget, s létrehozza a fény *színezett megfelelőjét*. A fényt szötteshez hasonlítanám, amelynek sugara a láncfonal, hulláma pedig (beleértve a visszaverődést is) a felvetőszál. A szín csak ez utóbbit módosítja.

Ha vizsgálat tárgyává teszem a szivárványt vagy a falra vetített színeképet, fokozatosságot látok bennük, éppúgy, mint az árnyalatok természetében, azok viszonylagos telítettségében. A sárga az írisz középpontjában helyezkedik el, egészen a pereméig átítatja azt, s csak ott vész a sötétbe fokozatosan. A fény legközvetlenebb színfátylát láthatjuk benne, míg a piros és a kék két kiegyensúlyozott határérték képévé, metaforájává alakítják. Közvetítő szerepet tölt be, a szomszédos sávokhoz vegyülve létrehozza a kevert színeket, s komplementer hatást vált ki általuk. Őbenne és ő általa olvad bele az egyetlen fehérbe a zölddel elegyített élénkvoros, de ugyanígy a narancssal kombinált kék is.

A szín tehát különleges fénytörési jelenség, a fényátersztő test foglyul ejti, majd módosítva továbbítja a sugarat, amely így szavatolja a kísérlet és az elemzés érvényességét. Az egyes árnyalatok telítettsége egy a sárgán alapuló skála mentén változik, annak függvényében, hogy az anyag gyengébben vagy határozottabban reagál a fény behatására. Melyikünket ne rázná meg a klasszikus tudomány ama megállapítása, miszerint valamely tárgy színe annak eredménye, hogy minden más árnyalatú fény-sugarat elnyel, kivéve azt, amelynek tónusát magán viseli! Nekem viszont, éppen ellenkezőleg, arra kell gondolnom, hogy a dolgok látható egyénisége hamisítatlanul eredeti tulajdonság, és a rózsának éppoly elidegeníthetetlen sajátsága a színe, mint a szaga.

— Nem a fény sebességét sikerült megmérni, hanem azt a közegellenállást, amelynek ellenében halad, és amely átalakítja.

— Maga a láthatóság is a fény legkülönbözőbb, alkalmanként változó tulajdonságainak egyike.

Italáldozat az eljövendő napnak

Felmásztam a hegy legtetetejére, hogy poharat köszöntsek az eljövendő napra (az új napra, amely elközelgett, amely talán már e mai éjszakára következik). A hegy legtetetjén lévő üvegkehelyhez, amelyet a Hajnal ajkaihoz emel! Benne állok mezítelenül, annyira tele volt már, hogy mikor beleléptem, a víz zuhatagban bukott át a parton. Úgy táncolok a fortyogó forrásban, akár egy szőlőszem egy pohár pezsgő tetején. A bugyborgó folyadékörvény, melyet hasammal, térdeimmal dagasztok, éppolyan mélység, mint amitől a vékony sziklaperem elvált: alattam vijjogva sas kering. Szép-séges Hajnal, te egy ugrással ideérsz a tenger mellől, a szigetek közül! Igyál ki engem, ki itt, e varázssítal közepén lebegek, hadd borzongasson meg tetőtől talpamig ízlelő ajkad rezdülése. Bár felkelne a nap, és láthatnám a medence alján lévő homokra terülni testem súlytalan, hétszínű szivárvánnyal körberajzolt árnyát!

Lackfi János fordításai

Tíz év a Regnumban

1919-ben született Budapesten. Író, történész, szerkesztő. 1949-től Svájcban, 1951-től Németországban él, évtizedekig a Szabad Európa Rádió munkatársa, az Új Látóhatár című folyóirat alapító szerkesztője, majd főszerkesztője.

Részlet a szerzőnek az ősz folyamán az Európa Könyvkiadónál megjelenő önéletrajzi munkája kéziratából.

Diákéveim legmaradandóbb emlékei közé tartozott a cserkészzet. Attól kezdve, hogy gimnáziumi hittanárom, Fuhrmann Ernő mint első gimnazistát a Regnumba hívott, tíz éven át, de különösen 11. és 19. évem között, majd annyi időt töltöttem ebben az intézményben, a Damjanich utca 50. számú házban, mint a családi otthonban vagy az iskolában.

A Regnum, teljes nevén Regnum Marianum lelki-szellemi közösség a magyar katolicizmus huszadik századi történetének legjelentősebb intézményei közé tartozott. Ma is fennáll. Alapításától kezdve majd ötven éven át egyesület, egyházközség, papi otthon, lapkiadó, Mária kongregáció, cserkész csapat, egyetemi szövetség volt. A Damjanich utcai házat 1901-ben vásárolta meg. A papi közösség azonban már a 19. század utolsó éveiben gyűlt össze. Mint bejegyzett egyesület 1903-tól működött. Volt a házban évekig egy fiúinternátus is. 1902-ben kezdődött el a sajtótevékenység. Itt jelentek meg a legjelentősebb katolikus ifjúsági lapok: 1902-től a középiskolásoknak szánt Zászlónk, 1906-tól a gyerekeknek szóló Kis pajtás, majd később a lányoknak kiadott Nagyasszonyunk. Kezdetől fogva működött a különféle korú fiataloknak szervezett Mária kongregáció, és amikor megindult a cserkészzet, a cserkészek egyúttal a Mária kongregáció tagjai is lettek. A Regnumot kezdeti időszakában olyan jelentős egyházi személyiségek és nevelők irányították, mint gróf Mailáth Gusztáv erdélyi püspök, Shvoy Lajos székesfehérvári püspök, Tóth Tihamér teológiai tanár, író, későbbi püspök, azután Marczell Mihály majdani egyetemi tanár, Solymos Oszkár, Kanter Károly, Krywald Ottó, hosszú ideig házfőnök, Kosztersitz József, népszerű ifjúsági regények írója, Halász Pál, aki Szegedre került kanonoknak.

Engem Fuhrmann Ernő kongreganistának és cserkésznek invitált a Regnumba. Soha nem bántam meg, hogy engedtem a hívásnak, sőt ma is nagy nyereségnek könyvelem el, hogy ott nevelődhettem. Amikor regnumista lettem, az első osztályos gimnazista fiúk a cserkészcsapat „Fecske” rajába kerültek és parancsnokuk éppen Fuhrmann atya volt. Főleg három közeli gimnáziumból verbuválódtunk: a hetedik kerületi Szent István, a nyolcadik kerületi Zrínyi és a hatodik kerületi Kölcsey gimnáziumból. Csak néhányan jártak más iskolába. A 3. számú Regnum Marianum cserkészcsapat, mint a számozása is mutatta, az első magyar csapatok egyike volt. 1913 februárjában alakult meg, a Sas, a Fecske és a Galamb rajjal. A rajba tartozók mind egykorúak voltak. A Regnum előtt jött létre a református gimnazisták 1. számú és a piaristák 2. számú csapata. Később sorjában a többi-

ek, főleg középiskolai tanulók, de voltak csapatok, amelyek az iparos, munkás fiatalokat toborozták. Ezek között a leghíresebb a 13-as Ezermester nevű csapat volt, amelynek tagjai a kőbányai állami gépgyár fiataljai és munkásainak gyerekei közül kerültek ki. A legjobb csapatok közé tartozott. A Regnumban is volt egy raj, amely polgári iskolásokból és ipariskolásokból állt. A rajoknak madárnevük volt: galambok, fecskék, rigók, harkályok, sasok, sirályok, sólymok, pacsirták, turulok. A rajokat mint parancsnokok papok vezették. Minden rajnak volt egy, a parancsnoknak segítő és azt helyettesítő tisztje is, kellő idővel rendelkező és a fiatalokkal való foglalkozáshoz értő öregcserkész.

Én, mint már említettem, a Fecskékhez kerültem. A cserkészetet komolyan vettem és szerettem. Az iskolán kívüli időm tekintélyes részét arra fordítottam. Alsós diákként minden reggel negyed hét órakor keltem, félóra múlva útnak eredtem a Podmaniczky utcából, hogy negyed nyolcra a Damjanich utcában legyek és a kápolnában Witz Bélának, az akkori házfőnöknek ministráljak, majd mise után még legyen annyi időm, hogy nyolc óráig a Munkácsy utcai Kölcsey gimnáziumba érjek. Persze, gyalog tévén meg a több kilométeres utat, mert hogyan is lehetett volna egy budapesti munkásgyereknek pénze villamosra, vagy különösen autóbuszra. Ma nehezen volnék képes ennél még kisebb teljesítményre is, nemcsak a korom és fogyatkozó testi energiám miatt, de azért sem, mert hiányoznék a lelkesedésnek, a belső tűznek és a sosem gyengülő hajtóerőnek az a foka, amely — nemcsak engem, de mindannyiunkat, akkori fiatalokat — eltöltött. És a hét több napján a délután vagy annak egy része is a Regnumban telt el. Ha nem volt kongregációs összejövetel, vagy cserkészgyűlés, akkor a kápolna és a cserkészotthon közötti udvaron metáztunk vagy kiütöztünk. (Nem tudom, ismerik-e a mai gyerekek a nekünk akkoriban annyira kedves és egyszerű labdajátékokat?)

A Regnum-ház több részből állott. A főépület második és harmadik emeletén a papok laktak. Az első emeleten volt egy nagy előadóterem, kis színpaddal, ahol színelőadásokat rendeztünk. Ebben a teremben utoljára 1947. december 8-án, a házban minden évben megünnepeelt Mária napon voltam, a Regnum Marianum Egyesület Mindszenty József bíboros-prímás jelenlétében rendezett közgyűlésén. A ház földszinti részében volt egy klubhelyiség, amelyet előadásokra és az egyetemi szövetség, valamint régi regnumisták összejöveteleire használtak. A belső udvart a kápolna zárta le, egy nagy és több kis oltárral, Mailáth érsek sírjával, áhítatot ébresztő és magunkba szállást parancsoló hangulatával. Nemcsak mi fiatalok használtuk, de az egyházközség is, amíg 1931-ben el nem készült a Damjanich utca végén, a Városliget szélén a nagy Regnum templom. Ez azt jelentette, hogy a délelőtti folyamán, majd állandóan volt egyik vagy másik oltárnál mise. Mellette egy szűk átjárón jutottunk el a hátsó

udvarra, amely vasárnapok és ünnepnapok kivételével mindig hangos volt a cserkészek önfeladt, kihevült, zajos játékától.

A hosszúra nyúlt téglalap alakú földes udvar túlsó végében a cserkészház állt, minden raj egy-egy szobából álló, faasztalos és fapados, de a falakon a cserkészmunka termékeivel és dokumentumaival dúsan díszített otthonával. A Fecskék ablakos szobája az udvarról nyílt, onnan szembenézve a ház jobboldalán. Annyira összefolyt a játéktérrel, hogy kiütőnél a labda gyakran berepült, ha valaki nem kapta el idejében és a szoba nyitva volt. Vigyáztunk is a játéknál, nehogy az ablakot betörjük. Az udvar egyik szélét a szomszédos ház tűzfala alkotta, a másikat egy nálunk, gyerekeknél jóval magasabb kőkerítés. Szomszédunk az egyik oldalon egy bérház volt — bejáratát egy ismert fényképész kirakata díszítette, és ha jól emlékszem, itt lakott Székelyhidy Ferenc operaénekes —, a másik oldalon a Chevra Kadisa nevű zsidó jótékonyági és temetkezési egyesület háza állt, ugyancsak nagy hátsó udvarral.

Az egész épülettömb közepén helyezkedett el, az utca felől nem látva, a kis kápolna. Nekünk ez volt az igazi templomunk. A Damjanich utca végén, a Városliget szélén épült nagy plébániatemplomba csak ritkán jártunk, túlságosan tágas és rideg volt. Szébbnek, meghittebbnek, otthonosabbnak éreztük a kápolnát. Ismertük minden zugát, bekötött szemmel is megtaláltuk a padokat, oltárokat vagy a bejáratától balra nyíló sekrestyét. E kápolnában avatott minket kongreganistává Mihalovics Zsigmond kanonok, a Hermina úti templom akkori plébánosa, aki az ötvenes évek első felében ugyancsak emigrált és Rómában működött. A Regnum kápolnájába siettünk, ha olyan magas vendégek miséztek, mint Shvoy püspök, ide tértünk be mindannyiszor, amikor valamely munkát elkezdtünk vagy bevégeztünk.

Mi adta a Regnum különleges varázsát és mi tette annyira emlékezetessé az ott töltött éveket? A kitűnő papok, akik fiatalok nevelésével foglalkoztak és nemcsak mint középiskolai hittanárok tartoztak a legjobbak közé, hanem némelyikük a katolikus közéletben is országos hírnévre tett szert? Ezek közül többek nevét már említettem. Hosszabban kell szólnom azonban Fuhrmann Ernőről és Witz Béláról.

Az előbbi gimnáziumi hittanárom, gyóntatóm és cserkészparancsnokom volt. Felejthetetlen marad, mily sokat köszönhetek neki, aki páratlan tehetséggel rendelkezett az ifjúságnevelésben. Nem vak hitre és feltétlen tekintélytiszteletre nevelt, hanem a valóban keresztény életre és csak olyan tekintélyek tiszteletére, amelyek nem hivatalra, hanem tudásra, tehetségre, képességekre épülnek. Ő ültette el bennünk a munka szeretetét és a teljesítmény megbecsülését. Mint hittanár, kongregáció vezető és cserkészparancsnok szívósan munkálkodott azon, hogy tanítványai megállják helyüket az életben. Valahányszor arról értesültem, hogy évfolyamtársaim a maguk hivatási pályájukon milyen

eredményeket érték el, lehetetlen volt nem gondolnom Fuhrmann atyára, akinek a vetése beérni látszott A regnumi papoknak nemcsak alapos felkészültségük volt, de kitűnő pedagógiájuk is. A személyes példaadással neveltek. Eréllyel és határozottsággal, de ugyanakkor megértéssel és türelemmel. A katolikus hitelveket és erkölcsi normákat úgy plántálták belénk, hogy az oktatást, nevelést, a szellemi és lelki irányítást egy pillanatig sem fogtuk fel nyűgnek vagy tehernek. Magunk közé valónak éreztük őket, velünk éltek a Regnum udvarán, a komoly összejöveteleken, a nyári táborokban, a vasárnapi kirándulásokon vagy vízicserkész korunkban a dunaparti hétvégeken. Tekintélyüket nem erőszakolták ránk, egyszerűen elfogadtuk. Nem hivatalokkal vagy címekkel alapozták meg, hanem személyiségük természetével. Ösztönösen is különbnek, eszmény- és példaképnek éreztük őket. A szeretet, a megértés és a türelem vezérelte munkájukat, ezért hallgattunk rájuk és követtük őket. Sok mindenre megtanítottak minket, olyasmire is, ami egyébként az iskola feladata lett volna. Ma is gyakorlom, amire Fuhrmann atya oktatott: hogyan kell olvasni, hogy az, ami fontos, meg is maradjon az emlékezetben és mi a technikája a jegyzetelésnek, az anyag kezelésének, az írásművek megszerkesztésének. A vallásosságnak sem a külsőségeire neveltek, hanem a hitet igyekeztek erősíteni bennünk, olykor racionális érvekkel és magyarázatokkal is. Visszagondolva a Regnumban töltött időkre, nyomát sem látom annak, aminek megjelölésére felnővén a klerikalizmus szót használtuk, és amelytől velem együtt különösen azok idegenkedtek, akik a társadalmi és politikai betegségek meggyógyítására nem tartották elegendőnek, amit az egyházi hierarchia élén állók ajánlottak.

Senki sem erőszakolt ránk semmilyen felülről sugallt véleményyt vagy magatartást. Ez volt a Regnum egyik ereje és erénye. Az atyák, Fuhrmann Ernő és a többiek, valamint diáktársaim körében egy pillanatig sem feszélyezett például, hogy már korán a népi eszme hatása alá kerültem és senkinek nem jutott eszébe, hogy kritikai észrevételt tegyen azért, mert populista (a korabeli szóhasználat szerint *népi*, és nem a mai kifacsart és eltorzított tartalmú) meggyőződésemet nyíltan is megvallottam, sőt a regnumista egyetemi szövetség diákelnökeként előadást is tartottam a ház előadótermében a népi irodalomról. A türelem e tekintetben is érvényesült. A szervezet mentes volt a társadalmi megkülönböztetés még leggyengébb megnyilvánulási formájától is. A kongregációban és cserkészletben gimnazisták és polgári iskolások egyaránt megkülönböztetés nélkül részt vettek. De akár ezek, akár azok voltunk, a fővárosi társadalom minden rétegét képviseltük. Voltak közöttünk középosztálybeliek, kiskereskedők, kisiparosok, nagy számban munkások gyerekei. Ennek alapján történő megkülönböztetést magunk között nem éreztünk és papjaink sem érezteték velünk. Visszagondolva hajdani regnumista társaimra, sokakról

sem akkor, sem később nem tudtam, hogy mi volt az apjuk. Mert nem az volt a fontos. Vezetőink arra neveltek és szoktattak minket, hogy a másokban az embert lássuk és semmi mást. Erényeiért becsüljük és hibáiért dorgáljuk, a személyiség számít és nem a származás. Demokráciából tehát jó iskola volt a Regnum.

Fuhrmann Ernő után a legjobb viszonyom Witz Bélával volt, akinek gyakran ministráltam és aki láthatóan kedvelt engem. Ha nem tévedek, 1928-ban lett házfőnök. Valahányszor a kápolna előterében vagy az udvarban meglátott, magához hívott. A beszélgetés mindig azzal kezdődött, hogy „kedves fiam, hogyan állunk a lelkiekkel?” Erre nehéz volt felelni, legtöbbször azt válaszoltam, hogy „jól”. Aztán iskolai eredményeimről, valamint a cserkészmunkáról érdeklődött. Az utóbbiban nagy tekintély volt, hiszen hosszú időn át ő volt a Magyar Cserkész Szövetség elnöke. Talán ebben a minőségében lett gróf Teleki Pál volt és későbbi miniszterelnök, egy ideig főcserkész és élete végéig a magyar cserkészlet fő irányítója gyóntatójává. 1936-ban a Bazilika plébánosa lett, majd pápai prelátus, aztán budapesti érseki helytartó, végül esztergomi helytartóként az egész főegyházmegyét kormányozta. Teleki Pál gyóntatójaként 1941 márciusában együtt volt a miniszterelnökkel az öngyilkossága előtti órákban.

A Regnumban működő papok közül jól ismertem Bárdos Istvánt, aki a cserkészcsapat parancsnoka volt, ezen kívül vezényelte híres zenekarát. Ez a zenekar haladt minden esztendőben a hárshegyi cserkésznap után annak a gyalogmenetnek az élén, amely a budai hegyekből a Lánchídon át és az Andrássy úton vezetett a Hősök terére, onnan pedig a Damjanich utcába. A többkilométeres gyaloglás nem fárasztott el. Élveztük, hogy az utak szélén emberek álltak és minket néztek, sőt olykor tapsoltak. Bárdos később az iskolai hitoktatás felügyelője lett. Hadd említsem még meg Jandik Józsefet, aki nagy szabadtéri egyházi ünnepségeken a hívek közös imádságát vezette, azután Jaszenák (később Jókuty) Győző, Kosztolányi István, Hell Imre nevét, akiket ugyancsak jól ismertem. Mind iskolai hittanárokként és cserkészvezetőkként működtek. A cserkészélet színes eseményeinek számítottak a vasárnapi kirándulások a budai hegyekbe (Hárshegy, Csillebérc, Hűvösvölgy, Hármashatárhegy) és a Dunapart gödi, olykor megyeri szakaszára, szemben a szentendrei sziget déli csücskével. Vízcserkészként a Népszigetre jártam, ott voltak csapatunk csónakjai, mégpedig kétevezős úgynevezett kill-boatok. Ezekkel eveztünk fel a Dunán Szentendrétől és vissza.

Nagy élvezetet nyújtottak a nyári táborok. Az első a Dunamenti Nyergesújfalun volt 1932-ben. Ottani emlékeim közül csak a sok szűnyog maradt meg. Kibíráhatatlanok voltak, legyőzhetetleneknek bizonyultak. Testünk tele volt szűnyogcsípéssel, amikor visszaérkeztünk Budapestre. Egy évvel később a Tisza mellett táboroztunk. Újkécskén, illetve a vele összenőtt Újbögn

egy helyi birtokos földjén ütöttünk táborn. Három hetet töltöttünk ott. Sok helyi látogatónk akadt, sőt dalos-zenés műsorral színeztet tábornützet is rendeztünk a kécskei és bögi lakosságnak. 1933. augusztus 2. és 15. között volt a gödöllői Jamboree, amelynek egész ideje alatt kellemes, napos idővel ajándékozott meg a jó Isten. A világtalálkozón 54 nemzet 26 ezer cserkésze vett részt. A legnagyobb számban természetesen a rendező magyarok. A Regnumból a felsős gimnazisták mehettek. Mi, Fecskék, csak egy napos látogatást tettünk, amelynek során minden látnivalót megnéztünk Maradandó élményt nyújtott. Egy csomó nemzetközi jelvénnel tértünk haza. Ezeket cserébe kaptuk magyarokért. Ahogy mondtuk, csencseltük. A csencselés az angol change-ből eredt és csereberét jelent. A „dzsembori”-nak naponta 40–50 ezer látogatója volt. Országos eseménynek számított és nagy magyar sikerként volt elkönnyvelhető. Baden-Powell világfőcserkész elragadtatott szavakkal méltatta a Teleki Pál parancsnoksága alatt álló magyar cserkészek rendezői teljesítményét. Ők egyébként már az előző világtalálkozók versenyein is kitűntek.

A harmadik emlékezetes regnumista táborunk színhelye 1934-ben Tata volt. Akkor már elvégeztük a negyedik osztályt. 14–15 évesek voltunk. Parancsnokunk, Fuhrmann atya különböző sport- és egyéb vetélkedőkkel színesítette a programot. Örömmel töltött el, hogy megnyertem a tanulmányi versenyt. Kirándulásaink Esztergomba, a közeli Tatabányára és Bánhidára vezettek. Az 1896-ban egy magaslaton emelt és a Bécs felé vezető országútról jól látható Turul-emlékműnél megpihentünk. Esztergomban ekkor jártam először. Utána valahányszor megfordultam ebben a városban, minden alkalommal felvillantak az első látogatás emlékei, a hatalmas bazilika, a Duna túlsó partjának és háttérének látványa, a prímási múzeum kincsei, egyháztörténelmi épületek. Ha visszagondolok arra, hogy mit láttam és mit ismertem meg középiskolás koromban, kevésnek érzem ahhoz viszonyítva, amit ma látnak és élnek meg hasonló korú fiatalok. Ma már sokkal messzebbre eljutnak, mint mi a harmincas években.

1938 nyarán Magyarország a nemzetközi érdeklődés homlokterébe került, annak tulajdoníthatóan, hogy Budapesten rendezték meg a 34. Eucharisztikus Kongresszust. Az ünnepségek május 25-én kezdődtek. A Szentatyát mint pápai delegátus Eugenio Pacelli bíboros államtitkár, a későbbi XII. Piusz pápa képviselte. Rajta kívül számos különböző nemzetiségű bíboros is részt vett. Minden eseményen megjelent a pápai delegátussal Serédi Jusztinián bíboros, prímás, esztergomi érsek. Tízezrével jöttek a résztvevők a világ minden tájáról, Németországot és a meghódított Ausztriát kivéve. Azok katolikusait Hitler eltiltotta a budapesti kongresszuson való részvételtől. Mint egy katolikus cserkészcsapat, a Regnum tagja én is jelen voltam minden nagyobb megmozduláson, a miséken, körmeneteken, ájtatosságokon, dunai hajó-

úton, összejöveteleken, a Hősök terén rendezett éjszakai szentségimádáson és az ugyanott tartott, Pacelli bíboros által celebrált vásárnapi nagymisén. Ez utóbbin közreműködtem is, amennyiben több regnumista társammal együtt cserkészruhában üdítő italokat és pereceket árusítottam a felállított tribünökön. A kongresszus mint maradandó élmény maradt meg emlékezetemben.

Azután, hogy 1938 júniusában leérettségiztem, már kevesebbet fordultam meg a Damjanich utcában. Tagja maradtam azonban az öregcserkészcsapatnak és egyetemi tanulmányaim alatt egy évig, 1940-ig elnöke voltam a Regnum Egyetemi Szövetségnek. Ez azonban már nem járt gyakori jelenléttel a házban. A három év katonaság és háború ellenére azonban mindvégig kapcsolatban álltam Fuhrmann Ernővel és figyelemmel kísértem működését. 1943-ban — Witz Béla, majd Jandik József után — ő lett a házfőnök. Azután megritkultak találkozásaink, csak ritkán láttam. A Magyarországról való eltávozásom után már csak időnként értesültem sorsáról.

Kommunista nyomásra később feloszlatták a Regnumot, megszűnt a cserkészlet, elárvult a ház. A papok szétszóródtak, az összeköttetés tanítványaikkal és neveltjeikkel megszűnt, vagy a minimumra csökkent. Mint egy volt regnumista barátom, Horváth Árpád luzerni főiskolai tanár a nyolcvanas évek végén tájékoztatót, 1951 decemberében vették el a hatóságok a házat, de a Regnum élt tovább kis csoportokban, erős hittel és elszántsággal, illegalitásba, a föld alá vonulva, mint az őskeresztények. Néhány nagyon bátor pap, köztük a velem egyidős Emődi László, próbálta a közösségi életet valamennyire fenntartani, amiért üldözték és bebörtönözték őket. A sokat szenvedett Emődi 1988 végén mint csillaghegyi káplán halt meg.

Fuhrmann Ernő a hittanári tevékenység és házfőnökség után a budapesti érseki helynökségen dolgozott, majd a Szent Család egyházközségben lelkész lett. 1971-ben papságának ötvenedik évfordulóját ünnepelte, érseki tanácsosi címet kapott. Tudott rádiós működéséről. 1975-ben levelet írt és egy híve ügyében segítséget kérte. Felejtethetlen, hogy mily sokat köszönhettem és köszönhattunk neki. Páratlan tehetséggel rendelkezett az ifjúságnevelésben. Mint hittanár, kongregáció vezető és cserkészparancsnok szívósan munkálkodott azon, hogy tanítványai megállják helyüket az életben. 1983. január elején halt meg. Erről a Magyar Nemzetben és az Új Emberben megjelent kis hírből értesültem. Nyomban megírt nekrológgal a nyugati magyar katolikusok lapjában, az Életünkben búcsúztattam el. Kifejtve, hogy távozása mily nagy vesztesége egyházunknak, a katolikus papi kar szegényebb lett egy kiváló egyéniséggel, aki nem a látványos és tündöklő szereplésben, az evilági hiúságokban, hanem a szívós, türelmes, kitartó aprómunkában és abban a nemes lélekmentő tevékenységben látta feladatát és szerepét, amely egyetlen biztosítéka a sikeres hitéletnek és a vallási közöny terjedése lefékezésének.

A szépség átvonul

A Petőfi Rádió 1993-ban sugározta „Irodalmi gyöngyhalászat” című sorozatomat, melyben a 20. század magyar irodalmának elkallódott s újra felfedezett értékeit mutattam be. A rákövetkező évben az Új Magyarországon harmincnégy folytatásban „Magyar Atlantisz” címmel folytattam a közléssorozatot. Évek óta könyv alakban is kiadom kutatásaim eredményeit (jelenleg a könyvhétre megjelent Márai Sándor kötetével az ötvenhatodiknál tartok), s most a Vigília olvasóit szeretném meglepni „gyémántönggökkel”, ahogyan Kosztolányi nevezte a szellem kincseit. Noha a közelmúltban megjelent egy Reményik Sándor összes verseit tartalmazó kétkötetes gyűjtemény, ez azonban megközelítőleg sem teljes, száznál több költemény hiányzik belőle, a periodikákban megjelent versek java. E kimaradtakból válogattam ki a legszebbeket, emlékezve és emlékeztetve a „lélek építészére”, aki a költészetet történelmi feladatoknak és erkölcsi tettnek tekintette. (Urbán László)

*Kísértő esti hangulat
Megcsap, mint réti lehelet,
A szépség rajtam átvonul:
Zajtalan diadalmenet.*

*Kit küld egy titkos túlvilág:
A követet átengedem,
Nagy útja, rejtett útja van,
Soka nem időzhet velem.*

*Maradj velem, a nap leszállt:
Szorongva szólnék neki,
De tudom, lépte mily kimért,
Tudom, hogy úgy sem teheti.*

*Egy csillagról másakra lép,
Az Isten szívében megpihen,
Hogy magának lefoghassa:
Gyenge börtön az én szívem.*

*Forma, keret, rongy, béklyó rajta,
laza kilincs minden dalom,
Belőlük kifejti magát
A korlátatlan hatalom.*

*Hát mért a balga szenvedély?
Minek elébe állani,
A nagy bontatlan-egy Szépséget
Apró rím-pénzre váltani?*

*A házsongárdi halk tető
Szélben suttogó jegenye,
Hamvadó tűzű fellegek,
Ritmust, rimet kívánnak-e?*

*Vagy jobb, ha hagyom, hadd vonuljon
Rajtam át a processió,
S leszek sugárzó, boldog csend,
Szépségbe dermedt hallgató?*

*Amíg a Szépség rajtam átvonul
Örök-frissen, örök-újan, —
Hogy aztán zörgő rím-bilincseimmel
Utána nézsek nyomorultan.
(Kolozsvár, 1923. augusztus 6.)*

(Ellenzék, 1923. aug. 12.)

Sóhaj a mindenségért

*Vasárnap. Harangszó. Egy asszony elmegy
Mellettem. A harangszóra megáll.
Összeteszi kezét, fohászkodik
Az utcán, elmenőben: Uram Jézus
A rosszakon is könyörülj! —
A rosszakon is könyörülj:
Ennyi egy vers-soros imája.
Az asszony kendős, falusi,
És amit mond, magának mondja,
S a láthatatlan csillagoknak.
Már megy tovább.
Mi fakasztotta
E furcsa, percnyi, falusi imát
Itt, a városban, közelemben?
Igen, épp az én közelemben —
S miért, hogy elfeledni nem tudom
S gondolok rá újuló gondolattal
S újuló kinnal s enyhüléssel?
Mi fakasztotta e furcsa imát?
Mint egy könnycsepp, mint egy villámcsapás,
Mint a morajló s meginduló föld,
Mint a megnyíló föld lábam alatt:
Olyan volt.
Mi fakasztotta: részvét, büntudat,
Az utcán, harangszóra, éppen ott?
Sejthette-e, hogy az egész
Lángba borult
Mindenségért imádkozott?!*

(Jelenkor, 1943. szept. 15.)

S mi lesz velem?

*Sok hátra nincs már —
És nem is lehet —
Elmenni legjobb volna —
Zrínyiként nem egy várból —
De kirohanni az egész világból:
Száz arany nélkül, az egész világból: —
Ez kellene.*

*Nincs helyem itt.
Ki hallgatja
Egy korszerűtlen és beteg
Hanyatló költő végső rímeit?
Aki se munkás, se nem katona,
S csupán az árva rímmel
Néha még ma is
Furcsa, bolondos varázslatot mível.
Mégis úgy érzi:
Itt áll már ő is a szirt tetején,
Gomblyukában fölösleges virággal,
Meddő nőkkal és gyümölcstelen fákkal,
Aggokkal, betegekkel,
S e világ ellen kiáltó kövekkel.
S zúdulni fog a mélybe mindezekkel.
Mert nincs immáron mondanivalója.
Külső s belső erők
Gúzsba kötötték
Nincs mi emelje.
Messze vannak a hajdani tetők.
Csak az elváltozott világ
Halálos köszirtje maradt.
A szépség is elfödte arcát
Szégyenlősen előlem —
Vagy e világ vak erői elől —
S halál előtt
Elfödöm én is vérző arcomat.*

(Jelenkor, 1943. okt. 1.)

Közreadja: Urbán László

Reményik Sándor és a Vigilia

TÜSKÉS TIBOR

1930-ban született Balatonszántódon. Kritikus, irodalomtörténész. Legutóbbi írását 2002. 5. számunkban közzéltük.

Az 1935-ben alapított Vigilia, a megújuló magyar katolikus szellemiség folyóirata indulásától kezdve a gondolkodás tágasságát és egyetemességét vallotta, és a szerkesztés gyakorlatában ezt valósította meg. Sem a munkatársak megválasztásában, sem a témák közlésében nem fogadta el a felekezeti vagy földrajzi korlátokat és előítéleteket. A lap programadó tanulmányában a címválasztásról Schütz Antal a következőket írta: „Ezzel voltaképpen meg van adva a mi programunk: Őrtállásban és virrasztásban várni az Úr Krisztust. Minden történelmi kornak ez a legmélyebb értelme, és minden történelmi fordulónak ez az igazi földadata: éber virrasztásban várni s elszánt készülődéssel és útkészítéssel fogadni az Úr Krisztust.” Ebben az éber virrasztásban és várakozásban nem lehetett kizáró ok, ha a szerző nem a katolikus egyházhoz tartozott, és az sem, ha nem a fővárosban vagy az ország határain belül élt.

A folyóirat irodalomszemléletét és esztétikai igényességét alapvetően a magyar katolicizmus egyik kiemelkedő, művelt és példaadó egyénisége, Sík Sándor határozta meg. 1946-tól, a lap újraindulásától ő lesz a folyóirat főszerkesztője, de nyitott, minden érték befogadására kész gondolkodása már a Vigilia „hőskorában” érvényre jutott. „Írók vagyunk, egynek tudjuk magunkat az élő magyar irodalommal. Nem vagyunk szekta, nem vagyunk párt, nem vagyunk még csak írói csoport sem; egyszerűen magyar írók vagyunk” — írta 1946-ban, a folyóirat háború utáni első számában. A „magyar író” fogalmába természetesen és kimondatlanul a más felekezethez tartozó és nem az anyaország területén élő író is beletartozott: „Sem szemben nem állunk többi író társainkkal, sem külön nem állunk tőlük. Az, hogy katolikusok vagyunk, nem távolít, hanem közelebb visz hozzájuk: a megértés, a szeretet, az egyetemesség — a szakmai összetartozás társadalmi és a magyar szó szenvedélyes szerelmének vérünkbe írt törvényén túl — a mi számunkra lelkiismereti parancs.”

Reményik és a
katolicizmus

Reményik Sándor 1890-ben Kolozsváron, evangélikus családból született, evangélikus vallásra keresztelték, a kolozsvári református kollégiumban nevelkedett, de a katolikus hit és liturgia kérdéseiben is tájékozott volt. Erdélyben a felekezeti békének és toleranciának — akkor még nem élt a köznyelvben az ökumené fogalma — egyébként is nagy a hagyománya. Amikor Reményik anyjának ajánlott versében lelkének vágyát fogalmazza meg, önmagát a katolikus templomokban égő és világító örökmécshez

Sík Sándor
Reményikről

hasonlítja. Máskor a gyónás metaforáját használja. Van verse, melyet Prohászka Ottokár emlékének szentelt, és van, amelyben a kolozsvári ferenceseket köszönti. Szívesen olvasott föl a kolozsvári szeminárium kispapjainak, és verset írt a nagyvárad-i premontrai rendház csendjében. A halála utáni évben, 1942-ben költészetét Sík Sándor méltatta. (Ez az írás szolgált 1997-ben a Kolozsváron, a Polis Kiadónál megjelent, Reményik válogatott verseit tartalmazó kötet előszavául.) Reményik hangja a *vox humana* — mondja Sík Sándor. „Több benne az ember, mint a költő”, de a kettő nála egy. „Papi lélek”, „igehirdető” költő, „halk hangú vátesz” — ezekkel a szavakkal jellemzi. És Sík Sándor megbecsülését jelzi az is, hogy *Az olvasás tudománya* című, 1948-ban írt, de csak 2000-ben kiadott könyvében Reményik nevét Babits és Szabó Lőrinc nevével együtt említi. Az elismerést nem éppen bőkezűen osztogató szerző őket tartja a kortárs magyar lírából azoknak a költőknek, akik „elsősorban gondolatilag, eszmeileg reflektálnak” a világ jelenségeire. A fentiek alapján elgondolkasztató, hogy Reményik neve a Vigiliában mégis csak 1940-ben bukkan föl először.

Reményik első verse
a Vigiliában

Erre is Észak-Erdélynek az anyaországához történt visszacsatolása adott alkalmat, ugyanis a Vigilia 1940. szeptemberi száma *Visszatérő erdélyi költők* cím alatt hét költő között Reményik egyik költeményét is közölte. A vers címe: *Jaj, nagyot kértél...* Keltezése: 1937, Kolozsvár. Korábban a költő *Magasfeszültség* című kötetében jelent meg. Igazi „kulcsvers”: Reményik egyik központi gondolatát, a hűség, a maradás eszményét fogalmazza meg. A költőt barátja arra kéri, hogy segítsen neki kimenekülni Erdélyből. A költő válasza: „Tizennyolc éve prédikálom: *maradni*, s a fészken megülni: / Én segítsek Neked innen kimenekülni??” A szülőföldre való hűséget, a maradást aláhúzással, megismételt, indulati tartalmú írásjelekkel is hangsúlyozott gondolat ma leginkább Kányádi Sándor költészetében visszhangzik. Reményik azt mondja: „Nem segíték. Ha tehetném is: *nem akarom*. / Szakadjon le tőből inkább a két karom!” Kányádi Illyés Gyulának „odaátra” ajánlott versében, a *Krónikás ének*ben ezt olvassuk: „akik elmentek közülünk / nem voltak közülünk valók / mert ha közülünk valók lettek volna / nem mentek volna el”.

Magasfeszültség

A Vigilia 1940. szeptemberi számában kétszeresen is jelen van Reményik Sándor. Ugyanis a lap „Könyvek” rovatában Meggyes Ete éppen azt a Reményik-kötetet, a költő 1935 és 1940 között írt verseit tartalmazó *Magasfeszültséget* ismerteti eléggé terjedelmesen, amelyből valószínű a szerkesztőség a *Jaj, nagyot kértél...* című költeményt közlésre kiválasztotta. „A könyv, mint minden Reményik-könyv, élmény: egy igaz ember-költő arca. Nem gondosan összezsírozott szavak, nem csupán versek ezek; költemények: mögöttük a sokszínű, fájdalmas igaz élet” — írja a recenzió. Az írás némileg beszűkítő tartalommal Reményik „erdélyi

költő” voltát hangsúlyozza. És amikor a kritikus arról beszél, hogy „ez a művészi Erdély-szerelem sokszor tragikus hangon síkít a versekben”, a kiemelt, a példaként említett versek között éppen a *Jaj, nagyot kértél...* címűre hivatkozik.

A Vigilia első korszakában a lap egyik „vezéralakjának” Mécs Lászlót tekintették, aki egy időben névlegesen főszerkesztőként is jegyezte a lapot. A hihetetlenül népszerű (másfelől bizonyos mértékig épp ezért roppant irigyelt) Mécs Lászlót huszonöt éves költői munkássága alkalmából a folyóirat 1941. júniusi számában köszöntötték. Reményik is, aki már egy 1924-es kelezésű versét, a *Predestinációt* a költőnek ajánlotta, ott van a Mécs Lászlót ünneplők között. *Költő a költőről* című írásában elmondja, hogy ismeri, olvasta Mécs könyveit, de most csak egyetlen vonását akarja kiemelni: „Miniatúrt adni valahogyan róla.” Lirájának legfőbb vonása „a *Ritmus*: mely teljesen jellemzi őt”. Bővebben kifejtve: „Az emberi és az isteni tűz változó ritmusa, amely kigyújtja alakját.” Lobogó temperamentum, döbbenetes őszinteség — ezek jellemzik a költőt, de alkotásának veszélyét is látja. Az ünneplés fénye nem vakítja el Reményiket, és Mécs költészetének hibáit is felsorolja. Ezek: fegyelmezetlen, bőbeszédű, túlszúfolt, szétfolyó. Egyetlen versét emeli ki és dicséri, a *Vitatkozás a hírharanggal* címűt.

Mécs nem érezhette bántónak Reményik köszöntőjét, mert a Vigilia következő számának élén a költő *Másnak nem fájni* című versét találjuk. Ez már a súlyos beteg Reményik vallomása. A költő lövedékhez, könnyen robbanó bombához hasonlítja jelenlegi, kínoktól gyötört önmagát: „én: eleven érző lövedék”, mondja. Késlelteté a robbanást, halasztaná halálát: „Azért Uram, ha úgy végezted rólam, / Hogy végzésedből mégis robbanok: (...) *De robbanásom senkit se sebezzen!*” A sort aláhúzással emeli ki. A vers legfontosabb közlése: „Jaj, senkinek fájni nem akarok.”

Reményik Sándor ötvenegy éves korában, 1941. október 24-én hunyt el Kolozsváron. Sírjánál a Házsongárdi temetőben Bánffy Miklós búcsúztatta: „mindenütt ott lesz, és örökké, ahol él, küzd és szenved a magyar”. A Vigilia 1941. decemberi számában Fényi András hosszabb tanulmányban méltatja költészetét. Végigtekint a költő pályáján az 1918-ban megjelent első könyvétől, a *Fagyöngyöktől* a *Végvári-verseken* át (1918–21) az utolsó kötetig, az 1940-ben megjelent *Magasfeszültségig*. Látja a változást, a fejlődést a korai, túlzottan a kor aktuális, politikai jelszavaihoz tapadó hangtól az „ahogy lehet”, a modus vivendi parancsának megfogalmazásáig. „Új líránk legfenkébbébb egyénisége” — mondja a kritikus. És ars poeticáját így jellemzi: „A költészet számára nem játék, hanem Isten-szolgálat a szépség által.” Főbb témái: a fájdalom, a betegség, az emlékek, a szerelem, a természet, a vívódó, istenkereső hit. Minden életmű lezárulásakor fölvetődik a kérdés: „Mi maradt belőle?” A kritikus válasza: „Egy szép, nemes, áldozatos élet példája s ennek az életnek lírai napló-

Reményik utóélete

ja.” Fényi András tömören, jó érzékkel és már ekkor érvényesen foglalja össze Reményik költészetének fő vonásait: „Költészete szerencsés szintézise az új magyar líra hangulati fogantatású stílusának és a nemzeti klasszicizmus gondolati, a belső formát mindig megőrző tisztaságának.”

Sok idő, harminchét év telt el addig, amíg Reményik Sándor neve ismét fölbukkant a Vigiliában. Költészetét a háború előtt a kortársak közül a legjobb szemű kritikusok, Németh László, Alszeghy Zsolt, Babits Mihály, Sík Sándor méltatták, de a marxista irodalomtörténet-írás csupán a Végvári-versek költőjét látta benne, és a nacionalizmus, az irredentizmus vádjával marasztalta el. Még a legfrissebb, 1994-ben megjelent *Új Magyar Irodalmi Lexikon* is azt írta róla: neve „a belenyugvást nem ismerő irredentizmussal forrt egybe”. Művei mellett ez a jelző évtizedekig élt, és elegendő volt, hogy verseit ne szavalják, írásait ne adják ki, munkásságára ne hivatkozzanak. Ezért nem kis szerkesztői bátorságnak könyvelhetjük el, hogy a Vigilia 1978 szeptemberében — Doromby Károly szerkesztése idején — Reményik Sándor három levelét közölte, melyet Raffaelli Rafaela irgalmas nővérnek írt, valamint a levél-dokumentum mellett ugyanabban a számban helyet adott a költő két fontos versének. Az irodalomtanár szerzetes nővér 1937 és 1968 között számos magyar íróval levelezett, és hagyatékában megmaradtak Reményik hozzá írt levelei is. Raffaelli Rafaela levelesládájából több levelet Rónay György publikált először a Vigilia 1975. augusztusi számában.

Reményik három levele

Az 1939 novemberében írt levélben a költő azt a medaillon ajándékot (Mária-érmet), azt a „csodás érmet” köszöni meg, amely végre eljutott hozzá, és amelyet most Magyarországról Erdélybe visz magával. „S úgy lehet, nagy szükségem lesz még rá.” Sajnálja, hogy nem tudott ellátogatni abba az intézetbe, ahol a szerzetes nővér akkor élt, és „ahol, mint hallom, úgy szeretik verseimet”.

Az 1940. április 18-án, Kolozsváron kelt második Reményik-levélből ugyancsak egy meghívásról értesülünk, amely Rafaela nővértől érkezett, amelyet azonban a költő betegsége miatt nem tud teljesíteni. De bízik egy könyvnap, júniusi budapesti útban. Maga helyett addig is néhány legújabb versét küldi el.

Egy évvel később, 1941. április 28-án újabb és igen terjedelmes levelet írt a költő. Ez a levél a Vigilia 1941. júliusi számában közölt *Másnak nem fájni* című vers érzelmi és gondolati körében keletkezett, és mindössze fél évvel a költő halála előtt íródott. A megszólítás is bensőségesebb, „Kedves” helyett „Kedves Jó Rafaela nővér”, az elköszönés is személyesebb, „mély tisztelettel” helyett „igaz híve”. A zaklatott, feszült, fájdalommal átszőtt levélben hosszú hallgatását menti a költő, részletesen ír betegségének tüneteiről és a betegség lelki hatásáról. Szavaiban nincs semmi túlzás. „Néha az örület, néha az öngyilkosság határán érzem magamat (a levél végén Teleki Pál tragikus halálát említi), de tudom, hogy ez

Üres kardhüvely

utóbbi elkövetni nem volna úgysem erőm, s érzem azt is, hogy voltaképpen nagyon szeretnék még élni, az eddiginél Istennek tetszőbb életet, nemcsak versben, hanem általában lélekben, igazságban és másoknak örömet szerző *munkásságban*.” A levélhez néhány újabb költeményét mellékeli, köztük a néhány nappal korábbra, 1941. április 23-ra keltezett *Üres kardhüvely szől* című versét, melyet a levél után a Vigilia közre is ad. Önmagát, lelkiállapotát („A katolikus hívőknek van erre nagyon jó szavuk: »lelki szárazság«. Az enyém több ennél, nem tudom meghatározni”) az üres kardhüvelyhez hasonlítja. „Kereslek Lélek — / Szomjazom Reád — / Nem lehetnek szomjasabbak a fák / S a füvek szomjasabbak nem lehetnek / Harmat s eső után / Mint ahogy én aszottan epedek / Lélek, utánad.” Ezekkel a szavakkal kezdi a verset, majd Károlyi Gáspár biblia-fordításának nyelvére emlékeztető hangon így folytatja: „Mert íme, megüresítettem megint — / Hogy ne legyenek egyéb / Mint hüvely, melyből kiröppent a kard —”.

Fény-torony

A levél-dokumentum mellett közölt másik Reményik-vers a Babits Mihálynak ajánlott, és Budapest, 1941. február 11-re keltezett *Fény-torony*. A saját betegségével küzdő Reményik a másik, az ugyancsak halálos betegségtől szenvedő, mesterének tartott költőhöz fordul, és így szólítja meg: „Jaj, Költőtársam, máig legnagyobb, / Utolsó Fárosz az előttem járó / Nagy nemzedék fény-tornyai közül.” Azonosul fájdalmával, és tanulni akar tőle most is: hogyan kell a szenvedést vállalni és elviselni. És marasztalná az „állig fegyveres vad világban”: „Maradj velünk, sugárzó Fény-torony — / Nagyon sötét lett künn a tengeren.” A vers további történetéhez tartozik, hogy Babitsnak még volt ereje versben válaszolni költőtársának. A Babits Mihály összegyűjtött verseit tartalmazó kötet legutolsó darabja az 1941. febr.-márc. keltezésű *Egy verses levélre* címet viselő, Reményik Sándornak ajánlott költemény. Babits 1941. augusztus 4-én halt meg, ötvennyolc éves korában. Az ötvenegy éves Reményik néhány héttel élte túl. A kínok közt vergődő Babits üzenetét talán még olvasta társa: „A versed édes és kegyetlen. (...) s a költőgető hang, a hang / kínok és álmok közt örökre / zeng tovább édesen s kegyetlen.” Babits legutolsó, teljes értékű versét közlésre az akkor induló pécsi folyóirat, a *Sorsunk* számára — a szerkesztő Várkonyi Nándor kérésére — Weöres Sándor szerezte meg a már nagybeteg költőtől, de a vers már a költő halála után a *Sorsunk* 1941. 1–2. számában jelent meg.

1980-ban, Reményik Sándor születése után kilencven évvel oszlani látszott az irodalomtörténeti vakság és homály. Erdélyben Marosi Péter, itthon Czine Mihály és Imre László értő és avatott tanulmányai ébresztették a költő nevét. Folyóiratok, az Utunk, az Irodalomtörténet foglalkozott Reményik munkásságával, és elérkezett az idő, hogy versei — először istenes versei — nyomtatásban, egyházi kiadónál, *Jelt ad az Isten* címmel újból az

olvasó kezébe kerüljenek. E kötet megjelenése teremtett alkalmat arra, hogy a Vigilia 1982. 1. számában Pomogáts Béla — az egyik Reményik-kötet címét kölcsönözve — *Romon virág* címmel Reményik Sándor munkásságával foglalkozzék. Ő is a több évtizedes mulasztás és hallgatás fölemlítésével kezdi esszéjét: „Munkásságát a gyanakvás és félreértés számúzta” az irodalmi köztudatból. Végigtekint a költő pályáján: első verseskötetét, a *Fagyöngyöket* (1918) még a századvégi „világfájdalom” színezte át, a Végvári álneven megjelent verseket „keserű indulat” fűtötte, később „az emberi egyetemesség” gondolatát hirdette, és példaképének Rilket és Babitsot tekintette. A kötetben közzétett istenes versekből a költő istenkereső vágyát és „Istenéhez menekülő” szándékát olvassa ki a kritikus, és gondolkodásának „kori okumenizmusát” hangsúlyozza.

A nyolcvanas évek közepétől egymást követik a Reményikkel foglalkozó tanulmányok az erdélyi és a hazai folyóiratokban, különféle kiadóknál gyűjteményekben látnak napvilágot válogatott versei. A Lakatos István-féle antológia, a *Hét évszázad magyar költői* (1996) már kiemelten, tizenkét verssel szerepelteti. 1998-ban az Erdélyi Szépmíves Céh *Reményik Sándor emlékönyvet* jelentet meg. 2000-ben Budapesten két kötetben megjelennek *Reményik Sándor összes versei*.

Reményik Sándor költészetének megismertetésében, majd méltatlan mellőzése után a költő újralfedezésében és méltatásában a maga sajátos eszközeivel a Vigilia is részt vállalt. Hozzájárult ahhoz, hogy igazolódtak és ma újból érvényesek Babits Mihály 1940-ben, előbb a Nyugatban, majd a Pásztortűzben is megfogalmazott szavai: „Reményik magyar költő. A magyar költő mind egy család. Akár innen, akár túl a Királyhágón. Szelleme egyazon családfáról szakadt... Minden magyar költő egy kicsit erdélyi is, mert a szellemi családfa gyökerei Erdélybe is elágaznak. De viszont mindenki, aki Erdélyben magyarul versel, ha igazi költő, több mint csak erdélyi. Reményik Sándor is több mint erdélyi... Az erdélyiség csak annyi benne, mint a levegő zamata, az otthon levegője, mely minden igaz költő sorait átlengi...” Verseiből „Egy halk, magános, egyéni töprengésekben élő, inkább elmélkedő és szemlélődő, mint szenvedélyes vagy szónoki hajlamú ember szeméi néznek ránk...” Babits elsősorban Reményik úgynevezett szerelmi költészetét, valamint a „történelem viharai” által fölvetett kérdésekkel foglalkozó úgynevezett „közösségi” verseit dicséri. A *Magasfeszültség* című kötet méltatását ezekkel a szavakkal foglalja össze: „A költő Reményik évei nehéz évek voltak. Nehéz és küzdelmes kisebbségi évek, ezer veszéllyel és kelepccével. Azt hiszem, ebben a helyzetben senki sem tudott volna tökéletesebben viselkedni, mint Reményik viselkedett. A költői tehetség nem volt elég itt, sőt nem is volt a legfontosabb. A versekhez ember kellett, s a költő értékei emberi értékek. Ember, erdélyi ember és magyar.”

V. BÁLINT ÉVA

Vizi E. Szilveszterrel

Történelmet írt a Mindentudás Egyetemének húsvéti előadásával. A többször megismételt műsorban, amelyet így több millióan láthattak, Erdő Péter prímás, érsek és Schweitzer József főrabbi beszéltek a húsvét közös motívumairól, a legújabb bibliakutatók fényében. Az MTA elnökeként Ön volt az adás ötletgazdája, moderátora és láthatatlan szerkesztője. Úgy tudom, már korábban is erősen pártolta a zsidó-keresztény párbeszédet.

Világszerte ismert agykutató. Kollégái többnyire hívő emberek. Önnél hogyan áll: hívő emberként lett tudós vagy tudósként lett hívő ember?

Én azt hiszem, hogy mivel a kereszténység és a zsidóság gyökerei közősek, ma is van közös üzenetük. Hiszen még a 21. században is az embereket az érdekek azonossága köti össze inkább, mint az értékek megítélése. Ezért tartottam rendkívül fontosnak már az elmúlt évtizedekben a két vallás közös üzenetét. A tudós ethosza, az igazság keresése eleve az értékrendben való gondolkodást feltételezi. Amikor a Mindentudás Egyetemét kezdtük tervezni, kettős célt követünk. Egyrészt közérthetően és mindenki számára felfoghatóan akartuk átadni azt a tudásanyagot, amely jellemző korunkra. Ezzel egy tudásalapú társadalom megteremtését próbáljuk segíteni. Másrészt a tudós mindennapi tevékenységének alapjául szolgáló igazság keresésével akarjuk a nézőket megismertetni és erkölcsre nevelni. Igen, jól látta, híve vagyok a két vallás közelítésének. El is mondtam az említett adásban, hogy nem párbeszédre, hanem párbeszédre van szükség. Talán történelmet írtunk azzal, hogy egymás mellé ültettük a két tudós főpapot, akik az ország milliós nyilvánossága előtt beszélhettek arról, mi köti össze vallásukat. S párbeszédük nem titkolt üzenete volt, hogy miként neveljük az újabb generációkat a tízparancsolat betartására. Természetesen hasonlóképp fontosnak tartom másik célkitűzésünket (amely a többi előadás feladata), a korszerű ismeretek bővítését.

Az elmúlt évtizedekben a vallási nevelés — akár az ismeretterjesztés szintjén is — óriási hiányokkal küzdött. Meggyőződésem, hogy az előítéletek ellen a legjobb szer a tudás hídjának építése lehet. A szellemi hídverés — akár papírból is, miként a főrabbi úr fogalmazott — nagyon fontos dolog. Tudós emberként bizton állíthatom: ha megismerjük egymást, megtanuljuk egymás értékeit is elfogadni. Beszélni kell a dolgokról. A magyar társadalomnak soha nagyobb szüksége nem volt a közös beszédre, mint most. Mert az előítéleteknek egyetlen nagy ellenfelük van, s ez az ismeret.

A hithez kétféleképpen lehet eljutni. Az egyik út, amikor — a dogmákat automatikusan elfogadva — az elemi katekizmussal kezdve jut el valaki a hitig. Ám létezik egy másik út is, amely a tudósokat talán inkább jellemzi. Az élő és élettelen világ feltárása közben döbben rá az ember arra, hogy fantasztikus tökéletesség és harmónia működik a természetben. S minél jobban megismeri a természet titkait, annál inkább érzékeli saját kicsinységét.

A világmindenség kutatása, az anyag végtelenül kicsi részeinek, a nanotechnológia csodáinak megismerése, a fizika törvényeinek egyesítésére vonatkozó kutatások, az élet eredetének kiolvasása a DNS láncokból, a tér és az idő szimmetriájának megértése, a globalizáció társadalmi hatásának vizsgálata ma a tudomány nagy feladatai közé tartozik. De a 21. század mégiscsak az emberi élet és halál titkainak megfejtésével, az én, az ego kérdéseinek megválaszolásával, a test és lélek feltételezett dualizmusával foglalkozik.

Azt a metaforát szoktam használni, hogy a tudás egy gömb. Az idő előre haladtával a tudós egyre többet tud és a gömb egyre nagyobb. De a gömb felszíne mindig az ismeretlennel érintkezik. S minél nagyobb a gömb, annál nagyobb felülete. Egyre jobban rádöbbenünk arra, hogy milyen csodálatos a világ, milyen óriási a fel nem tárt, meg nem ismert terület. S ennek a „reménytelenül” nagy ismeretlennek az elfogadása az embert valahol az istenhit felé ragadja. Az összhang, a harmónia és a végtelen felfogása, illetve felfoghatatlansága.

Gondolom, gyermekkorában vallásosan nevelték.

Igen, én a Sacré Coeurbe jártam, ahol különböző vallású gyerekek voltak együtt. Ez a negyvenes évek derekán volt, később a bencések következtek. Amikor őket megszüntették, mentem el a Fáy utcai gimnáziumba. (A vészkorszak idején a szüleim bujtatták az üldözötteket, családomban a kereszténység ezt is jelentette.) Nem csupán otthoni nevelés kérdése, hogy hit nélkül nem lehet élni. A hitetlen embernek is van hite. Ő abban hisz, hogy nem hisz. Én azt hiszem — Polányival együtt —, hogy a tudósnak szüksége van a hitre. Gyakorta olvasom Karl Popper műveit. Ő Sir John Eccless-szel közösen írt egy könyvet. Egyikük ugye liberális filozófus, a másik mélyen hívő katolikus agykutató, aki a szentszéki akadémia tagja. Könyvük címe: *Én és az agyam*. Ebben közösen tesznek hitet amellett, hogy hit nélkül nem létezik tudományos teljesítmény. Hogy hitre minden embernek szüksége van. A *Fides et Ratio* című enciklikában II. János Pál pápa azt hangsúlyozta, hogy a hit és az értelem találkozása jelentős lépés, és fontos szerepe van annak a törekvésnek, hogy felismerjük az igazságot. Hangsúlyozta, hogy a hit és az értelem kölcsönösen segítséget tud nyújtani egymásnak.

Nyilván örült, hogy 2002-től aktív kutatóként érhettem meg. Hiszen a géntérképről szóló, történelmi jelentőségű bejelentést már mint akadémiai alelnök, ismert agykutató ismerte meg.

Fantasztikus dolog, hogy az emberi test replikációjának alapját megoldották. E hatalmas könyvet betűrendben ismerjük, de még nem tudjuk igazából, hogy mint jelent. Felfedezése óriási előrelépés az orvostudományban. Meggyőződésem, hogy ennek ismeretében tíz-tizenöt éven belül jó néhány betegség gyógyítható lesz a génsebészet segítségével. Az örökölhető betegségek megszüntethetők lesznek. Az átlagéletkor mintegy 15–34 évvel kitolódhat, jelentősen javíthatja az öregkori életminőséget, a testi és szellemi munkaképességet. Hogy azután ez milyen szociológiai és gazda-

sági következményekkel jár — akár a munkaerőpiacon, akár a hosszan élő nyugdíjasvilágban —, azon főjön a társadalomkutatók és a politikusok feje. S e felfedezés — mint sok más tudományos ismeret — nagy veszélyeket is rejt magában.

Ezekről kevesebb szó esik. Örülnék, ha most bővebben kifejténé.

Akarva-akaratlan, de a modern eugenika is érintve van benne. Ez azt jelenti, hogy az ember szeretne valami jobbat, tökéletesebbet előállítani az öröklés útján. Az az ötlet, amely meglehetősen gyakran bukkan fel a sajtóban, hogy miként lehetséges tíz Albert Einstein előállítása, abszurd fölvetés. Kosztolányi szavaival élve „Ilyen az ember. Egyedüli példány. / Nem élt belőle több és most sem él, / s mint fán se nő egyforma két levél, / a nagy időn se lesz hozzá hasonló.” Hiszen még az egyetétű ikrek sem egyformák, pedig ők hasonmás emberek, genetikailag teljesen azonosak. Nem lehetnek egyformák, mert eltérő az agyuk működése (ez az én szakterületem) és mert az ontogenezis során másként érik őket a külvilág ingerei, a szociokulturális hatások, melynek következtében a reflexeik is különböznek. Albert Einsteint már csak azért sem lehet klónozni, mert nem lehet reprodukálni a korát, családi és társadalmi környezetét. Éppen ezért akkora a jelentősége a nevelésnek, azoknak a kis- és nagyközösségeknek, amelyek körülveszik az embert.

Ettől még beköszönhet a Huxley által elképzelt szép új világ. Lehet majd bizonyos adottságú-képességű embereket gyártani, s a géntérképadatait nemcsak orvosok ismerhetik meg.

Éppen ezért beszélek modern eugenikáról. S ezért tartom veszélyesnek az efféle tanok hirdetését, mint hogy elő lehet állítani egy olyan embert, aki szuper atléta, ahogy az emberiséget tragédiába sodorta a magas kékszemu ideális német férfi előállításának ideája is. Meggyőződésem, hogy nagyon sokat fog segíteni a géntérkép felfedezése az emberiségnek, de hatalmas veszéllyel is járhat. Ilyenkor kell megszólalniuk a tudósoknak, ahogy Szilárd Leóék is tették egykor az atombomba felhasználását illetően.

S mit értek el vele? Az atombombát végül is ledobták!

Nem becsülném le, amit elértek. Hiszen elindult és később hatalmasra nőtt egy mozgalom. S épp az ő példájukból tanulták meg, tanultuk meg sokan, hogy van, amikor meg kell szólalni. Ezzel függ össze az is, hogy ma Európában és az USA-ban tiltott a genetikailag manipulált ember előállítása. Gondoljunk bele, az egyik legcsodálatosabb emberi megnyilvánulást, a természetes szaporodást, a szerelmet zárna ki, ha szabad utat kapna! A hasonmás ember előállítása esetén nincs okvetlenül szükség férfira. Ebben az esetben csak nőkből állna a világ; hát milyen világ lenne az? A biológia csodái — akár a fizikáé is —, ha rosszra használják, az irgalmatlan pusztításokat végezhet. Ezért kap ismét hangsúlyos szerepet korunkban az erkölcs, ezért kell a tudósoknak is megszólalniuk. Ezért kell visszamennünk a gyökerekhez, az Ó- és Újszövetség üzenetéhez, a tízparancsolathoz, a keresztényi szeretethez, valamint a görög filozófiához.

A tudós megszólal, s a politikus vagy az üzlet-ember félrehall... De beszéljünk most egy másik, az emberi méltósággal összefüggő, napjainkban sokat vitatott kérdésről. Húsvét a halál misztériumát is jelenti. Ön sokat foglalkozott a az eutanázia problémájával. Az Alkotmánybíróság állásfoglalása szerint hazánkban tilos az aktív eutanázia. Passzív formájának is csak az eddig honos gyakorlatát engedik meg, melyhez élő végrendelet, a „living will” szükséges. Mi a véleménye erről?

Nálunk azért nem működik rendesen a hospice, mert nincs pénz rá, nincs gyógyszer, a kórházak állapota siralmas. Ezért én némi képmutatást érzek, amikor az emberi méltóságra hivatkoznak. A hívő ember távozását talán megkönnyíti a feltámadásban vetett bizalma, de a társadalom egészét megilleti az emberhez méltó halál.

Életünk végessége ad értelmet életünknek. Az elmúlástól való félelem hatására keletkezett a halálon túli valóság reménye. A keresztény hit az Isten és az ember párbeszédese kapcsolatra épít. A zsidó-keresztény hagyományban az ember istenhitével meghaladja a végességet, hisz a feltámadásban, ugyanakkor a földi életet is értéknek tekinti. Más vallásokban — a hinduizmusban vagy a buddhizmusban — a reinkarnáció lehetősége oldja a halálfélelmet.

A zsidó-keresztény kultúra előtérbe helyezi az emberi élet valódi értékét. Az eutanázia — akár az aktív, akár a passzív formája — valahol az emberi élet értékének csökkentését jelenti. Vajon joga van-e egy embernek egy másik ember életét kioltani? Vagy segídezni benne, még akkor is, ha ő maga kéri. Szerintem a lelkiismeret nem engedhet meg ilyesmit. Láthatja, én konzervatív vagyok ebben. Tudjuk jól, e kérdés legfőbb ellenzői az orvosok közül kerülnek ki. Az élő végrendelet esetében a beteg írásba adja, hogy amikor a fájdalmai kibíráhatatlannak válnak, ne kezeljék tovább, ne hosszabbítsák meg életét. Ez valójában a terápiás túlbuzgóságról, a felesleges kezelésről való lemondást jelent. Ez egyben erkölcsi csileg is felmenti az orvost, hogy már nem is a beteg javát szolgáló kezeléssel meghosszabbítsa a beteg értelmetlen szenvedését. Ez igazából nem is az eutanázia kérdése. A hippokratészi esküben is az áll, hogy „mérget senkinek nem adok még akkor se, ha maga kéri, és erre még csak tanácsot se adok”. A szentszéki állásfoglalás is arról szól, hogy biztosítani kell a halál közeli betegnek az emberhez méltó halált, s gondos fájdalomcsillapítással, szerető emberi közelléttel segíthető élő a békés halál. A hospice mozgalomnak is ez a célja. De hogy az orvos aktívan vegyen részt valakinek a halálában, azt a modern társadalomban is elképzelhetetlennek tartom.

Ez igaz. De akkor is képmutató lenne a társadalom, ha törvényt hozna az eutanázia valamelyik formájáról, s továbbra is kirekesztené magából a haldoklót, illetve a vele foglalkozó családtagot. Kétségkívül el kell döntenie azt is a társadalomnak, hogy mennyit hajlandó áldozni a haldoklóira. A modern társadalom kirekeszti magából a haldoklót, és a rokonságot is válaszút elé állítja. Az orvosoknak el kell sajátítaniuk az úgynevezett „palliatív medicina” ismereteit. Biztosítani kell az erre speciálisan kiképzett ápolószemélyzet anyagi-erkölcsi megbecsülését, és természetesnek kell tartani a család, adott esetben a baráti kör részvételét a haldokló gondozásában. A nemzetközi vizsgálatok azt mutatják, hogy ezek a megoldások vezetnek az eutanáziát igénylők számának csökkenéséhez azokban az országokban, ahol valamelyik formáját már legalizálták.

Az élet és a halál kérdéseiről szövegesen szólva szívesen hivatkozik a magyar szépirodalomra. Úgy látom, nagyra tartja a magyar nyelvet.

Ha jól értem, az Ön számára az irodalom, a nyelv nemcsak munkaeszköz, hanem — miként a zene is — nélkülözhetetlen életelem. Hogy alakult ez ki?

Nem maximalista egy kicsit?

És van ideje arra, hogy rendszeresen reflektáljon magára?

Szelényi Iván mellett Ön vetette fel elsőként az agyelszívás gyászos következményeit. Több évtizede ennek, akkor még egyszerű kutató volt. Most az Akadémia elnökeként mások a lehetőségei. S az uniós csatlakozás is átalakítja a külföldi munkavállalással kapcsolatos helyzetet.

Igen, kiválóan alkalmas a tudományos gondolkodás eredményeinek rögzítésére, mert rendkívül tömör. Például egyetlen szóban képes belefoglalni az idő- és helymeghatározást is. Szigorú szabályrendszere és mondatfűzése elősegíti a természettudományos gondolkodást. Ilyen mértékű koncentráltság kevés nyelvben fordul elő. A Nyugaton nagy sikert elért tudósaink többnyire idegen nyelveken publikáltak, de magyarul gondolkodtak.

A tudós a természet törvényszerűségeit tárja fel, de nem tudja kifejezni esztétikumát. Eerre csak a költő, a művész képes. Az emberek egymásközi kapcsolata is nagyon érdek. A társadalomtudós sokat le tud írni ebből, de hogy mi van mögötte, abban mintha ismét a költészet lenne illetékes. Nagyon tetszik, ahogy Arany János formulázta „Ars poetica”-jában: nem a valót, hanem annak égi mását kell megírni. Nekem szükségem van a dolgok égi mására is, hogy teljes legyen az életem.

Lehet, hogy az vagyok. De szerintem minden embernek igénye van a teljességre. Csakhogy a körülmények ismételt akadályozzák, körbeveszik, lehatárolják. De hát szükségünk van arra, hogy rendszeresen reflektáljunk önmagunkra, ha tetszik, számadást készítsünk...

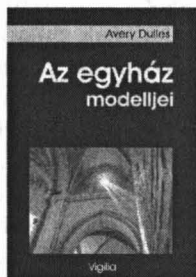
Naponta legalább egy-egy mondatot vagy gondolatot írok bele a régóta vezetett naplómbe. Arról, hogy mit gondolok éppen egy-egy eseményről vagy általában a társadalomról. Ötletjegyzék, nem hűségös regisztrációja életemnek, de egyfajta szellemi mentálhigiénia. A Mindentudás Egyetemének szervezésekor például bele-beleírtam kétségeimet a fogadtatását illetően. Ám az emberek igen jól fogadták, és csak egy-két mocskolódó sort kaptam. Ha van időm, akár egy félórányi, leülök és gondolkodom. S ha az ember gondolkodik, akkor már azzal foglalkozik, amit lényegesnek tart.

A tehetségek itthon tartása primer gazdasági érdek egy olyan korban, amikor a gondolat hihetetlen gyorsasággal válhat terméké. Ha egy generáció azt látja, hogy legjobbjait anyagilag-erkölcsileg megbecsülik, akkor ha el is megy, visszajön. S akkor még nem említettem az „Üllői úti fákat”, melyek engem mindig visszahívtak, holott igen szerencsés kondíciókat ajánlottak nekem. Azt hiszem, hogy úgy van, ahogy Babits írta: „nem madár vagyok, csak falevél. / Amelynek fája ha kidől, tovább ő sem él.” Valamennyien falevek vagyunk. Ebben az országban, amely genetikailag egy nagy pályaudvarra emlékeztet — ezt mindig elmondom —, igencsak keveredtek a gének, a töröktől a szlávokig. Ide visszavágyunk az emberek. Mert ez az ország mindig befogadó volt. Csak a telefonkönyvet kell felütni, hogy lássuk: hányféle náció neve fordul elő

benne! Mindenféle eredetű ember él itt együtt. Hol van még egy irodalom, amelyik ilyen rendezőpályaudvarból kiindulva épült ki? Éppen ezért csodálatos a magyar irodalom, a magyar film.

Én ahhoz a nemzedékhez tartozom, amelyik még észlelte a Szálasi-korszak szörnyűségeit, végigélte Budapest ostromát, tanúja a zsidóüldözésnek, s azt is látta, hogyan szedik össze a férfiakat a felszabadítók „malenkij robot”-ra. Ahhoz a nemzedékhez tartozom, amelyet kitelepítettek, megaláztak, amelyben még ma is fellelhető a „csengőfrász” kiolthatatlan reflexe, amelynek személyes tapasztalatai vannak, hogy hogyan vitték el a papokat, apácákat, amely végigszenvedte a padlások lesöprését és a föld elvételét, amely részt vett az 1956-os forradalomban, s hallotta a Szabad Európa rádiót segítséget ígérni, ami nem érkezett meg, látta a megtorlást, majd megélte a konszolidációt, a „legvidámabb barakkot”, az egyre közkedveltebb Kádár Jánossal. Ez a nemzedék sokat tűrt, sokat tapasztalt. S talán éppen az a küldetése, hogy megjelenítse és továbbadja a magával hozott történelmi tapasztalatot, amely nélkül nem lehet országot építeni. Mert a mába érő múlt nemcsak jelenünket, hanem jövőnket is befolyásolja. Ismét a hídépítésnél tartunk, ami számomra is a legszemélyesebb feladat.

ÚJ KIADVÁNYAINK

Avery Dulles: Az egyház modelljei

Ára: 1.800,- Ft

Elisabeth Kübler-Ross – David Kessler:

Élet-leckék

Ára: 1.600,- Ft

Terri Apter: A magabiztos gyermek

Ára: 1.600,- Ft

ELŐKÉSZÜLETBEN

Wolfgang Beinert: A katolikus dogmatika lexikona

Megvásárolható vagy megrendelhető a Vigilia Kiadóhivatalban:

1052 Budapest, Piarista köz 1. IV. em. 420.; Telefon: 317-7246; 486-4443;

Fax: 486-4444; Postacím: 1364 Budapest, Pf. 48.

Elhagyatottság és szabadság

MIHÁLYI ANIKÓ

I.

„Mert elhagyatnak akkor mindenek” (Pilinszky)

1965-ben született. Az ELTE magyar-országi nyelvészet szakán végzett. A Budai Ciszterci Szent Imre Gimnázium tanára, a Szent Edith Stein osztály osztályfőnöke.

Elhagyatottnak lenni fáj. Nagyon. Annyira, hogy az élet maga is értelmetlenné válik. Illés próféta behúzódott a pusztaiba, és „leült egy borókabokor alá és a halálát kívánta” (1Kir 19,4). A tékozló fiú örült volna, ha éhségét a sertések eledelével csillapíthatja, de senki nem volt, aki adott volna neki akár ebből is. Jézus a Getszemáni kert magánya után a zsoltáros Dáviddal együtt kiált fel a kereszten: „Istenem, Istenem, miért hagytál el?” (Mk 16,34).

Az egyedüllét s a magány megtapasztalása létezésünk értelmére/értelmetlenségére irányítja figyelmünket. Olyan peremhelyzetbe állít bennünket, ami elől vagy elmenekülnünk, vagy új válaszokat keresve tér és idő új dimenziója nyílik meg előttünk, amely a szabadság reményével ajándékoz meg bennünket.

A József Attila-i téli éjszaka elviselhetetlen magánya, ahol „összekoccannak a molekulák”, ahol a „lég finom üvegét megkarcolja pár hegyes cserjeág”, a misztikus irodalom ismerős élménye. A lélek sötét éjszakájának pillanata ez, ahol és amikor a lélek elveszít minden tájékozódási pontot, és csak zuhan lefelé. (Keresztes Szent János két szintjét különbözteti meg ennek az éjszakának: „Az első éjjel az ember érzéki részét illeti. A második az ember szellemi részének éjjele... ijesztő és félelmetes a szellemre nézve.”) Az ember számára elviselhetetlen peremlétből a dialógus megtalálása az egyetlen lehetséges megoldás a magány elfogadására. Nem a hamis ragaszkodás valakihez vagy valamihez — „a valóságos poklot inkább kell szeretni, mint a képzelte paradicsomot” (Simone Weil) —, hiszen ezek az illúziók csak még mélyebbre húznak bennünket. Az *elhagyatottságban* annak a lehetősége tárul föl előttünk, hogy mi is *elhagyjunk*: a hamis Isten-képet és emberképet magunkról és másokról. A passió és akció paradoxona a lét tejjességére, a szabadságra hív.

A Szentírásban elhagyatottnak lenni: beavatódás az Isten titkaiba. Lehetőség a bepillantásra...

Illés próféta megtapasztalja tehetetlenségét, emberi erejének korlátait, „és megrettent, útra kelt és elment, hogy megmentse életét” (1Kir 19,3). Illés fél. Félelmei megkötözik őt, el akar me-

nekülni. Alszik és várja a halált. Ebben a passzív állapotban látogatja őt meg az angyal: „Kelj föl és egyél!” Az égi világ küldötte érkezik a földön saját korlátait megtapasztaló emberhez. De Illés újra lefekszik és alszik. Az angyal azonban nem engedi el emberét. A másodszori jelenésben a felszólításhoz azt is hozza: „különbön hosszú lesz neked az út”. Illés számára az elindulás lehetőségét hordozza az út.

A tékozló fiú az éhezésben felismeri az éhezés valóságos fájdalmát: nem a táplálékra gondol, hanem a valóságos vágy szintjén az atya után érez kiapadhatatlan szomjat.

Jézus a Getszemáni kert elhagyatottságában szintén átéli a perem-lét fájdalmát: „egyszerre szomorúság fogta el és gyötrődni kezdett. Halálosan szomorú a lelkem” (Mt 26,38), „remegni kezdett és gyötrődni” (Mk 14,33), „halálfélelem kerítette hatalmába” (Lk 22,43). A színoptikusoknál Jézusban a szenvedéstől féltő embert pillantjuk meg. A getszemáni történet mindhármuknál azzal a jézusi felszólítással végződik: „Keljete fel, induljunk!”

II.

*„Ezért tanultam járni! Ezekért
a kései, keserű léptekért” (Pilinszky)*

Az az élmény, hogy megszólítottak vagyunk, válaszadásra hív minket. Elindulásunk folytatása eddigi úton levésünknek, most azonban tudatossá válik bennünk: zarándokok vagyunk. Illés „negyven nap és negyven éjjel vándorol az Úrtól kapott ételnek az erejéből” (1Kir 12,8). Az Isten *erejére* való hagyatkozás teret nyer az emberi *erőszakkal* szemben. Önmagunk megerőszkolása eltávolított Istentől, saját magunktól és másoktól: eddig kerülő úton jártunk az egyenes út helyett. (Illés embereket öl az Úr nevében!) Elhagyatottságunkban „lényünk lényegére pillanthatunk rá: szembenézünk azzal, amire cselekvésünk irányul” (Lévinas). A tékozló fiú szembenézése a legtisztább bátorság: „nem a mással való szemtől szembeni viszony, hanem az embernek önmagával való viszonya” (Lévinas). Rápillant eddigi életének döntéseire, gyötrődéseinek hiábavalóságára, egész létének hamis voltára.

Életünk kegyelmi pillanata ez: annak látjuk magunkat, akik valójában vagyunk; fájunk. A mélységből törnek föl a bűnbánat szavai: „Apám, vétkeztem az ég ellen és teellened. Arra, hogy fiadnak nevezz, már nem vagyok méltó” (Lk 15,18-19).

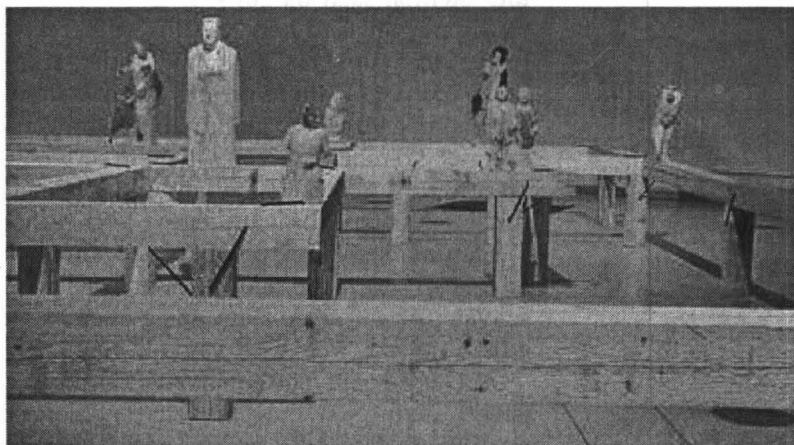
A Getszemáni kertben Jézus „elindulása” a passió vállalását jelenti. Jézus már megérkezett rendeltetéséhez, nem akar elmenekülni. Tudatosodik benne, hogy „nem múlhat el a keserű pohár” — rendeltetése rátalált. Jézus hagyja, hogy vigyék: kiszolgáltatja magát a kereszttúton át a Golgotáig.

III.

„Látja Isten, hogy állok a napon” (Pilinszky)

Illés megérkezik a Hóreb hegyére, a tékozló fiú hazatalál. Vágyódásunk a zarándokúton letisztult: „emészt a buzgalom az Úrért, a Seregek Istenéért” (1Kir 19,10). A lecsupaszított és kiüresedett embert képessé teszi az Úr önmaga befogadására. Illés vár. „S lám az Úr elvonult arra” (1Kir 19,11). Nem a szélvészben, nem a földrengésben, nem a tűzvészben, hanem az enyhe szellőben mutatja meg magát a Seregek Istene. A tékozló fiú atyja önmagát teszi nevetségessé, amikor kirohan fia elé a szolgák szemeláttára. Örül és vigad: „hisz fiam halott volt és életre kelt, elveszett és megkerült” (Lk 15,24).

Az Isten és ember közötti egyesülés pillanatát élhetjük meg Jézus haláltusájában is. A „Miért hagytál el?” emberi fájdalma az Istennek való teljes odaadottsággal — „Atyám, kezedbe ajánlom lelkemet” (Lk 23,4) — végsőkéig feszíti a dialógust ember és Isten között. Ebben a belső keresztrefeszülésben a szeretet teremti meg a megnyugvást: „Bocsáss meg nekik, hisz nem tudják, mit tesznek!” (Lk 23,34). A tékozló fiú magának kér bocsánatot, Jézus nekünk, mindannyiunknak. A szenvedés engesztelő odaajándékozása az Atyának az embert fölszabadítja a magában való bolyongásból. A lélek a semmi és a minden, az igen és a nem, a magasság és a mélység, a szélesség és a hosszúság különválaszthatatlanságának dimenziójába érkezik. Oda, ahol „Újra és újra sírok. Nem miattad. / Érted. Értem. Boldogok, akik sírnak. // Szállást adtál egy éjszakára; / megszálltál mindörökre.” (Pilinszky).

Sylvestor Katalin installációja (1965–2002) részletek

NÉGYKEZES

Sylvester Katalin kiállítása a Múcsarnokban

A Múcsarnok látogatói különös karácsonyi ajándékot kaptak 2002 decemberében: Sylvester Katalin kiállítását. Aki bebolyongta a középső és oldaltermeket, szemügyre vette a kortárs francia művészetet bemutató tárlat (DéVoler) tárgyait és videomunkáit, és azután eljutott a szoborcarnokba, álmélkodva állt meg és még percekig álldogált mozdulatlanul, olyan erővel rohanta meg a látvány. A terem két szárnyában három-három kisméretű festmény húzódott meg a fehér falak hatalmas síkján. Ez a levegős elegancia még nem volt szokatlan ezen a helyen; középen azonban, az úgynevezett apszisban foglalt helyet valami, egyszerre ismerős és idegen, néven egykönnyen nem nevezhető építmény? struktúra? kompozíció?: derékmagasságú korlátok és figurák együttese. Első pillantásra úgy látszott, mintha külön légtérben helyezkedne el, másutt, mint ahol a néző van, nem távol tőle és nem közel hozzá, éppenséggel a szem előtt, mégis elkülönülve. A látvány intenzitása és súlyos ragyogása kezdetben el is homályosította a részleteket: akár Marquez Száz év magányában az őserdő sűrűjében felfénylő hajótest, Sylvester Katalin műve is a megfeythetetlen és elnémító csoda erejével tündökölt a kiállítóterem falai között.

Ez a jelenség persze részleteire bomlott abban a pillanatban, amikor a néző közelebb merészkedett és megtalálván a befelé vezető utat, maga is belépett a kompozícióba, hogy végighaladva a kínáló ösvényeken, alaktól alakig ballagva, felfedezze ezt az ismeretlen és furcsán hívogató világot. Így fedezte fel, hogy egy labirintusban jár, melynek útjait/útvonalait ácskakcsokkal összefogott, nyers gerendák jelölik ki, ezek szabják meg a bejárható területet és a helyszínt, ahol — akár egy színpadon — a figurák és a nézők összetalálkoznak, elvegyülnek és kiválnak. A labirintus bejáratánál csúnya nagydarab asszonyosság üldögélt, hátát a semminek támasztva; azután sorban találkozhattunk a többiekkel, a tánc lépésekkel haladó, grimaszos mosolyú nővel, a komposan heverő akttal, a szemüvege fölött hirtelen felpillantó, olvasó férfival vagy a zárt tömbként magányosan és mozdulatlanul felmagasodó alakokkal. Összesen tizenötön ültek-álltak a labirintus korlátján, egymástól messzire, izoláltan, mindegyikük a saját terében.

A szobrok anyaga fa, azt azonban mégsem mondanám, hogy fából vannak faragva, mert legtöbbjük olyan, mintha fejszével, életlen bicskával éppen csak kinagyolta volna a művész formáikat; vagy mintha egy asztalosműhely hulladékaiból ragasztgatta volna össze őket. A ruhát, a cipőt helyenként színes filccel befirkált felület jelzi, máskor gombostűvel rögzített bordó papír gyűrődik a test körül, hullámozik bágyadt köpenyként a térben, barna papír simul a fejre hajkoronaként, kék papír lebeg a mellkasán, mint nyakkendő. Az anyaghasználat „nemtörődöm” bátorságából adódik az egész kompozíció kihívó esetlegessége és hevenyészettsége, valami üdítő és jóleső „olcsóság”, amely jótékony balzsamként hat: mintha más szemmel, először látnánk a megszokottat. Végigsétálva a labirintuson, azt is észre kellett vennünk, hogy nemcsak új szemmel, de új perspektívából is látjuk a dolgokat, valahonnan oldalról, egyszersmind alulról, ahogyan az asztal alá bújt gyerekek érzékelik a „kinti” felnőtt-világot, vagy ahogyan a kutyák számára jelenhet meg, furcsa rövidülésben-torzulásban a környezet.

Abban a pillanatban, amikor az esendő anyagok és a furcsa perspektíva természete és belső ereje tudatosult a látogatóban, váratlanul lecsapott rá a mű harmadik fontos alakító tényezője, az a könyörtelenül működő karakterérzék, mely szelídnek és játékosnak látszott, de kíméletlennek bizonyult, s amely a felületen hevenyészettnek tűnő formákat a szó szobrászi és átvitt értelmében egyaránt plasztikussá tette. Olyan erő volt ez, amely a sikeres céllovók halálos biztonságával irányította a művész kezét, minden „fejszecsapás”, minden firka, minden faragásnyom, illesztés, meggyúrt papírdarabka — telitalálat.

A magyar művészet utolsó évtizedeiben nemegyszer megtapasztalhattuk azt a szelíd, mintegy „mellékes” bátorságot, amelyből hiányzik az elszántság és a céltudatosság, s amely az alvajárók, a szórakozottan bámészkodók vagy a lassan, észrevétlenül tevékenykedők biztonságával végül is meglepő és valóban merész újításokhoz érkezik, gyengéd földrengéseket váltva ki, amerre jár. Anna Margit meg Gedő Ilka, vagy az 1960-as évek végének textilművészei voltak ilyenek. Sylvester Katalin az övékhez hasonló úton jár, és ha technikai vagy formai rokonság fűzi is olykor néhány kortársához — például Mata Attilához vagy Medve András

— igazi szellemi otthona a bábok és bábjátékosok világa. A figurák, a mozgások, amelyekből építkeznek, a legátlagosabb hétköznapi jelenségeit idézik: naponta sokszor, sokféle helyen — utcán, bevásárlás közben, villamoson, otthon — találkozunk velük. De itt most szokatlan megvilágításban pillantjuk meg őket, mindennapi vonásaikat apró túlzások, groteszk, fanyar hangsúlyok, könnyelműnek látszó formarend, hanyagnak, hevenyészettnek is nevezhető alakítás módja itatja át. Az analóg ismert világ éppen ettől veszítette el színtelenségét és érdektelenségét, izgalmas fények világították be. A néző élete új, inkább csak sejtett mint kimondott, alig megfogalmazott vagy méginkább: szívesen titkolt rétegeivel szembesülhetett. A csúnya testek, a lompos megjelenés, a kacszáz tánclépések morbid koreográfiája, a keserves vigyor, a csontropogatóan nehézkes nyújtózás, a kellemetlenül vizslató pillantás, a szűrő könyökök, vagy a könnyedség és esetlenség közt imbolygó mozdulatok láttán azt is fel kellett ismerünk, hogy végül is a bábjátékénál komolyabb, csikorgóbb és fenyegető színhely nézői és szereplői vagyunk magunk is. Abban a pillanatban, amikor beléptünk Sylvester Katalin labirintusába, foglyaivá váltunk, elsősorban nem is érzelmileg, hanem vizuálisan, hiszen ugyanabban a térben jártunk, álldígáltunk, ahol a kompozíció figurái, közöttük mozogva-forgolódva észrevétlenül belesodródtunk létük bonyodalmas viszonyrendszerébe; egy voltunk közülük. Az ember magára ismerhetett ezekben a fintorgó arcokban, kifemodott táncmozdulatokban, közönséges gesztusokban és — bármilyen kényelmetlen volt is — rosszkedvű órákra, keserű fintorokra, üresen kongó, szomorú helyekre kellett gondolnia. Mert nem úgy volt az, hogy — mint a kis katalógus mondja — „Sylvester Kati figurái hihetetlenül vidámak”, vagy hogy „vidám nőiesség” uralkodik rajtuk, nem. Messziről még csak-csak, de amint közelükbe értünk, megcsavanyodott ajkunkon a mosoly és megbiccent alattunk a lábunk: amint beléptünk erre a helyre, engedelmességtünk az ott érvényes szabályoknak. És akkor szembesülhettünk a köznapok bábszínházával, kalimpáló és esetlen, nehézkes és nyikorgó mechanizmusával, szabálytalan és lomha gesztusaival és a pusztaságával, egy díszleteitől megfosztott színpad pusztaságával. Mindez természetesen nem ilyen egyértelműen jelent meg az ember szeme előtt, a felismerés szívszorító élességét minduntalan tompította és oldotta az arcokból, a mozdulatokból kivillanó „fals” humor, „elhangolt” mosoly, a groteszk hangsúlyok és ironikus fordulatok enyhét adó, szórakoztató fénytörése. Ez a ket-

tősség belengte az egész kompozíciót, percről percre változtatva a lehetőségeket, ahogyan annak különböző pontjairól nézvést új meg új látványok adódtak, más és más csoportokká álltak össze a figurák.

A figyelmes néző Sylvester Katalin szobrainak formálásmódjában nyomkövethette az idő múlását, változását is. A tizenöt alak 1965–2002 között készült. A koraiak kicsiny méretűek, felületük gondosan lesimított, lecsiszolt, gyengéden festett. A többieknek azonban ez a gondosság hiányzik, az ő alakjukat látszólag a véletlenek, az esetlegességek és a művészi képzelet szertelensége formálta: az idő múlásával egyre nőtt a művészi bátorság és szabadság. Ennek első jeleit ott tapasztalhattuk, ahol a művész — nyilván utólag — lehasította az egyik korai figura finom arcát, hogy nyers pop-artos gesztussal egy színes fényképet ragasszon helyére. Végül is a bátorság és a szabadság ereje emelte az egyes darabokat a művészet szférájába, ez a vakmerő energia adta meg nekik a plasztika súlyát és jelentését. Enélkül a kicsiny, selyemfényű figurák megmaradtak volna egy gazdag életanyaggal, kiváló karakterérzéssel rendelkező tehetséges „háziasszony” kezéből kikerült, mulattató pannotikum bábuinak, valahol a művészet peremvidékén. Így viszont a térrel feleselő, az elcsúszott és szabálytalan formák sziporkázóan szellemes, csattanós ötletektől eleven szobor-installációvá fejlődtek.

E labirintus láttán az ember szívesen mondogatná, hogy a mű — minden, s a név — nem számít; ebben az esetben azonban Sylvester Katalin neve sokat jelent, még ha hosszú évtizedeken át nem bukkan fel a magyar művészetben. A 2001-ben megjelent *Kortárs Művészeti Lexikon*ból ugyan hiányzik, de nyilván sokan emlékeznek arra, hogy a múlt század hatvanas éveinek elején milyen tehetséges festőnek indult! A Képzőművészeti Főiskolán 1954-ben diplomázott. Korai munkái sokban kapcsolódtak az úgynevezett szürnaturalistákhoz, de ez elsősorban a festés technikájában érvényesült, s nem jelentett stílust vagy szemléletet, annál inkább nem, mivel az ő gondolkodásából hiányzott a romantika; valami kesernyős-fanyar füst áramlott képei levegőjéből. Sylvester Katalin férjével, a festő Csernus Tiborral 1964 óta Párizsban él. 1960–62 között készült festményei közül a Múcsarnokban most hat szerepelt (1983-ban, a székesfehérvári Csók Képtárban láthattak közülük kettőt az érdeklődők). Ezeken érezhető már a groteszk jelenségek iránti vonzalom, a furcsa, szabálytalan, morcos részletek iránti érdeklődés, de még csak „szemesítve”, tapintatosan, mintegy a háttérben maradva,

hogy azután a mostani nagy plasztikai kompozícióban felszínre törve, az egész világot a maga képére formálja.

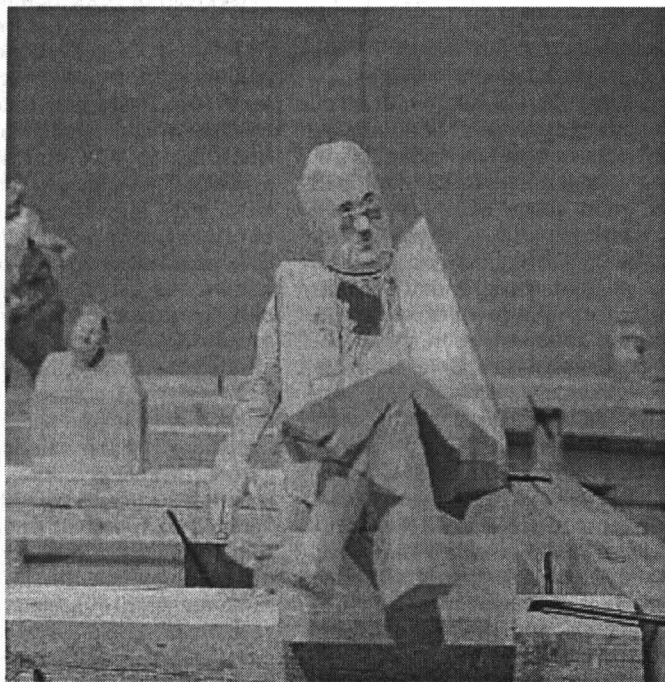
„Akár egy halom hasított fa / hever egymáson a világ, / szorítja, nyomja, összefogja / egyik dolog a másikat / s így mindenkinek determinált” — írta József Attila (*Eszmélet*). Ezek a sorok nem véletlenül jutottak az ember eszébe Sylvester Katalin labirintusában. Fából hasított bábjai között nemcsak azok köznapi gesztusait és sajátosan eleven karakterét kapta ajándékul, de — akár egy könnyörtelenül tárgyilagos röntgenkép „jóvoltából” — saját, útvesztőkben bolyongó életének, sorsának egyszerre tragikus és vidám jeleneteit is.

Bizonytalan körvonalú legendák, megfoghatatlan titkok vették körül az „ismeretlen” Sylvester Katalin kiállítását; ezeknek emléke puha felhőként úszott a mű fölött, a Múcsarnokban. A labirintust bejárva, a felhő eloszlott, a néző a kompozíció meggyőzőerejével és bizonyosságával nézhetett szembe. Halovány kérdésként felmerült ugyan, vajon mi a szobrok és a gerenda-szerkezet viszonya? — de ez

csak a notórius kételkedők és a naív szájtátiak problémája volt. Szobor és állványzat anyagában, stílusában, látványában olyan szorosan, szétbonthatatlanul összetartozott, annyira egyetleneggyé forrott, hogy nem lehetett volna másképpen elgondolni: az együttes egésze maga volt a mű. Aki azután megtudta, hogy a labirintus gondolata (anyaga, mérete, formája, külalakja) a rendező, Jerger Krisztina leleménye és az ő nyájasan szigorú „művezetése” nyomán készült, az hitetlenkedve csóválta a fejét: hát lehet ilyen? Mint a kivételes példa mutatja, olykor, talán...

Ahhoz a művészettörténész szakma és a közönség már hozzászokott, hogy a Jerger által rendezett kiállításokat az ő invenciója, találékony-sága, energiája, bátorsága és a művek mély megértését tükröző tapintata mindannyiszor élménnyé teszi. Sylvester Katalin bemutatója esetében még ennél is több történt: a rendező munkáját Jerger a művészi tevékenység magasába emelte.

KOVALOVSZKY MÁRTA

Sylvester Katalin installációja (1965–2002) részletek

NEM CSAK MAGNÓ ÉS SZÁMÍTÓGÉP

Závada Pál: Milota

Mindenki a technikával kezdte, én sem fogom másként.

Nem tehetem, mert erre szólít fel Závada regénye, amely a szerző joggal nagy érdeklődést és elismerő fogadtatást kiváltott előbbi könyvéhez, a tíznél is több kiadást megért *Jadviga párnájához* (1997) hasonlóan elsősorban narrációs technikájával hívja fel magára a figyelmet. Holott... Nem valószínű, hogy ez benne a legfontosabb, s nem is azért, mert ebben az esetben a technika kevésbé jól s áttekinthetően működik, mint ahogy az előző regényben működött, inkább, mert az írói eljárásnem díszes köntös vagy szakadozott gúnya, ami önmagában és önmagáért van, jóllehet olykor a kritika megelégedett ennek leírásával s alig érdekelte, mit rejt a köntösként viselt technika.

A két regény technikája látszólag eléggé különbözik egymástól, valójában azonban nagyon is hasonló, bizonyos vonatkozásokban pedig éppenséggel azonos. Az író által naplónak nevezett *Jadviga párnájában* a főszereplő Ondris naplójára mintegy válaszként épül Jadviga naplója, s a kettőt Jadviga fia, aki nem Ondrisé is, látja el utólagos megjegyzésekkel, felülírja. A *Milotát* alcímként nem minősíti műfajilag az író, pedig hasonlóan joggal nevezhetné naplónak vagy naplóknak, mert ebben három, sőt talán több naplóból szerkesztődik a regény. Van Erkanak, s van az öreg Milotának naplója, az utóbbi — amit szerzője magnóra mond — válaszol az előbbire, bár ez (ahogy a kritika megjegyezte) nem történik következetesen, ugyanakkor Milota hangszalagpostájára Erka számítógépbe írt napló- és megjegyzésszerű sorai „válaszolnak”. S van Hulina Zsófia néniének, az egykori szép Adamecnének is naplója, amelyből a fiatal Milota és Kohut Mihály (különben mindkettő Erka szeretője és Milota-ágról féltestvére is) azt a színdarabot írja, aminek próbáiról szól a regény *Ház a piactéren* című, másokkal szemben szerintem jól megírt fejezete. Ez, nem kell külön bizonyítani, önmagában kétségtelenül eléggé szövevényes, amit tovább bonyolít, hogy Erka és az idős Milota naplórészleteik nem követik az időbeli egymásutániság elvét.

És itt akár be is fejezhetném a regény narrációs eljárásának bemutatását. De nem tehetem, mert akkor néhány szerintem fontos mozzanat említés nélkül marad. S legkevésbé

arra gondolok, bár nyilván nem elhanyagolható, hogy amikor beindul a regény gépezete, ami kezdetben eléggé nehézkesen működik, akkor az író már nem tud újítani, amikor a rendhagyó technikát megszoktuk, akkor többször is „leül”, érdektelenné válik a történet, holott a megbolygatott szerkezetnek feltehetőleg az lenne a funkciója, hogy ne érezzük a történet szokványosságát; regényről lévén szó, hogy elfedje a műfaj magyar kísértő sajátosságát, a modern regény kiteljesedése gátjának vélt anekdotázást. Závada nem akarja elkerülni vagy felszámolni az anekdotát, de igyekszik a technika varázsszerűvel láthatatlanná tenni. Hogy nem mindig sikerül, arra két példát is említhetnek, az egyik a téveszelnök-választás epizódja, a másik pedig, amelyben a kritika a Kádár-rezsim hiteles ábrázolását dicséri, Milota életének pesti anyagbeszerzői kalandjait bemutató eseményszál. Sokkal inkább arra gondolok, hogy míg Závada előbbi regényében a szereplők helyett beszélgető naplók a szövegek dialógusát teremtik meg, kétségtelenül zökkenőmentes, olajozottabb módon, itt a technikák — a mondás és az írás (Bányai János) — folytatnak párbeszédet. Legálábbis látszólag, mert igazi dialógus nem jön létre. Nem azért, mert a két egymáshoz forduló, egymással dialogizálni akaró főszereplő más-más időirányt követ: Erka a múltból törekszik a jelen felé, az öreg Milota pedig a jelenből halad a múlt felé. Hanem azért, mert a technika, bármennyire is korszerű mindkettő, kizárja a dialógust. Erka és Milota úgy beszélgetnek, hogy a szó köznapi értelmében szóba sem állnak egymással. Ebből pedig számomra csakis az következik, hogy ez a Závada-regény két vigasztalhatatlanul magányos, magányra ítélt s ettől szenvedő emberről szól. (Mind a magnó, mind a számítógép a magányosok társat pótló „partnere”!) Nem véletlen tehát, hogy Erka is, az öreg Milota is mindenkitől távol, a világból kivonulva fordul a másikhöz. Erka, a két féltestvérevel, nem tudván, hogy azok, szerelmi háromszögbe keveredő, magánéletében végtelenül szerencsétlen, alkoholba, drogba, önkielégítésbe menekült/vigasztalódó(?) ápolónő kórházi szobájában hallgatja Milota kazettáit, s írja meg ezekre számítógépében válaszait, Milota pedig vinyicának nevezett szőlőskertjének magányában, nemegyszer este, mondja szalagra élete történetét („mintha mondanám..., mintha hallanám”). Azonos pozícióból vallanak mindketten ugyanarról — a magányról, holott életük

homlokegyenest másként alakult. Milota örökmozgó, közösségi életet élt, kalandból kalandba váltott, Erkának viszont minden igyekezete arra irányult, hogy nagy, egyetlen szerelmével, az öreg Milota fiával kettesben élje le az életét. A két életforma végeredménye ugyanaz: a teljes magány. Mielőtt ebbe végérvényesen beletörődne, mert kénytelennek, az író kiutat kínál nekik: színházat játszat, pontosabban színházi próbákon vesznek részt, mégpedig nem holmi falusi/kisvárosi műkedvelő előadásban, hanem afféle életszínházban, amely nem másról, hanem öröklük szól, az ő életüket idézi fel. Csakhogy az előadás, amelyet Erka két féltestvér-szeretője, a fiatal Milota és a kisvárosi kultúrmindecs, Kohut hoz össze, amennyire valóság, legalább olyan mértékben fikció is. Hulina néni naplója alapján készült, ha egyáltalán volt efféle napló, s nem csak kitaláció az egész, elsősorban talán éppen Erka delíriumos álmának terméke vagy a színház-mániákus Kohut Mihály találmánya. Arra mindenképpen fölöttébb alkalmas ez a színház(regény) a regényben megoldás, hogy művét az író végigvezesse az élet és fikció keskeny választóvonalán, hogy a hétszáz oldalas *Milota* egyszerre legyen valóság és írói fikció. Hogy azonban nem csupán fikció, arra a szlovák-magyar kitelepítés vagy államilag irányított lakosságcsere körülményei utalnak. Ahogy magánemberi szempontból az elkerülhetetlen magányt, úgy közösségi szempontból a kollektív kiszolgáltatottságot példázó, hatalmi és magánemberi machinációkkal át-átszótt, szégyenteljes, embertelen esemény bemutatása (lehet) a regény megírásának kiindulópontja.

Két teljesen más utat járt élet története Závada Pál narrációs technika tekintetében rendhagyó regénye, melyet az író úgy mond el, hogy önmagát két én-elbeszélőre osztja, s ezzel lehetővé teszi időben távoli események ábrázolását nemcsak két ember, hanem egy közösség(magyar vidék, s ezen belül kisértés a magyarországi szlovákság) sorsának alakulását illetően. Ezen utóbbi szándék következménye, hogy a *Milota* kevésbé összefogott, mint a lényegében hasonlóan szerelmi regényként is olvasható, de a család belterjes keretei között maradt *Jadwiga párnája*. A *Milota* vegyesebb anyagból készült, több rétegű mű, mint Závada előző regénye, ebből adódóan inkább szembetűnő, hogy vannak sikeres és kevésbé sikeres részletei. Az utóbbiak közé, mint jeleztem, szerintem a pusztanekeddotától elemelkedni képtelen epizódok sorolhatók, míg a legsikerültebb rész a két betét, az életet és a szerelmet (erről, az elrontott életéről és az elrontott szerelmekről szól a regény!) jelképező, látszólag regényide-

gen, de legköltőibb s legértelmesebb méz- és a máképező. Ezek éppen annyira valóságtartalmuak, mint az írói dikció leginkább telitalálatnak tekinthető pillanatai, például az elmagyarosodott szlovákok vegyes vagy a vidéki pártkáderek kimódolt jellemkomikumot hordozó magyartalan beszéde.

Závada Pál jó érzékkel ismerte fel, hogy a regény manapság kifejezetten a narráció mikéntjeként kelt érdeklődést, s mindenekelőtt ennek az elvárásnak akart megfelelni, ettől függetlenül azonban olyan emberi tartalmakról szól, amelyek semmiképpen sem jelentéktelenebbek a regényírás technikái vonatkozásainál. (*Magvető*, Budapest, 2002)

GEROLD LÁSZLÓ

KATONA KÖRÜL

Nem katonákról mondanék egyet-mást, hanem Katona Józsefről, akiről nemrég jelent meg Bíró Ferenc könyve. A szerző a magyar felvilágosodás irodalmának legjobb ismerője, valahányszor épp e korból érdekel valami, mindig az ő régebbi monográfiájához nyúlok először. Katona Józsefről kiadott műve egy tudós élet kutatásának eredménye, egyben egy bizvást talányosnak nevezhető mű, a kalandos sorsú *Bánk bán* megvilágító elemzése.

Katona tragédiája sok jeles irodalomtörténésznek adta föl a leckét. Bizonyos nehezen megfeythető, látszólag ellentmondásos részei arra ösztönözték Illyés Gyulát, hogy korrekciókat tegyen a szövegen, nem kis fölhördülést keltve. Kellenek ezek a korrekciók? Valóban ellentmondásosak e részletek? Bíró Ferenc könyvének legizgalmasabb, legtanulságosabb része foglalkozik e máig nyitott kérdések megválaszolásával. Persze a válasz megtalálásáért végig kellett tekintenie Katona József életútját, drámaírói elképzeléseit, s keresztmetszetét kellett adnia a kor európai gyakorlatának. Nem kis feladat, s megoldását azzal a jóleső érzéssel nyugtázzhatjuk, hogy alapos, meggyőző képét kaptuk az életútjának, s megbízható útmutatóját a *Bánk bán* értelmezésének. Nem csak az olvasót gazdagította új ismeretekkel, hanem a mű majdani rendezőinek is hasznos fogódzókat adott.

Irodalomtudományi monográfiákat ritkán jellemzünk ilyen szavakkal: érdekes, izgalmas. Ezúttal mégis érdemes ezekhez a kifejezésekhez folyamodnunk. Mintha egy higgadt, minden lehetőséget mérlegelő nyomozó munkáját figyelhetnénk. S e nyomozásban kiváltképp tanulságos, hogy nem hirtelen megvilágosodás tanúi

vagyunk, hanem lépésről lépésre közelíthetünk a megoldáshoz. Végleges megoldások persze nincsenek, de Bíró Ferenc következtetéseit nyugodtan elfogadhatjuk, a sajátjainké tehetjük őket. A monográfus bizonyítékok híján egyetlen, óvatosan fölvetett kérdést hagy nyitva: hatott-e Katonára a janzenizmus, vagy sem. Nem lényegtelen mozzanat, de e pillanatban nem lehet rá megnyugtató választ találni.

Térjünk azonban vissza ahhoz a ponthoz, amely Bíró Ferenc könyvének legizgalmasabb része, s egyben a *Bánk bán* értelmezésének kulcsát adja. Az irodalomtudományban régebben is ismert volt az „üres hely” fogalma, ami Wolfgang Iser szerint a mű és az olvasó viszonyának fontos eleme. Ami homályban marad számunkra olvasás közben, az fokozza érdeklődésünket, a megértés vágyát. Az igazán jelentős műalkotásokban majdnem mindig vannak ilyen ösztönző helyek. Katona művében ilyenek azok a részletek, melyek a szereplők lelkiállapotát vetítik a néző vagy olvasó elé („senkire sem figyelmező”; „merőn néző”...), s nem kevés fejtevést okozhatnak az elhallgatások, homályok is. Tudatos fogások? Ügyetlenségek? Ezekre a kérdésekre válaszol — természetesen a szakirodalom ide vonatkozó észrevételeit figyelembe véve — a szerző, nyomatékositva azt a véleményét, hogy — ha vannak ilyenek — ezek nehezítik meg a dráma színpadji karrierjét.

Katona drámaírói elvei között fontos szerepe volt a tömörségnek, s ebben is hangsúlyosan emelte ki a „készülettel”, azaz az előzményekkel szemben a „történetet”, az eseményt. Persze nem elhanyagolható szempont, vajon a drámaíró látomását mindenkor követni tudja-e a színpadji szerző technikája. Nem mindig, mondja Bíró Ferenc, alighanem teljes joggal. Az író sok mindent bíz a nézők képzeletére, de olykor-olykor a rendezőt is nehezen megoldható feladat elé állítja. Hadd idézzem a monográfus egyik alapvető megállapítását: „A költő számára... láthatóan fontosabb az, ami hősei között történik a színpadon, mint az, hogy megfelelő kommunikáció legyen a színpad és a nézőtér között — még ha képzeletbeli színpadról és nézőtérrel van is szó —, a költő látomásának ereje azonban e technikai jellegű korláton belül szinte tökéletesen működik.”

Bíró Ferenc nem vész el a részletekben, elemzésének középpontjába a műben megjelenő tragikum problémáját állítja. Hosszú, a főalakok belső változására is kitekintő analízis után arra a végkövetkeztetésre jut, hogy Bánk bán egyéni sérelmét torolja meg Gertrudis meggyilkolásával, s a jogrend öreként a jog ítélőszéke előtt kell felelnie tetteiért.

Bíró Ferenc az életmű egészével számot vetve helyezte új megvilágításba a magyar drámairodalom első remekét, amely máig része nemzeti tudatunknak. Eredményei, megítélései ezért valamiképp túlmutatnak az irodalom határain. (*Balassi Kiadó, Budapest, 2002*)

RÓNAY LÁSZLÓ

MÁTÉ ZSUZSANNA: MADÁCH IMRE, A POETA PHILOSOPHUS

Egymást követő azonos szótagok leírásakor gyakran hibázunk, mert elhagyjuk az egyforma elemek közül az egyiket. A hasonlóság avagy egyformaság meggátol bennünket az ismétlődés észrevételében, a lélektan nyelvén szólva: homogén gátlás jön létre. Jelképes értelemben Máté Zsuzsanna könyve a Madách-kutatás „homogén gátlását” oldja fel, hiszen különös figyelmet szentel a *Tragédia* formai, strukturális, poétikai stb. szempontból azonos illetve hasonló elemeinek pontos elhatárolására és előszámolására. Ezzel sikerül az értelmezési folyamatba olyan részterületeket bevonnia, melyek egy adott szempontrendszeren belül talán éppen az azonosság/homogenitás miatt kerültek el ez idáig a kutatók figyelmét. A szóban forgó szempontrendszer pedig nem más, mint az egymásnak ellentmondó gondolatok, nézőpontok együttes megjelenésének, ismétlődésének kérdése a *Tragédiában* (pl. abszolút – relatív, hit – tudás, test – lélek stb.). A kötet felépítését e kiindulópont, vagyis a „kettő az egyben”-, „bipoláris együttlévőségek”-elv alapvetően meghatározza, általa egy olyan modell formálódik meg, mely mint egy univerzália segítheti a későbbi Madách-kutatást.

Az ellentétes együttlévőségek vizsgálata természetszerűleg vezet el bennünket egy megkezdhetetlen, egyszerre logikai, etikai-morális és teológiai vonatkozásokat is magába foglaló nézőponthoz, az igaz-hamis kérdésének a *Tragédia* szövegvilágán belüli értelmezéséhez. Máté Zsuzsanna nem igazságértékekről ír, nem állítja igaz vagy hamis relációba a hittudomány és a filozófia, vagy a monista és dualista világszemlélet stb. kijelentéseit, ehelyett azok érvényességi értékét mutatja meg, illetve kísérletet tesz a divergenciák kiindulópontjainak meghatározására.

A kötet analitikusan vizsgálódó témái között külön figyelmet érdemel *Az ember tragédiájának* bibliai, teológiai Isten-fogalmát és a „kanti értelemben vett transzcendentális szükségességét” egymás mellé állító, egymás tükrében megmutató értelmezés sor. Sík Sándor *Tragédiával* foglalkozó három elfeledett tanulmányának kom-

mentálásán és továbbgondolásán keresztül juthatunk el a végkövetkeztetéshez, mely a „kettő az egyben”-elv érvényességét példázza, és amely az eldöntetlenségnek, a mű szándékos nyitottságának érvényességét állítja. A Sík Sándor-írások inspirálják a kötetnek azt a problémafelvetését is, mely az olvasó figyelmét a történeti paradigmákra irányítja: valóban a 19. század emberének sorsát példázza-e a Madách-mű? „Ádám a premodern felbomlásának tragikus embere, s válsághelyzetének feloldása — a *Tragédia* szövege szerint — Istentől jöhet. E megoldás révén, úgy tűnik, Madách visszatér a modernitást megelőző alteritás transzcendens (vagy transzcendentált) megalapozottságú diszkurzusához.” Sík Sándor 1961-es, Vigiliában megjelent tanulmányát idézve a harmadik fejezet teret nyit az Úr alakjában teológiai Isten-fogalmat feltételező értelmezés lehetőségeinek. A negyedik fejezet (*Luciferi kettősségek*) e lehetőséget, az abszolút és a relatív rossz kettősségének bemutatásával, elvezeti addig a kérdésig, mely a világ monista avagy dualista elrendezettségének madáchi felfogására irányul. A szerző szerint „az Úr záró beszéde egyértelművé teszi Lucifer alárendelt szerepét, a világ monista elrendezettségét.” A kötet utolsó fejezete mitológiai összehasonlításokat tartalmaz, Madách fő művét mint bibliai forrásokra támaszkodó, mégis egyéni mítoszt, mint „a bukás és/de mégis küzdés mítoszá” mutatja be.

A szerző kutatói alapállásának érvényességét, miszerint a *Tragédia* kommentálásra született mű, a tanulmányok mindegyike igazolni látszik. Mindezt a hermeneutika ismert tételére történő konkrét teoretikus visszautalás és maguk az értelmezések is megerősítik: a *Tragédia* mint műalkotás léte valóban folyamatként, valóban egy lezárhatatlan hermeneutikai diskurzus részeként értelmeződik. Ennek apropóján említhetjük meg ugyanakkor, hogy néhány alfejezet talán túl részletezőn foglalkozik az adott fejezet-téma teoretikus hátterével (ld. a hermeneutikáról, a romantikus esztétikáról, a hermetizmusról írtakat), ám mégsem kifogásolható mindez abból a kutatói-etikusi nézőpontból szemlélődve, melyet a kötet egésze fenntart. Az „eszmék életintegrációjának lehetőségeit” a *Tragédia* szövegvilágán belül vizsgáló szerző ugyanis a kötet egészével is példázza — épp az ilyen, a teóriákat összefoglaló és újramondó részletek által —, hogy fontossá vált tudomány és olvasói gyakorlat közelítésének feladata.

Az egyes diszciplínák (filozófia, esztétika, irodalomtudomány, teológia) kérdéseinek közös nevezőre hozatala, az elfeledett Sík Sándor-tanulmányok kommentálása, a számos új

megállapítás a Madách-kutatás értékes és eredeti művei között jelölik ki Máté Zsuzsanna kötetének helyét. (Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc, 2002)

VARGA EMŐKE

SIPOS LAJOS: ÚJ KLASSZICIZMUS FELÉ...

Sipos Lajos Babits Mihályról szóló tanulmány-kötete szűkszavú címe ellenére nagy ívű témát ígér. Bár a cím azonos Babitsnak a Nyugat 1925-ös évfolyamának 18. számában közölt írásával, a három pont sugallta befejezetlenség és nyitottság, valamint az intertextuális vonzat hatással van az olvasói kíváncsiságra. Az irodalomtörténész olyan kifejezések, szövegek és szövegrészek újraértelmezésére vállalkozik, amelyeket az utóbbi évek posztmodernje jelentősen háttérbe szorított. Hálátlan feladat klasszikus(ok)ról, Babitscsal szólva „a Kor érzelmeivel és irányjaival nem törődő alkotásokról”, maradandó értékekről írni olyan korban, amikor minden pillanatnyiságról, az érték-kritériumok meghatározhatatlanságáról szól. Sipos Lajos tanulmányköteté dacol a trendekkel, érvelésül nem citál jól bejáratott neveket, úgy végzi el kritikusi-elemzői munkáját, hogy mindvégig versekkel, prózai szövegrészekkel, azaz az irodalomtörténet tulajdonképpeni tárgyával foglalkozik. Kiválóan megalapozott, széles körű elméleti tudása akkor is érződik, ha nem kimondottan líraelméleti problémákat tár fel.

A huszonnégy tanulmány tematikailag három részre tagolódik. Az első tíz írás *Versmódellek és a költői pálya* főcím alatt a századelő költészeti törekvéseinek rövid, monografikus jellegű tematizálása után hat versértelmezést tartalmaz. A jól ismert versek (*Esti kérdés, Balázsolás, Jónás imája*) értelmezéseiben nem az elméleti kérdések újszerűsége, hanem a problémaorientált kérdésfeltevés a meghatározó. Az imponáló alaposággal megalkotott olvasatok az egész babitsi világképre nézve vonatkozásokkal bírnak. Az értelmezések egy reprezentatív kompozicionális (szövegalkotás, szerephelyzetek) vagy tematikai (költő-lét, személyes sors) alapegységre épülnek, ugyanakkor a szövegek kiválasztásánál iránymutató a személyes és a költői lét összeegyeztetésének, az identitáskeresésnek a babitsi lírában betöltött szerepének vizsgálata. A kötetben kitüntetett szerepet kap a *Jónás imájának* interpretációja, hangsúlyozván, hogy a *Jónás imája* nem csupán a *Jónás könyvének* lezárása, hanem ugyanakkor a babitsi életmű egyik összefoglalása és kulcsverse.

A kötet második része, a *Prózaformák* öt tanulmányt foglal magában. A narratív szerkezetek elemzésekor a szerző líraértelmezési módszeréhez hasonlóan leginkább a történeti-poétika, valamint a motívumelemzés útját választja. Narratológiai érvelésmódja a babitsi nagyepikában mindaddig kevésbé kiaknázott „struktúráképző főmotívumokra” (115) épül. Ilyennek tekinthető például a tágasság és a bezártság archetipikus azonosítása a szabadsággal és a rabsággal, mely nyomon követhető úgy *A gólyakalifában*, a *Tímár Virgil fiában*, mint a *Halálfiában*. A kispikával foglalkozó tanulmányok folytatják a motivikus elemzések sorát. Különösen a *Karácsonyi Madonna* nyitó elbeszélése, a *Mythológia* bővíti új értelmezési szempontokkal a Babits-recepciók sorát. Az élettények és a műalkotás viszonyának plasztikus rajzát nyújtja az elbeszélés természet motívumának az emberi lélekkel való párhuzamba állítása, míg végül a külső szintér rajza és a léterzékelés érzelmi-hangulati rétegei harmonikus összhangzattá olvadnak.

A tanulmánykötet harmadik fejezetének kilenc írása elsősorban irodalomtörténeti érdekességeként olvasható. A *Levél, szöveg, alkotás* címet viselő zárórész a levél műfaji sajátosságai után Babits levelezéséből közöl részleteket, végül pedig a Babits-hagyaték szöveggenetikai rekonstrukciójának szempontjait veszi számba. Sipos Lajos továbbra is a költői létforma identifikációjára helyezi a hangsúlyt, úgy válogatva a levelekből, hogy szervesen illeszkedjen a tanulmánykötet eddigi irányvonalához.

Noha a könyv anyagának nagy része különböző folyóiratokban, gyűjteményes kötetekben már megjelent, az egymásra utaló írások együttesen új felismeréseket is hordoznak. Sipos Lajos Babits művészetének bemutatása során arról győzi meg az olvasóit, hogy minden mű befogadásának legbiztosabb alapja a szöveg etikai értékeinek mindennél előbb való tisztelése. (*Argumentum Kiadó*, Budapest, 2002)

NAGY MELINDA

G. K. CHESTERTON: ÖNÉLETRAJZ

Gilbert Keith Chesterton (1874–1936) angol író, költő, folyóirat-szerkesztő, számos izgalmas bűnügyi regény, esszé szerzője. 1922-ben, 48 évesen, több évtizedes lelki folyamat eredményeként tért át a katolikus hitre. Lelki érése egybeforrott a katolikus egyház angliai megújulásával, amelynek egyéniségei között ott találjuk Henry Newman bíborost is. Chesterton regényeinek legnépszerűbb figurája egy katolikus

pap, Brown atya, aki látszólag semmit nem ért, „pudingszerű, ostoba arccal” csetlik-botlik, a végén mégis megfejtí a legrejtelmesebb bűnügyeket is. Ahogyan önéletrajzi könyvében maga írja, az ostobának látszó, valójában agyafúrt papot egy vidéki plébánosról, O'Connor atyáról mintázta. Az esetlenség álcája a történet szándékos kelléke volt, arra szolgált, hogy az ellentétet hangsúlyozza.

Az *Önéletrajz* Chesterton utolsó befejezett munkája, amely közvetlenül a halála előtt jelent meg. Nemcsak vallási kérdésekről ír, könyve megörökíti gyermeki hitét, derűs személyiségét és optimizmusát, egyszersmind lényeges irodalomtörténeti forrás is. Bírálja a liberalizmust, a kapitalizmust, de kigúnyolja George Bernard Shaw szocializmusát is. Önéletrajzából megismerhetünk számos angol író, politikus, művészet, közéleti személyiségeket és királyokat, akiknek portréját Chesterton életének egy-egy eseményéhez kapcsolva vázolja fel.

Könyvének befejező része, *Az aranykulcsos Isten* feltárja Chesterton lelkiségének titkát: „E történet ezért csakis úgy érhet véget, ahogyan egy detektívtörténet zárul: választ adva a fontos kérdésekre, s megoldva az alapproblémát. Ezernyi történet ezernyi problémával rendre egyféleképpen végződik: a problémák megoldásra találnak. Am számomra a vég maga a kezdet... és a megingathatatlan meggyőződés, hogy van egy kulcs, amely az összes zárat kinyitja, felidézi bennem az érzékek csodálatos ajándékának felismerését és az érzékelés hihetetlen élményét. Ismét feltűnik előttem, élesen és tisztán egy ember időtlen alakja, aki egy hídon áthaladva kulcsot visz, úgy, ahogy akkor láttam, amikor először pillantottam be Tündérországba apám bábszínházának jóvoltából. Most azonban már tudom, hogy Ő az, akit Pontifexnek, a Híd készítőjének neveznek, és Clavingernek, a Kulcs Hordozójának is mondanak és ama kulcsot akkor kapta, hogy oldjon és kössön, amikor szegény halászként élt egy távoli tartományban, egy kicsiny és szinte ismeretlen tenger partján.”

Chesterton számára a létezés mindvégig valami idegenből érkező csoda maradt, ezért joggal mondhatta el magáról: úgy öregedett meg, hogy soha nem unatkozott. Az igazságot kereste, amely bár számtalan sok igazságból áll, mégis egy. Istent, aki „a véges és a végtelen szintézise”. (Ford. Vági Barnabás, Katona László és Szőnyi Szilárd; az előszó, a névmutató és a jegyzetanyag Zsille Gábor munkája; *Szent István Társulat*, Budapest, 2002)

ZIMÁNYI ÁGNES

SOMMAIRE

- KATALIN DÁVID: La croix comme symbole et relique dans la Hongrie
du temps des Árpád
ISTVÁN KÄFER: Pater Patriae. Rákóczi et les slovaques de son temps à nos jours
GYÖRGY HEIDL: Adam l'hérétique
BALASSA PÉTER: Les papiers de Leonóra
GYÖRGY POSZLER: „Comprenez-vous cela?” Le dernier cercle(?)
GYULA BORBÁNDI: Dix ans dans le Regnum
■ Entretien avec Szilveszter E. Vizi

INHALT

- KATALIN DÁVID: Das Kreuz als Zeichen und als Reliquie in Ungarn
der Arpaden-Zeit
ISTVÁN KÄFER: Pater Patriae. Rákóczi bei den Slowaken ab seiner Zeit
bis zu unseren Tagen
GYÖRGY HEIDL: Adam als Häretiker
PÉTER BALASSA: Die Papiere von Leonóra
GYÖRGY POSZLER: „Nun verstehen sie das?” Das innerste Höllenloch(?)
GYULA BORBÁNDI: Zehn Jahre im Regnum
■ Gespräch mit Szilveszter E. Vizi

CONTENTS

- KATALIN DÁVID: The Cross as Sign and Relic in the Hungary of the Arpad Age
ISTVÁN KÄFER: Pater Patriae. Rákóczi at the Slovaks from his Age to ours
GYÖRGY HEIDL: Adam as Heretic
PÉTER BALASSA: The Papers of Leonóra
GYÖRGY POSZLER: „Can it be Understood?” The Deepest Pit(?)
GYULA BORBÁNDI: Ten Years in Regnum
■ Interview with Szilveszter E. Vizi

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Szerkesztő: BENDE JÓZSEF Szerkesztőségi titkár és tördelő: KÁLMÁN ZOLTÁNNÉ

Munkatársak: GÖRFÖL TIBOR (Teológia), HAFNER ZOLTÁN (Szépirodalom), ROCHLITZ KYRA (Mai meditációk)

Szerkesztőbizottság: HORKAY HÖRCHER FERENC, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN,

KISS SZEMÁN RÓBERT, POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042-6024; Nyomás: Veszprémi Nyomda Rt.; Felelős vezető: Erdős András vezérigazgató

Lapunk megjelenését a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma

Nemzeti Kulturális Alapprogramja támogatja

Szerkesztőség és Kiadóhivatal: Budapest, V., Piarista köz. 1. IV. em. 420. Telefon: 317-7246; 486-4443; Fax: 486-4444. Postacím: 1364

Budapest, Pf. 48. Internet cím: <http://www.vigilia.hu>; E-mail cím: vigilia@vigilia.hu. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia

Kiadóhivatala. Terjeszti a Magyar Posta Rt. ÜLK, a Magyar Lapterjesztő Rt. és alternatív terjesztők. A Vigilia csekk számla száma: OTP. VII.

ker. 11707024-20373432. Előfizetési díj: 1 évre 2.040,- Ft, fél évre 1.020,- Ft, negyed évre 510,- Ft, egy szám ára 200,- Ft. Előfizethető

külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.). Ára: 50,- USD vagy ennek megfelelő más pénznem/év.

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10-14 ÓRA. KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 200 Ft

VIGILIA

SZEMLE

ZÁVADA PÁL	Milota
BÍRÓ FERENC	Katona József
MÁTÉ ZSUZSANNA	Madách Imre, a poeta philosophus
SIPOS LAJOS	Új klasszicizmus felé...
G. K. CHESTERTON	Önéletrajz

A SZEMLÉKET ÍRTÁK Gerold László, Nagy Melinda, Rónay László,
Varga Emőke és Zimányi Ágnes

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- A vallási tapasztalat
- Modern irodalom és transzcendencia
- Erő és erőtlenség
- Hellenizmus, judaizmus és kereszténység
- Kereszténység Kínában
- Baán István, Fila Béla, Fried István,
Gömöri György, Rónay László tanulmánya
- Danyi Zoltán, Makay Ida, Makkai Ádám,
Pilinszky János, Saád Katalin, Sík Sándor,
Vasadi Péter és Vörös István írása

ISSN 004260242-4

9 770042 602425